

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KASİDE-İ NÜNİYYE'NİN
TUHFETÜ'L-FEVÂİD ALÂ CEVÂHİRİ'L-AKÂİD
İSİMLİ ŞERHİ'NİN SADA ELEŞTİRİLEREK
AHİRET KONUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Ömer ASLAN

52389

DANIŞMAN
Prof.Dr. Muhittin BAĞÇECİ

KAYSERİ- 1996

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR:	V
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

HIZIR BEY	3
Hayatı:	3
Eserleri:	4
KASİDE-İ NUNİYYE:	5
MUHAMMED ŞÜKRİ b. AHMED ATA DAMAD-I GELENBEVİ:	6
Hayatı ve eserleri:	6
TUFETÜ'L-FEVAİD ALA CEVAHİRİ'L-AKAİD'in bulunduğu diğer kütüphaneler: ...	7

II. BÖLÜM

TUHFETU'L- FEVAİD ALA CEVAHİRİ'L- AKAİD'İN SADELEŞTİRİLMESİ	8
TAKDİM	8
TUHFETÜ'L-FEVAİD	10

KONULAR

Beyt No: Sayfa No

Hamdele ve Salvele	1-5	10-14
A-İLAHİYAT		14
Allah'ın varlığı ve Varlığının İsbatı	6-14	14-21
Allah'ın Sıfatları	15-27	22-33
a) Sıfat-ı Nefsiyy	15-27	22-33
b) " Selbiyye	15-27	22-33
c) " Subutiyye	15-27	22-33
d) " Haberiyy	15-27	22-33
e) Fiili Sıfatlar	15-27	22-33
Ru'yetullah	28-30	33-36
Ef'ali İbad	31-32	36-39
Husün-Kubuh	33	39
Teklif-i mala yutak	34-36	40-43
Salah-Aslah	37	43-44
Rızık Meselesi	38	44-45

II

Ecel Meselesi	39	45-47
• Âlemin hudûsu	40	47-51
B- NÜBÜVVET		51
Peygamberlik ve Peygamberlerin Gönderilmesi.....	42-45	51-54
Peygamberlik ve Mu'cize	46-54	55-64
Mi'rac Olayı.....	55-56	65-66
İslam Dininin Diğer Dinleri Neshi.....	57-58	67-68
Peygamberlerin Vasıfları.....	59-62	69-72
Velilik ve Keramet	63-65	74-76
Sahabenin Efdaliyeti	66-69	76-79
C-MEAD.....		80
a)Haşr	70-82	80-93
b) Sırat-Mizan-Havz.....	70-82	80-93
c) Kabir Hayatı	70-82	80-93
d) Mükafat ve Ceza	70-82	80-93
e) Cennet-Cehennem	70-82	80-93
f) Büyük Günah.....	70-82	80-93
g) Şefa'at	83-84	93-95
h) dua.....	85	95
Amel-İman Meselesi	86-87	96-98
İman ve İslam Kavramları.....	88-89	98-101
Mukallidin İmanı.....	88-89	98-101
Haber (Nass) Ulaşmayan Kimselerin İman etme Durumu	90	102
Mükellefiyet(Teklif).....	91	103
D-MUHTELİF MESELELER:.....		104
İctihad ve Müctehidin Durumu	92	104
Başkalarını Lanetleme Durumu	93	106
Şeytana Lanet Durumu.....	94	106
Muaviye b.Yezid'i Lanetlememenin lanetlemekten daha iyi oluşu	95	106
İmamet Meselesi	96-101	107-109
Hz.Ebubekir (r.a.).....	96-101	107-109
Hz.Ömer (r.a.)	96-101	107-109
Hz.Osman (r.a.)	96-101	107-109
Hz.Ali (r.a.)	96-101	107-109
Sahabenin konumu ve onlara karşı takınılması gereken tavır	102-104	109
Sonuç ve Dua	105	109

III. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME	112
Ahiret, Ahirete iman ve Ahiret'in Halleri:.....	112
AHİRET (MEAD):	114
Kur'an-ı Kerim'den Ahirete Dair Akli ve İlmi Deliller:.....	120
AHİRETE İMAN.....	123
ÖLÜMLE BAŞLAYAN HAYAT	125
KİYAMET VE KİYAMETİN DEHŞET VE KORKULARI:	126
BA'S (Diriliş)	128
HAŞR:.....	130
HESAB (Sorgu, sual):.....	132
MİZAN	133
HAVZ VE KİZAN.....	134
ŞEFAAT	135
SIRAT	137
CENNET VE CEHENNEM	139
TEVBE VE DUA.....	141
SONUÇ	144
"KASİDE-İ NUNİYE"DE YER ALAN 105 BEYTİN TERCÜMESİ	146
BİBLİYOGRAFYA	154

ÖNSÖZ

İnsanların ve insanlık âleminin bulunduğu her yer ve devirde onların, sorunlarından uzak kalmaları, sorunsuz ve sorumsuz olmaları elbette düşünülemez. Teknoloji vb. imkanların artması ve gelişmesine rağmen, günümüz dünyasında da buna paralel olarak insanların siyasi, sosyal, ekonomik, psikolojik, dini vb...problemleri eksilmemiş tam aksine artmıştır. Bu problemler karşısında insanlar elbetteki boş durmamış ve her türlü problemi çözebilmek düşüncesiyle, onların arasından sorumluluk duygusu ve faydalı olma arzusuyla ortaya çıkanlar olmuş ve bu nedenle de bir takım branşlaşmalar meydana gelmiştir.

Halkaten kendisinde yüce bir varlığa inanma ihtiyacı duyan insanın da elbetteki bu yönde, yani i'tikat (iman) yönünde de problemleri olacaktır. İşte bu noktada kelam ilmi devreye girmekte ve kesin delillerini ortaya koyarak i'tikat açısından tehlikeli ve zararlı olabilecek şeylere karşı koymaktadır.

Böylesine ağır bir sorumluluk yüklenen Kelam Bilim dalından yüksek lisans yapmam hasebiyle ilk planda büyük problemlerin altına girmeden, kelami-itikadi konuları iyice tetkik etmeyi uygun gördük. Bu nedenle hem bu konuları yeniden değerlendirme ve hem de ecdadımızın kütüphane rafları arasında tozlanmaya terkedilmiş bir eserini gün ışığına çıkarmayı düşündük. Bu yönüyle biz, hem konuları daha iyi tetkik etme fırsatı bulacağız hem de kaybolmaya yüz tutmuş bir eseri insanların istifadesine sunmuş olacağız.

Belli bir aşamadan sonra bu hale gelen tezimizin hazırlanmasında gösterdiğimiz itinada, en büyük payın hadisi şerifler üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü çalışma yaptığımız bu eserde yer alan hadislerin genelinde kaynak verilmeyerek sadece hadis olduğu zikredilmiştir. Bunun yanında ilerde de değineceğimiz gibi, eserin müellifi hakkında biyografik bilgiye ulaşabilme arzusu bizi en fazla uğraştıran unsûr lar arasında yer aldı. Çalışmalarımız esnasında tezimizdeki bu ve benzeri zorlukların aşılması için bir çok yere muracaatta bulunduk. Kıymetli hocalarımın ve birçok arkadaşımın değerli vakitlerini aldım ve onlardan istifade etemeye çalıştım.Tezimin hazırlanmasında ve bilgisayara aktarılmasında emeği geçen kıymetli meslektaşım Arş.Gör. Abdullah KAHRAMAN'a, gerek ders döneminde bizleri yetiştiren ve gerekse tez çalışmam döneminde yardımlarını esirgemeyen, her zaman rehberliklerine müracaat ettiğim saygı değer hocalarım Sayın Yrd.Doç.Dr. Abdurrahim GÜZEL, Erc. Üniv. İlahiyat Fak. Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı Başkanı Sayın Prof.Dr.M.Zeki DUMAN, Erc.Üniv. S.B.E. Müdürü Sayın Prof Dr. Cihad TUNÇ Beylere teşekkürü bir borç bilir, özellikle üzerimde ve bu çalışmamda büyük emeği bulunan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Muhiddin BAĞÇECİ Bey'e minnet ve şükranlarımı arz ederim .

ÖNSÖZ

İnsanların ve insanlık âleminin bulunduğu her yer ve devirde onların, sorunlarından uzak kalmaları, sorunsuz ve sorumsuz olmaları elbette düşünülemez. Teknoloji vb. imkanların artması ve gelişmesine rağmen, günümüz dünyasında da buna paralel olarak insanların siyasi, sosyal, ekonomik, psikolojik, dini vb...problemleri eksilmemiş tam aksine artmıştır. Bu problemler karşısında insanlar elbetteki boş durmamış ve her türlü problemi çözebilmek düşüncesiyle, onların arasından sorumluluk duygusu ve faydalı olma arzusuyla ortaya çıkanlar olmuş ve bu nedenle de bir takım branşlaşmalar meydana gelmiştir.

Halkaten kendisinde yüce bir varlığa inanma ihtiyacı duyan insanın da elbetteki bu yönde, yani i'tikat (iman) yönünde de problemleri olacaktır. İşte bu noktada kelam ilmi devreye girmekte ve kesin delillerini ortaya koyarak i'tikat açısından tehlikeli ve zararlı olabilecek şeylere karşı koymaktadır.

Böylesine ağır bir sorumluluk yüklenen Kelam Bilim dalından yüksek lisans yapmam hasebiyle ilk planda büyük problemlerin altına girmeden, kelami-itikadi konuları iyice tetkik etmeyi uygun gördük. Bu nedenle hem bu konuları yeniden değerlendirme ve hem de ecdadımızın kütüphane rafları arasında tozlanmaya terkedilmiş bir eserini gün ışığına çıkarmayı düşündük. Bu yönüyle biz, hem konuları daha iyi tetkik etme fırsatı bulacağız hem de kaybolmaya yüz tutmuş bir eseri insanların istifadesine sunmuş olacağız.

Belli bir aşamadan sonra bu hale gelen tezimizin hazırlanmasında gösterdiğimiz itinada, en büyük payın hadisi şerifler üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü çalışma yaptığımız bu eserde yer alan hadislerin genelinde kaynak verilmeyerek sadece hadis olduğu zikredilmiştir. Bunun yanında ilerde de değineceğimiz gibi, eserin müellifi hakkında biyografik bilgiye ulaşabilme arzusu bizi en fazla uğraştıran unsûr lar arasında yer aldı. Çalışmalarımız esnasında tezimizdeki bu ve benzeri zorlukların aşılması için bir çok yere muracaatta bulunduk. Kıymetli hocalarımın ve birçok arkadaşımın değerli vakitlerini aldım ve onlardan istifade etemeye çalıştım.Tezimin hazırlanmasında ve bilgisayara aktarılmasında emeği geçen kıymetli meslektaşım Arş.Gör. Abdullah KAHRAMAN'a, gerek ders döneminde bizleri yetiştiren ve gerekse tez çalışmam döneminde yardımlarını esirgemeyen, her zaman rehberliklerine müracaat ettiğim saygı değer hocalarım Sayın Yrd.Doç.Dr. Abdurrahim GÜZEL, Erc. Üniv. İlahiyat Fak. Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı Başkanı Sayın Prof.Dr.M.Zeki DUMAN, Erc.Üniv. S.B.E. Müdürü Sayın Prof Dr. Cihad TUNÇ Beylere teşekkürü bir borç bilir, özellikle üzerimde ve bu çalışmamda büyük emeği bulunan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Muhiddin BAĞÇECİ Bey'e minnet ve şükranlarımı arz ederim .

KISALTMALAR:

cc	: Celle Celalüh
s.a.v.	: Sellahu Aleyhi Ve sellem
as.	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
md.	: Maddesi
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
D.	: Doğumu
v.	: Vefatı
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Madde
r.a.	: Radiyallahu anh, rahmetullahi aleyh
vd.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri
fak.	: Fakülte
b.	: İbn, İbni
ktp.	: Kitaplık, Kütüphane
kyt.	: Kayıt
tsf.	: Tasnif
tsz.	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme
çev.	: Çeviri, Çevirmen
D.F.İ.F.M.	: Dârü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
H.	: Hicri
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
no.	: Numara
sy.	: Sayı

GİRİŞ

Allah’a Hamd, Rasulüne salat ve selam olsun...

Sadeleştirmek ve “Ahiret bölümünü” değerlendirmek amacıyla ele aldığımız “Tuhfetü’l-fevaid ala Cevahiri’l-Akaid” adlı eser, Hızır Bey’in “Kasîde-i Nûniyyesine” yazılmış bir kaç Osmanlıca şerhten bir tanesidir. 192 sayfadan müteşekkil eserin müellifi, Kasîde-i Nûniyye’nin arapça şerhlerinden de istifade ederek bu güzide eseri, asıl adı “Cevahirü’l-Akaid” olan Kasîde-i Nûniyye’ye armağan etmiştir. Muhtelif Kütüphanelerde de nüshaları bulunan bu eseri biz, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde 21373/2974 numarayla kayıtlı bulunan mushasını ele alarak çalışmalarımızı bu esere göre yaptık. 105 beyitten oluşan ve hemen herbir beyti bir kelami konuyu ihtiva eden Kasîde-i Nûniyye’yi Şârih, beyt beyt ele almış ve konuları daha geniş bir şekilde izah etmeye çalışmıştır. Beytleri ele alırken ilk olarak daha ziyade beytin gramatikal yapısı üzerinde durmuş ve kavramların karşılığını vermiş, daha sonra da beyten anlaşılan asıl manaya geçmiştir.

Biz, sadeleştirme yaparken daha fazla nasıl faydalı olabiliriz düşüncesiyle yola çıktık ve kelam konularını ihtiva eden bir eserde İ’raba (gramere) yer vermenin fazla bir fayda temin etmeyeceği kanaatini taşıdık. Bu nedenle kavramların anlamları dışında gramer yönlerini almadık. Bu kavramları yazarken de arapça olarak değil, italik olarak aslına uygu bir şekilde transkribe ettik. Ayrıca, kelimeleri motamot çevirmekten ziyade, branşa uygun anlamlar ve hatta birtakım parantez içi açıklamalar yaparak sadeleştirme yoluna gittik. Bundan da öte bir takım özel kavramları dipnotlarla izah etmeye çalıştık.

Klasik bir kelam kitabı özelliğini taşıyan bu eserde malum konuların dışında yeni bir şeye yer verilmemiş, fakat, beyitlerin ihtiva ettiği konular muhtelif yönleriyle ele alınarak geniş bir şekilde izah edilmeye çalışılmıştır. Müellif, eseri yazarken kendine göre bir metod takip etmiş ama, eserine almış olduğu ayet, hadis vb... şeylere hiçbir kaynak göstermemiş, sadece “şu ayet, şu hadis..” diyerek geçmiştir. Veya bazan” Buharideki, Tirmizideki şu hadis...” şeklinde kapalı ifadeler kullanmıştır. Şârih’in bulunduğu zamana göre bu üslub belki normal gibi görülebilir ama itikadi konuları içeren ve kesin deliller taşıması gereken böyle bir eserde daha dikkatli olunması gerekirdi kanaatini taşıyoruz. Ayetleri tahrir etmek veya yazılan metnin ayet olup olmadığını anlamak kolay lakin, hadis-i şerifler için aynı şeyi söylemek çok zor. Bunun için biz çalışmamızın uzun bir bölümünü hadislerin tahririne ayırdık ve bir iki hadis dışında diğerlerinin kaynağını göstermeye çalıştık. Çalışmamızda en fazla muracaat ettiğimiz kitaplar, bilimsel ve tabakat kitapları yanında özellikle hadis kitapları ve Kütüb-ü Sitte olmuştur. Bunlara paralel olarak açıklanmasında fayda mülhaza ettiğimiz sözcük ve deyimleri yerine göre

parantez, yerine görede dip not vererek izah etmeye çalıştık. Ayrıca verilen eserlerin kimlere ait olduğunu bulduk eserde geçen şahısların yaşadıkları dönemleri tarih vererek bu alimlerin hangi dönem bilim adamı olduklarını ortaya koymaya çalıştık.

Eseri, bilimsel ve tarihi yönüyle ele alırsak; üzerinde pek çok şerh ve çalışmalar yapılan Ehl-i Sünnet itikadını çok güzel bir şekilde ortaya koyan ve manzum bir eser olan“Kasıde-i Nûniyye” ye yazılmış bir şerh olması, onun bu yönünü ortaya koyar kanaatindeyiz.

Çalışmamızın son bölümünde eserde geçen “ahiret konusu” kısmını değeğlendirmeye çalıştık. Mukayeseli bir şekilde ele aldığımız ahiret konularında eksik bırakılan yerler üzerinde durarak daha çok günümüz kelimcılarının bu konular üzerindeki görüşlerine yer vermeyi uygun gördük. Yüksek lisans çalışması olan elimizdeki bu eserin hatadan hali olması elbetteki düşünülemez. Faydalı olması arzusuyla Yüce Allah (c.c.)’tan muvaffakiyetler temenni ederim.

I. BÖLÜM

HIZIR BEY

Hayatı:

Asıl adı Çelebi b.Celaleddin b.İbrahim olan Hızır Bey, 6Ağustos 1407(1Rebiu'l-evvel 810)de Eskişehir'in Sivrihisar kasabasında doğdu.¹ Kaynaklara göre Hızır Bey, soy olarak Anadolu Selçuklularından mizahlarıyla ünlü Nasreddin Hoca'ya dayanan sülaleye mensuptur.²

Hızır Bey ilk tahsiline babasının yanında başlamış ve daha sonra Molla Yegan diye bilinip şöhret bulan Muhammed b.Armağan'ın yanında kalarak akli ve nakli ilimlerin yanında devrin önemli ilimlerini tahsil etmiştir.Zaman itibariyle Osmanlı kelimcilerinin başında olup, sarf, nahiv, kelim, aruz ve diğer birçok ilim dalında maharet sahibi olan Hızır Bey, hocasının kızıyla evlendikten sonra, kendi kasabasında öğrenim gördüğü medreseye müderris olmuştur.³

Hızır Bey'in üç erkek iki de kız olmak üzere beş çocuğu olmuştur. Hızır Bey'in üç oğlu da ilim ve edebiyat dünyasında isim yapmıştır.⁴

Hızır Bey daha sonraları Fatih Sultan Mehmet (v.886/1481) ile tanışmıştır. Kaynaklara göre O'nun Fatih Sultan Mehmetle tanışmasına sebep teşkil eden ve çok meşhur olarak kaynaklarda yer alan hadise şudur: Fatih Sultan Mehmet Ülkenin idaresi ve fetihler konusunda bir çok planlar yaparken aynı zamanda O, ilim meclisleri oluşturur, çeşitli sohbetler düzenlerdi.⁵ Odönemin arap alimlerinden birisi ⁶ Türkiye'ye gelir ve Fatih Sultan Mehmed'in düzenlemiş olduğu toplantılardan birine katılarak Türk alimlerine bir takım sorular sorar fakat, zamanın alimlerinden hiç biri bu sorulara uygun cevap vermeye muvaffak olamazlar. Bu durum karşısında Sultan çok rahatsız olur ve son derece de üzülür. Sultan, o günlerde daha çok genç olmasına rağmen ünü yayılan Hızır Bey'i Edirne'ye çağırır. Hızır Bey'in Edirne'ye gelmesiyle toplantı yeniden düzenlenir. Arap bilgini, yaşının küçük olması ve kıyafetinin de pek düzgün olmayışından ötürü Hızır Bey'i küçümser ve kendisi de gururlanır. Bunun üzerine Hızır Bey, kendisine

¹ Ömer Rıza Kehhale, Mu'cemu'l-Müellifin, IV, 100, Dimeşk, 1957

² Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 337, İstanbul, 1971;İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 652, Ankara, 1964

³ Mecdi Efendi, Tercüme-i Şekâik-i Numaniyye, III, İstanbul, 1852;Şemseddin Sami, Kamusu'l-A'lam, II, 2048, İstanbul, 1968;Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, s.229 Ankara, 1965; m.Şerafettin (Yaltkaya), Türk Kelamcılar, Dâru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sy. 23, s.10, İstanbul, 1932

⁴ Daha geniş bilgi için bkz.M.Said Yazıcıoğlu, Hızır Bey, s.28-34, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987

⁵ Yukardaki eserin 2.sayfasında l.dipnot:Kazım İsmail Gürkan, "Fetih ve İstanbul Üniversitesi", fethin 511.yıldönümü konferansları içinde, s.11, İstanbul, 1964.

⁶ Uzunçarşılıya göre, bu zat Mısır ya da sur iyelidir. bkz.Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, 229; Fırınsız Babinger'e göre bu bilgin Kuzey Afrika ülkelerinin birisinden gelmiştir. Yazıcıoğlu, a.g.e. s. 2. 2nolu dipnot.

sorular sormasını ister ve Arap bilginini de ona, çeşitli ilim dallarından bir çok sorular sorar. Hızır Bey, bu soruların hepsine muvafık cevaplar verdikten sonra, soru sırası kendisine geldiği için Arap bilginine çeşitli bilim dallarında 16 soru sorar. Fakat Hızır Bey, bu soruların çoğuna muvafık cevap alamaz. Bu durum karşısında Arap bilgin çok mahcup olur ve izin isteyerek toplantıyı terkeder. Netice karşısında son derece memnun olan Sultan, Hızır Bey'i hararetle tebrik edip, sırtındaki kürkü padişah armağanı olarak Hızır Bey'e giyindirir ve O'nu Bursa medresesi müderrisliğine tayin eder.⁷ Bu görevin yanında değişik yerlerde görev alan Hızır Bey, Anadolu ve Rumeli'de bir takım vazifelere tayin edilmiş ve seçkin bir çokk talebe yetiştirmiştir.⁸ Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra onu, Osmanlı'ya yeni başkent yaptığı bu kentin kadılığına tayin etmiştir. Adalet ve hakkaniyet ölçüleri içerisinde altı yıl İstanbul kadılığı yapan Hızır Bey bu göreve devam etmekte iken 1458-9 (H.863)da vefat etmiş ve Eyüp yakınlarında bir yere defnedilmiştir.⁹

Eserleri:

Bilge kişi olmasına rağmen Hızır Bey, fazla eser yazamamıştır, yazamamıştır diyoruz çünkü, kanaatimizce O'nun genç yaşta hayata veda etmesi, daha fazla eser verememesinin nedenleri arasında sayılmıştır. Ama şurası da unutulmaması gereken bir husustur ki O, az yazmış öz yazmıştır. Az yazmasına rağmen çok fazla şöhret kazanmasında bunun bir kanıtı olduğu kanaatindeyiz. Kemiyyet yönünden fazla önem taşımayan eserleri, keyfiyet yönünden büyük öneme haizdir. O, bu yönüyle hem çağdaşları ve hem de sonraki alimler arasında temayüz etmiştir.

Hiç şüphesiz onun en önemli eseri, Kelam'a dair yazmış olduğu "Kasîde-i Nûniyye"sidir. 105 beyitten meydana gelen bu manzum eser, her beyti belli bir kelami konuyu içeren küçük bir risaledir. Şârihimiz (Muhammed Şükri b. Ahmed Ata-Damad-ı Gelenbevi)in de ilerde belirttiği gibi, bu eserin asıl adı "Cevahirü'l-Akaid"dir. Bu risalenin beyitlerinin son harfi "nun-N-" ile bittiği için, yukardaki adıyla değil de daha ziyade bugünkü meşhur adı olan "Kasîde-i Nûniyye" adıyla şuyu bulmuştur. Bu risalenin Osmanlı medreselerinde ders olarak okutulduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır.¹⁰ Lakin, bu manzum eserin bu kadar şuyu bulmasından dolayı, ders kitabı olarak okutulmuş olabilir kanaatini taşıyoruz.

⁷ Mecdi Efendi, a.g.e, I, 111-112;M.Şemsettin, "Türk Kelamcıları", DFİFM, c.5, sy.23, s.10, İstanbul, 1932

⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, Metalib-i İrfaniyye, 11, İstanbul, 1312

⁹ Mecdi Efendi, a.g.e, I, 111-112;Hacı Halife, Keşfu'z-Zünun, II, 1248, İstanbul, 1943

¹⁰ Bu konuda bkz.Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, "Hızır Çelebi"md.V, 2780, İstanbul , 1983

Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Kadı Siracuddin (v.1238/ 1822)'in "Metali' el-Envar"ını arapçadan farsçaya tercüme etmiştir.¹¹ Hızır Bey'in meşhur Kasîde-i Nûniyyesinin dışında "Ucaletü'l-Leyl ev leyleteyn" adında bir "Kasîde-i Nûniyyesi" daha vardır.¹² Kelam ilmine ait "Şerh-i Tecrid" adlı esere bir haşiye (açıklamalı yorum) yazmıştır.¹³ Bunların dışında tabakat kitaplarında yer almayan iki eseri daha vardır. Hızır Bey'e nisbet edilen bu iki eser, Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bunlardan biri "Tercüme-i Külliyyat-ı Hoca Ubeydullah"¹⁴ diğeri de "Tefsir-i Yasin"¹⁵ dir.

KASİDE-İ NUNİYYE:

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi asıl adı "Cevahiru'l-Akaid" olan Kasîde-i Nûniyye, 105 beyitten oluşmuş manzum bir eserdir. Hemen her beytin de bir kelami probleme yer veren eserin beyitleri Nun (N) harfiyle nihayete erdiği için "Kasîde-i Nûniyye" diye isimlendirilmiştir. Eseri, Hızır Bey dışında herhangi bir şahsa nisbet etmek mümkün değildir. Çünkü bu güne kadar yapılan bütün çalışmalarda eserin Hızır Bey'e ait olduğu kesinlik kazanmıştır. Zaten o günden bu güne esere yapılan şerhler ve eser üzerindeki çalışmalar bu durumu müşahade etmektedir. Bu konu üzerinde de herhangi bir ihtilafa rastlanmamıştır.

Kelam ilmine ait eserler arasında müstesna bir yer işgal eden bu eserin değerini, esere yapılan şerhler de ortaya koymaktadır. Kasîde-i Nûniyye üzerinde yapılan çalışmalardan bulabildiklerimizi şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1-Ahmed b. Musa el-Hayali (Hayali Ahmed Efendi, v, 875/1470) "Şerh el-Kasîde-i Nûniyye" Bu eser daha çok , Hayali Şerhi" diye anılır.
- 2-Osman b. Abdullah Kilisi el-Uryani (v.1168/1754) "Hayru'l-Kalaid ala Cevahiri'l-Akaid"
- 3-Muhammed b. Hasan el-Kebir (v.1151/1738) "Şerh-i Kasîde-i Nûniyye" adındaki eseri "Büyük Hafız Şerhi" diye de bilinir.
- 4-Davud b. Mehmed el-Karsi (v.1160/1747), Kasîde-i Nûniyye şerhi.
- 5-Ahmed b. Muhammed b. el-Kazabadi (v.1163/1749) "Şerh-i Nuniyye"
- 6-Manastırlı İsmail Hakkı (v.1330/1911) Metalib-i İrfaniye ve İzahat-ı Nuniyye"
- 7-Muhammed İsmet b. İbrahim Hacı Halife (v.1160/1747) "Rakdü'n-Nadr ala Akaidi'l-Hıdır"
- 8-Lali Ahmed b. Mustafa (v.971/1563), "Şerh-i Kasîde-i Nûniyye"

¹¹ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 26, Ankara, 1975

¹² Salih Sabri Yavuz, Hızır Bey ve Kaside-i Nuniyesi, İstanbul 1986 (basılmamış yüksek lisans tezi)

¹³ Yazıcıoğlu, a.g.e, 25

¹⁴ Bağdatlı Vehbi Efendi Kütüphanesi, no:2047/5

¹⁵ İbrahim Efendi Ktp.no:140

9-Muhammed Şükri b. Ahmed Ata-Damad-ı Gelenbevi (??) “Tuhfetü'l-fevaid ala Cevahiri'l-Akaid”

10-M.Sait Yazıcıoğlu- Kasîde-i Nûniyyenin Türkçe ve Fransızca Tercümesi, A.Üniv. İ.F. Dergisi Sayı:26 Sayfa: 555-583, Ankara

MUHAMMED ŞÜKRİ b. AHMED ATA DAMAD-I GELENBEVİ:

Çalışmamızın ana unsûrunu teşkil eden “Tuhfetü'l-Fevaid ala Cevahiri'l-Akaid” adlı, “Kasîde-i Nûniyye”ye yazılmış bu Osmanlıca eserin müellifi olan Muhammed Şükri b. Ahmed Ata Damad-ı Gelenbevi hakkında ne gariptir ki, yapmış olduğumuz (geniş ölçüde sayılabilecek) çalışmalarımızda bir biyografik bilgiye rastlayamadık. Damad-ı Gelenbevi mahlasını eserlerinde devamlı kullanan Muhammad Şükri b. Ahmed Ata'nın adına bir takım yerde rastlayabildik ama, bunların hepsi sadece bir isimden öteye gidememektedir.

Damad-ı Gelenbevi, üzerinde çalıştığımız bu güzel eserinin yanında başka çalışmalar da yapmıştır. İleride zikredeceğimiz bu eserlerinde de biyografisi hakkında hiç bir bilgi yoktur. Müellif, bütün eserlerinde Damad-ı Gelenbevi mahlasını kullanmıştır.

Biz elimizdeki imkanlar ölçüsünde geniş bir araştırma yaptığımıza kanaat getiriyoruz. Şöyle ki, hemen hemen günümüzde malum tabakat kitaplarının hepsini taramamaza rağmen adı geçen müellif hakkında biyografik bilgiye ulaşamadık. Hatta bu konuda uzman şahıslarla da irtibat kurmamıza rağmen müellifin bu yönünde (henüz) bir bilgi bulamadık.*

Bu araştırmalar sonucunda biz O'nun daha çok 18. Y.Yıl sonlarıyla 19. Y.Yılda yaşayan bir Osmanlı alimi olduğuna kanaat getiriyoruz. Biz bunu daha çok Onun “Damad-ı Gelenbevi” mahlasından, 1730-1790 tarihleri arasında yaşayan Osmanlı alimi meşhur mantıkçı ve matematikçi Gelenbevi İsmail Efendi'nin damadı olabilir düşüncesi ve bir iki eserinin basım yıllarının 1910'lara takabül etmesine bağlıyoruz. Burada şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Salih Sabri Yavuz , Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde “ Hızır Bey ve Kaside -i Nuniyyesi “ adında 1986 yılında hazırlamış olduğu yüksek Lisans tezinin³⁷. sayfasında Damad-ı Gelenbevi hakkında kısa da olsa bir bilgi vermiş.Fakat göstermiş olduğu kaynağa (Semseddin Sami,Kamusu'l-A'lam , V/3878) baktığımızda oradaki şahsın Damad-ı Gelenbevi olmayıp sadece Gelenbevi olduğunu gördük.Adı geçen şahsın vefat tarihine ve oradaki bilgilere baktığımızda onun Damad-ı Gelenbevi değil İsmail Gelenbevi olabileceği ihtimalinin çok daha kuvvetli olduğu kanaatine vardık. Bu çalışma ve düşüncelerimize rağmen, “adı geçen müellifimiz hakkında biyografik bilgi yoktur” şeklinde bir düşüncede bulunmak elbetteki yanlış olacaktır. Biz, yine de kayıtlarda mutlaka böyle bir bilginin olabileceği kanaatini taşıyoruz. Çünkü adı geçen müellif, sadece bizim üzerinde çalıştığımız eseri

* Örneğin Bekir Topaloğlu Hocamızla yaptığımız yazışmada kendisi; “Tuhfetü'l-fevaid ala Cevahiri'l-Akaid adlı eserin müellifi Muhammed Şükri b. Ahmed Ata Damad-ı Gelenbevi'nin biyografisi hakkında problemin olduğu, bu konuda henüz bir bilginin bulunmadığı ve şayet bulunabilirse tarafıma bilgi vereceği” nezakatini göstermiştir.

değil, bunun dışında da bizim, kayıtlardan çıkarıp tesbit ettiğimiz bir kaç eseri daha vardır. Bunları aşağıda zikredeceğiz.

Hayatı ve eserleri:

Damad-ı Gelenbevi Muhammed Şükri b.Ahmed Ata'nın -yukarda da belirtildiği gibi- biyografisi bulunamadığı için daha çok hangi işle meşgul olduğunu bilemiyoruz. Ancak, şu an bizim üzerinde çalıştığımız eserin yanında bir takım eserlerinin bulunması, Onun bir mutasavvıf olmaktan daha ziyade bir Kelamcı olduğunu göstermektedir. Lakin, eserin muhteviyatında da görüleceği gibi sanki O, Kelam ilminin yanında tasavvufu da meşgul olmuştur.

Muhammed Şükri b. Ahmed Ata'nın muhtelif kütüphanelerde nüshalarının bulunduğu beş eserin hepsi bir arada Atatürk Üniv. Seyfettin Özege Kitaplığında bulunmaktadır. Bu beş eser şunlardır:

1-*Tuhfetü'l-Fevaid ala cevahirî'l-Akaid*.192 sayfa, Ali Raif matbaası, İstanbul. Kitap kayıt :14310

2-*Keşfu'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emali* , S.A b.Osman el-Uşi, (çeviri), İstanbul , Matbaa-i İbrahim Efendi Zade Ali Raif (taş basma), 93+4 sayfa, no:23584.Eser normal kitap boyutunda olup dili Osmanlıcadır.

3-*Terceme-i Kaside-i Emali*, Ali b. Osman el-Fergani(çeviri), Matbaa-i Amire, İstanbul, 91 sayfa, no:26940.Eserde Arapça metinler Osmanlıca olarak tercüme edilmiştir.

4-*Asar-ı Nur*, İstanbul, Matbaa-i Osmaniyye, 184 sayfa, no:20550. Bu eserde emir ve nehy ile ilgili ayetler Osmanlıca olarak tefsir edilmiştir.

5-*Muntahabat-ı Mesnevi*, 147 sayfa, İstanbul, Şemsi matbaası, 1328, no:10248. Bu eserin dili Osmanlıca olup , Farsça beyitler Osmanlıca olarak açıklanmıştır.

Yukardaki eserlerin yanında müellife ait bizim bulamadığımız eserler de olabilir. Bizim üzerinde çalışma yaptığımız "*Tuhfetü'l-Fevaid ala cevahirî'l-Akaid*"adlı bu eseri biz Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, 21373 kayıt nolu yerinden aldık. Aynı cilt içerisinde müellifin *Keşfu 'l-Meali Şerhu Bedi 'l-Emali* adlı eseri de yer almaktadır.

TUHFETÜ'L-FEVAİD ALA CEVAHİRİ'L-AKAİD'in bulunduğu diğer kütüphaneler:

- 1-Edirne Selimiye Yazma Eserler Fihristi kyt. no:1040 tsf.no:297.4
- 2-T.C. Kültür Bakanlığı Millet Kütüphanesi kyt.no: 9953 tsf.no:297..3
- 3-T.C.Kültür Bakanlığı Devlet Kütüphanesi kyt.no: 14724 tsf.no: 297.4
- 4-İstanbul Üniversitesi İslam Araştırmaları Kütüphanesi kyt.no:4724 tsf.no:000
- 5-T.C.Diyaret İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi kyt.no:11491 tsf.no:297.4
- 6- Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi kyt.no:16250 tsf.no: 297.413
- 7- Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi kyt.no:5044 tsf.no: 297.413
- 8-T.C.Kültür Bakanlığı Hacı Selimağa Kütüphanesi kyt.no:3428 tsf.no:297.4

II. BÖLÜM

ТУHFETU'L- FEVAİD ALA CEVAHİRİ'L- AKAİD'İN SADELEŞTİRİLMESİ

TAKDİM

Bismillahirrahmanirrahim

Bize iman yolunu gösteren, iyilik, ikram ve ihsan sahibi bir (tek) olan Allah (c.c.)'a hamd ve şükürler olsun. O (Allah); bütün dinlere hak dini (İslamı) izhar etmek (üstün kılmak) için Rasûlünü (elçisini) hak yol üzere gönderendir. Ve yine O (Allah), dilediği kişiyi, fazlıyla (ihsan ve keremiyle) kalben ve lisanen (kalp ile tasdik dil ile ikrar ettirerek) dini mübine (İslama) ulaştırır. Salat (dua) Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'e ve âlemlere rahmet olan, (bu rahmeti), bütün kainatı kuşatan, vahiy ve furkan (Kuran'la) desteklenmiş, seçkin bir kişiliğe sahip olup müminlerin şefaathçısı olan, Allah'ın nuruna (Hz. peygambere) yakinen inanan al ve ashabının üzerine olsun. Ne mutlu Rahman'ın habibi (sevgilisi) olan Ahmed (s.a.v.)'in ümmetinden olanlara! Allah'ın geniş rahmeti, gelmesiyle Kainatın Efendisinin iftihar ettiği, ve mezhepde kendisine uyduğumuz İmam-ı Azam ve ona tabi olanların üzerine olsun.

Bu şekilde üzerimize düşeni yerine getirdikten sonra arzedip hatırlatılır ki; selef ve halef alimleri, dünya ve ahirette kurtuluş vesilesi olan Ehl-i sünnetin sahih itikadını (iman esaslarını) bütün delilleriyle bildiren Kelam ilminin meselelerine dair bazıı mensûr (nesir halinde), bazıı da manzum (beyt halinde) olmak üzere bir çok kitap ve risale tasnif etmişlerdir.

İşte ikinci kısımdan (manzum eserlerden) “Cevahirü'l-Akaid” ismiyle isimlendirilen “Kaside-i Nuniye” Soyu yüce hilafetpenah (padişah), Ebu'l-feth ve'l-meğazi (savaşlar yapıp, fetihler kazanan) Fatih Sultan Mehmed Han rahmetullahi aleyhin ilk olarak İstanbul kadısı yaptıkları, Rum alimlerinin faziletliyelerinden mana cevherlerinin nazzamı (en iyi bir şekilde yazıp tanzim eden dizicisi), ilim denizlerinin dalgıcı olan Celaleddin bin Hızır Bey'in (Allah onlara mağfired etsin); bahr-ı basitten¹⁶ yazmış olduğu belîğ (edebi)bir kasidedir.

¹⁶ Bahr-ı basit: Aruz ilminde müstefilün, failün, failün, müstefilün, failün yahut müstefilün, failün, müstefil, fa'lun vezninde bir ahenk ölçüsüdür. Tahiri'l-Mevlevi, Edebiyat Lügati, 22, İstanbul, 1973

Kasîde-i Nûniyyenin adına uygun olan “**Cevahirü’l-akaid**” isminden de anlaşıldığı gibi, Kaside’nin metni; müctehid İmam-ı Azam Hazretlerinin “**fıkh-ı ekber**” ve diğer eserlerinden meseleleri istihraç için büyük çaba sarfeden Şeyh Ebu Mansûr Maturidi (V.333/944) hazretlerinin takip ettiği usul ile Ehl-i sünnet mezhebi üzerine tertip ve tanzim edilmiştir. (Kaside) öğretim ve öğrenimde de akılda tutulması (ezberlenmesi) kolay olan telif edilmiş manzumelerdendir. Zira, güzel nazımının yanında delil ve hüccetlerini ortaya koyarak herkese lazım olan; sahih ehl-i sünnet itikadı, temel kelami meseleler ve bunların teferruatından bahseder.

İlmi tevhid ve ilmi sıfat (Kelam ilmi), ¹⁷ hiç şüphesiz ilim erbabı ve büyük alimler indinde ilimlerin en şerefliisidir.Çünkü Kelam, dini mübinin aslolan inanç esaslarını ihtiva eder ki; bununla bir mümin için yakın (kesin olarak bileceği) bir iman elde edilmiş olur.

Bir ilmin üstünlüğü dört noktada ortaya çıkar:

- 1-Konusu bakımından,
- 2-Meseleleri bakımından,
- 3-Delilleri bakımından,
- 4-Gayesi bakımından

Kelam ilmi, bu şereflerin hepsine haizdir. Çünkü tevhid ilminin **konusu**; Allah’ın zat ve sıfatlarından bahsetmek; **meseleleri** ise Allah’ın elçisinin tebliğ etmiş olduğu dinin hükümleridir. **Delilleri** de; islam alimlerinden fazilete sahip olanların ortaya koymuş oldukları, akli ve nakli delillerdir. **Gayesi** ise, batıl (asılsız- yanlış) sözlerden kurtularak dünya ve ahirette mutluluğa ulaşip, zafere ermektir.

Yüce Ehl-i sünnet mezhebi, iki imamla şereflenmiş olup bunlardan birisi yukarda zikredilen Ebu Mansûr Maturidi; (V.333/944) diğeri ise Ebul-Hasan el-Eş’ari (V.324/936) Hazretleridir. Bu iki imam arasında bir takım meselelerde ihtilaf vuku bulmuş ise de, görünürde bid’at ve dalalete (doğrudan sapmışlığa) hamlolunacak (yorumlanacak) bir şey yoktur.

Kelami meseleler, Kur’an-ı Kerim ve sünneti Nebeviyye esaslarından ictihad yoluyla çıkarılıp bunlara “**usul-u tevhid**” ve “**Kelam ilmi**” adı verilmiştir.

Kelam ilmi önceleri (ilk dönemlerde) İslam fırkalarından kurtuluşa erememiş mutezile’nin (Ehl-i sünnetle arasındaki) ihtilafli görüşleri içerirken; Abbasiler (132/749-656/1258) döneminde İslam filozoflarından Ebu Nasr Farabi (V. 339/950), felsefe

¹⁷ Selef metoduyla islam akaidinden bahseden ilme tevhid veya tevhid ve sıfat ilmi denir. İlm-i Tevhid zaman zaman İlm-i Kelam olarak da kullanılmıştır. Bekir Topaloğlu, Kelam İlmi Giriş, 46, İstanbul, 1988

kitaplarını Arapçaya nakletmiş ve böylece yunan felsefesiyle (onun etkisiyle) İslam filozoflarının Ehl-i sünnete muhalif olan ve ümmetin seçkin şahsiyetleri tarafından redd olunan görüşlerinin kelimelerine sokulması kaçınılmaz olmuştur.

Asırlardır meşhur alimler, kelimelerine dair nice eserler telif etmişlerdir. Büyük alim Muşarun ile Kadı Hızır Bey'in adı geçen manzumesini; 1-Muhakkık Hayali (Ahmed Efendi v.875/1470), 2-Osman Kilisi Uryani (v.1168/1754), 3-Büyük Hafız Şehri (v.1151/1738) (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) Hazretleri olmak üzere üç kişi şerhler yazmışlardır. Bu telif ve faydalı şerhler elbetteki yararlıdır. Ufak bir yadigar olabilir düşüncesiyle sermayesi az olan bu garib kulun da çok sayıda Arapça şerhlerden faydalanıp Osmanlıca olarak şerhletmeye başlamış ve "**Tuhfetü'l-Fevaid ala Cevahiri'l-Akaid**" adıyla bu veciz şerhi, Allah'ın ihsan ve keremiyle tamamlamıştır.

Gaffar ve Rahim olan Hz. Mevla'dan nazıma (Hızır Bey'e), Şârihlerine ve hatırlatması vesilesiyle bu aciz kula rahmet niyaz ederim.

İnsanoğlunun eserleri (yapmış oldukları şeyler) yanılğı ve kusûr dan beri olmadığı açıkça bilinmektedir. Bu durum da fazilet ve kemal sahibi insanların güzel adetleri ve bilgileri dahilindedir.

ТУHFETÜ'L-FEVAİD

Bismillahirrahmanirrahim

منزه الحكم عن آثار بطلان

1-الحمد لله على الوصف و الشان

Allah (c.c.)'ın rahmeti üzerine olsun. Nazım (yazar); Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadisine iktida edip (uyup); besmele-i şerifi takdim etmekle, salat-ü selamın en güzeline layık olan kainatın efendisi sevgili Peygamber'imizin sünnet-i seniyyelerine imtisal etmiş ve ümmetin en hayırlı (en alim-fazıl) insanların üzerinde ittifak ettikleri güzel usluba uyarak, Allah'ın Kemal sıfatlarını zikrederek, yüce Mevla'nın vermiş olduğu nimetlere şükür (teşekkür) etmek ve gerekli olan hamd ü senayı eda edebilmek için bu belîğ ve sanatlı beyitle güzel bir başlangıç (güzel bir giriş) yapmıştır.

Beytin anlamı:

Bütün çeşitleriyle hamd ve sena, sıfat ve şanı yüce olan, hüküm ve ezelisi, bütün batıl eser (iz)lerden münezze ve müteal (yüce-aşkın) olan Allah (c.c.)'a aittir. Cenab-ı hakkın yüce sıfatı; geçmiş, şimdi ve gelecek zamanda daim ve sürekli. A'li, İlâhî isimlerden olup, zatı (Allah'ın zatını) idrak ve sıfatı tasavvur etmekten (daha) yüce (aşkın) demektir. eş-şan, el-vasf Üzerine atfedilmiş olup "hal-durum" manasındadır. Allahu Teala'nın halk arasında (halka-mahluka göre) durumu; "O (Allah), her an

yaratma halindedir.”¹⁸ mealinde K. Kerimde buyurulduğu gibi O, Allah har zaman ifa (yapma) ve ihdas (yeniden icad etme) halindedir. Yani, Hz. Allah (c.c.) diriltme, öldürme, rızık verme, bir kavmi (milleti) aziz diğerini zelil etme, dua edene icabet, günahı mağfiret, isteyene ita (verme) ve hastaya şifa verme gibi yaratılmışlardaki, hususiyetleri dilediği şekilde yapar, işler ve ihdas eder. Hadis-i şerifte de **”Günahı bağışlamak, bir sıkıntıyı gidermek ve bir kavmin derecesini yükseltip, diğerininkini alçaltmak O’nun şanındandır”¹⁹** buyurulmaktadır. Allah’ın şanınin yüce olmasının anlamı; “efali ilahiyyenin” itkan (muhkem-sağlam), beka ve kemal ile zeval bulmamada mahlukatın fiillerine benzememesi demektir. **Ali’l-vasf**, zat-ı ulihiyyette ahadiyyete (Allah’ın zatında tekliğe-birliğe), **eş-şan** sözü de efali ilahiyyede vahidiyyete (ilahi fiillerde birliğe) işaret etmektedir. Tevhid ilmine ait olan bu güzel kasidenin şu beytinde beraat-i istihlal²⁰ vardır.

Münezzehi’l-hukm, sözündeki **hüküm**, Cenab-ı Hakk’ın ilmi ve kaza-i ezelisi manasındadır. **an asarı butlan**, cümlesi, makabline taalluk ederek, Allah’u Teala’nın kendine ait ilim ve hükmünün; tasavvuri, tasdiki, zaruri, nazari olmaktan ve noksanlık şaibelerinden (kusûr larından) münezze (beri) olması demektir.

منه الصلاة على مبدى شراعه نبينا المصطفى من نسل عدنان

Kendisiyle tevessül için ilmi ve ameli kemalatta feyizlenmek isteyen musanniflerin (müelliflerin) usulleri; tasliyyeyi (salat-ı şerifeyi) tahmidin (hamdelerin) peşinden, yazmak olduğu için, , Nazım-Rahmettullahiteala (Hızır Bey) de tahmid (hamdeleyi) içeren birinci beytinin ardından tasliyyeyi (salveleyi) ihtiva eden bu beyti yazmıştır.

Beytin anlamı:

Allahu Teala hazretlerinden salat yani rahmet, güzel övgü şeref ve ikram; şeriat-ı mutahharayı izhar eden (tebliğ edip açıklayan) Adnan’ın soyundan gelen Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) efendimiz üzerine olsun.

Salat, sözlükte de açıklandığı üzere “dua, rahmet, istiğfar” anlamlarına geldiği gibi; Allah’u Teala’dan Rasulüne güzel övgü medh anlamına da gelir. (Aynı zamanda) ruku ve sucuda şamil olan (ruku ve sucuudan oluşan) namaz anlamında da kullanılır.

Nazım(Hızır Bey)’in, **minhu’s-salah...** beytinin zahiri manasına göre “salatın” Cenabı Hak’tan olduğu anlaşılıyor ise de (asıl mana); ”müminlerden dua” anlamıyla beraber, umumi bir mana kast olunmuştur. Ancak, kulların salat ve selamı, halk ve icad

¹⁸ 55. Rahman/29

¹⁹ İbn. Mace, Mukaddime;13

²⁰ Beraet-i İstihlal: Mensûr . manzum bir esere mevzuuna uygun tabirlerle başlamaktır. Tahiru’l-Mevlevi, a.g.e, 26

(yaratma ve varetme) yönünden Allah'ı Teala Hazretlerinden olduğu için, nazm (vezin) zaruretiyle dolayı bu ibare ile ifade olunmuştur. Peygamber efendimiz (s.a.v.)'in zikr-i ilahiyi ilâ ve dini mübin ve şariat-ı mutahharayı izhar (tebliğ) eylemesinden dolayı ve ahirette ümmetine peygamberlik şefaatinde öncekiler (kendinden önceki insanlara) ve sonrakiler üzerine ecir-sevap ve mükafata vesile olup, siyadet-i uzma (en büyük reislik) ve saadet-i kübra (en büyük mutluluk) ile yüce şeref ve faziletleri yönünden bizzat Hz. peygamber (s.a.v.)'in şahsı için iki cihanda (dünya ve ahirette) saygı ve sevgi talebi murad olunur.

3- آل و الصحب ثم التابعين لهم ما جادت السحب للمرعى بتهتان

"Bana salat ve selam getirdiğinizde onu umumileştirin"²¹ .hadis-i şerifiyle Hz. Peygamber (s.a.v.), al ve ashabına da salavat-ı şerife getirilmesini emir ve tavsiye ettiğinden dolayı, Nazım Hazretleri (yazar, musannif), bu beyt ile, (Hz. Peygamberin emrine) tam bir iştiaf ve samimiyetle uymuştur.

Sahb ve tabiin (kelimeleri)'nin **al** (kelimesi) üzerine atfedilmesiyle Nazım, **al** kelimesinden Peygamber efendimiz (s.a.v.) Hazretlerinin ehl-i beytini murad etmiştir. Beyitteki **sümme** kelimesi merteye yönüyle ashab ve tabiun arasındaki farkı göstermek içindir.

Beytin anlamı:

Bulutlardan kırlara yağmur yağıp, kainat yemyeşil bir halde pırıl pırıl olunca; Cenab-ı Hak Teala Hazretlerine hamdü sena, Fahr-i âlem Efendimiz hazretlerine, O'nun al, ashabına ve tabiin hazretlerine salat ve selam olsun demektir. (Böylece) Nazım Hazretleri; besmele, tahmid ve tasliyeden sonra, kastedilen (asıl gaye olan) Ehl-i sünnet akaidine başlamaktadır.

4- هذى عقائد عبد مذب جان يوصى بها كل موصوف بإيمان

Hazihi kelimesinin, vezinden dolayı **hazi** şeklinde kullanılması tercih edilmiştir. Burada işaret olunan şey, nazımın, sahabe ve tabiin (r.a.) hazretlerinden ehl-i sünnet akaidi olarak, zihninde muhafaza edip inandığı (itikad eylediği) ve kitabında yazıp söylediği kelimeleri meselelerdir.

Akaid, **akidenin** cemi (çoğulu) dir ki; Allah (c.c.) ve Resulünü, Allah ve Rasulünden gelen şeyleri bilme (inanma) hakkında kalbin, bunlara rabt olması (bağlanması) ve akdetmesidir. (Akaid, kalbin sağlamca bağlanması lazım gelen konulardır.)

²¹ İbn Ömer eş-Şeybani, Temyizü't-Tayyib mine'l-Habis, 21, Beyrut, 1983

Nazım (yazar); **günahkar kul** sözüyle kendisini kasdetmiştir. Şahsını, kullukla vasfetmesi, Rububiyyet ve Mabudiyyet'i kabul edip Allah'a kul olmanın yüceliğini ifade ederek kıymetini belirtmek içindir. Çünkü kulluk, yüce bir sıfattır. Allah'ı Teala Hazretleri Kur'an-ı Azimü's-şanın yedi yerinde, Nebiyyi zişanını "kul" diye isimlendirmiştir. Onlardan biri "Eğer kulumuza indirdiğimizden (indirdiklerimizden) herhangi bir şüpheyi düşünüyorsanız, haydi onun benzeri bir süre getirin."²² ayet-i celilesidir.

Nazım (rahmetullahiteala) Hazretleri, kusûr unu itiraf ve nefsi yenmek, sindirmek için kendisini günahkar ve canı vasıflarıyla vasfetmiştir ki; kusûr u itiraf (kabullenme) ve nefsi mağlup etme kemalin (olgunluğun) en son noktasıdır.

Beytin anlamı:

Günahkar bir kul olan (kul olduğunu bilen) Nazım, kendisinin itimad edip (güvenip) inandığı ve aşağıda geleceği şekilde nazmedip inşad eylediği (söyleyip yazdığı) ehl-i sünnet itikadını, imanla vasıflanmış olanların herbirine (bütün müminlere) tavsiye eder.

Nazımın bu beytinde gaib (üçüncü tekil şahıs) sigası ile kendi adını ifade etmesi bu beytin anlamından ortaya çıkıyor. Müteakiben gelecek olan beytte mütekellim sigasını kullanmaya başlamaktadır.

مستودعا عند ذی عدل و إحسان

5-أعدها ذخیر یوم لا یرتاب به

Zuhr, İnsanın sıkıntılı ve ihtiyaç duyduğu vakitlerde faydalanmak (kullanmak) için önceden biriktirilen zahire (azık) anlamındadır.

Beytin anlamı:

Şiirle açıklayıp, kalben inandığım şu halis itikadı, adalet ve ihsan sahibi indinde emanet eylediğim halde, vuku bulmasında şüphe olmayan (ahiret) günü için zahire (azık) hazırladım.

Hayali (v.875/1470) ve Uryani (v.1168/1754) şerhlerinin beyanına göre bu beytin manası; ehl-i sünnet itikadını açıklayan bu kitabımı; dini kavimi (sağlam dini) sıratı mustakımı arzu edenleri irşad için, temiz bir yaratılışa sahip, eğrilik düşüncesinden soyutlanmış adalet ve emniyetle vasıflanmış güvenilir ehl-i sünnet alimlerine emanet ettiğim halde, ahiret azığı edinir ve bununla kıyamet gününün korku ve felaketlerinden kurtulmayı umarım demektir.

Nazım, bundan sonra akaid meselelerine başlamaktadır.

²² 2.Bakara /23

Bütün ilahi din saliklerinin bir Halık ve Sani'in varlığı üzerinde ittifak ettikleri bilinmektedir. Ancak, az sayıda kendini bilmez felsefeciler; âlemin yaratılması" tesadüfen olmuştur" demişlerdir ki bu; bedihiyyü'l-butlandır. (Açık olarak batıldır) Vacibü'l-vücut'un isbatı hakkında bir çok yol ve pek çok bahisler vardır.

Enbiya-yı İzam (a.s.) Hazretlerinin dikkat çektikleri asfiya ve evliya-yı kiram hazretlerinin tabi olup girdikleri (takip ettikleri) doğru yol şudur ki; safa ve sınaatta (duruluk ve sanatlı yapımda) son derece rifat ve metanette (yükseklik ve sağlamlıkta), çiçekler (gibi) yıldızlar, özellikle güneş ve ay ile süslenmiş, arzı kuşatan sema (gökyüzü) ve nice sahralar, dağlar, denizler ve nehirleri ihtiva eden, iklim ve kıtalara ayrılmış geniş arz (yeryüzü) ve bu ikisi arasında (gök ve yer arasında) görülen eşsiz kudrete; kısaca, gündüz ve gecenin birbirini takip etmesi, karanlık ve aydınlığın nöbetleşerek yer değişmesi, rüzgar ve kasırganın şiddet, şimşek ve yıldırımların uzayıp çarpması bulutların birikmesi (yığılması) kıvılcımların sıçraması, kar ve yağmurun fevc fevc yağması, sel ve denizlerin dalgalanıp coşması, maden, bitki ve hayvanların şekil ve süret alması ve muhtelif canlıların, değişik şekil, kıyafet ve durumları; özellikle de bütün özellikleri (mükemmelliği) üzerinde taşıyan insan ve bu yukarda sayılanlara aklın (zihnin) idrak edemediği acayip (ilginç) ibret ve ilginç (bedii-eşsiz) bir yaratılıştaki kendine has hüküm ve uygun nimetlerle derc olunan (bezenen) şeylere, hasılı kelim; müşahade ettiğimiz (gözümüzle gördüğümüz) şu âlem için elbette bir Mucid-i Muhtar-ı Muteal'in varlığı vacip ve gereklidir. Zira, bütün mahlukat bir araya gelse bir sinek yaratmaktan aciz kalırlar. Bilakis, kainat ve mevcudat ancak zatıyla Vacibu'l-vücut olan, Sanii Hakim Kadimi Kadir olan Allah'ın halk ve icadıdır. Her şey, Allah'ın zatına müftekir olur (ihtiyaç duyup) Zat-ı İlahi (ise) her şeyden müstağnidir.

İşte isbatta makbul olan bu meslek (isbat tarzı), fitratı selime üzerine yaratılmış olanların takip ettikleri doğru yoldur.

Vacibü'l-vücutun isbatı konusunda, mütekellimin (kelamcılar) ve hükemanın (felsefecilerin) meslekleri (takip ettikleri metod-yol ve görüşleri) Kelam kitaplarında açıklanmıştır. Nazım (rha) özet olarak bu iki yola işaret edip önce, Allame Teftazani (Sadeddin et-Teftezani, v.793/1390)'nin **Şerhu makasid**'da takdim ettiği gibi felsefecilerin yolunu ikinci kez de Kelamcılarının yolunu (metodunu) beyan eder.

A-İLAHİYAT

آحاد سلسلة حفت بإمكان

6-إلهنا واجب لولاه ما انقطعت

İlah, ma'bud anlamındadır. **Vacib** te (öyle) bir şeydir ki, zatını tasavvur etmek (akla getirmek) varlığını (var olmasını) gerektirir. Ve kendi üzerine yokluk mumteni (imkansız) olur. **Levla** kelimesi, bir şeyin varlığı ile diğer bir şeyin yokluğunu isbat

etmek için konulmuştur. Tıpkı "eğer sizin üzerinizde Allah'ın fazl ve rahmeti olmasaydı elbette zarara uğrayanlardan olurdunuz."²³ ayet-i celilesinde olduğu gibi, Şu an husran (zarar ve hezimet)ın olmayışı Allah'ın fazl ve rahmetinin varlığından dolaydır. Yani, kullar üzerinde Allah'ın fazl ve rahmeti olmasaydı, insanlar helak olur ve husrana uğrarlardı. Halbuki fazl ve rahmeti İlahi'nin varlığıyla husran mümteni oldu (zarar-hezimet yok oldu.)

Beytin anlamı:

İbadet edilmeye ylayık olan Allah'u Teala Hazretleri vacibü'l-vücuddur öyle olmasa (vacibü'l-vücud olmasa) imkan ile ihata olunmuş (kuşatılmış) olan illet ve malul silsilesinin tekleri inkıtaa (kesintiye) uğramazdı. (Tam aksine) nihayetsiz olması lazım gelirdi. Lakin (bu ahad silsilesi) inkıtaya uğramıştır. Zira, böyle olmasa devir ve teselsül²⁴ gerekli olurdu ki; her ikisi de batıldır. Öyleyse bu duruma göre bilinmektedir ki, vacip mevcuttur. İşte Vacibü'l-vucudu isbat etmede hükemanın (feylozofların) yolu (takip ettiği metod) budur. Nazım Hazretleri bundan sonra mütekellimini (Kelamcılarının metodunu) beyan etmeye başlıyor.

على وجود قديم صانع بان

7-كذا الحوادث و الأركان شاهدة

Burada **havadis**'den maksat; bütün içindekilerle beraber yer ve göktür. **Erkan**, **rûkn** kelimesinin çoğulu olup bir şeye ait olan cüzler (parçalar) demektir. Burada erkandan kastedilen şey de; göklerin ve yerlerin cüzleri ve bunların durumlarıdır ki; gece ve gündüzün ardarda gelmesi şimşek çakmasının boyutu, yerde zelzele olması, yıldırımların inmesi birbirine eklenen bulutların toplanması mevsim ve zamanların değişmesi mekan (yer) ve beldelerin farklılaşması ve bunlardan başka yukarda izah edilen ve bizim ilim ve idrakimize taalluk etmeyen acayip mahlukat ve hayret veren masnuattır.

Kadim: Varlığının başlangıcı olmayan varlık manasında ilahi isimlerdendir. Ama **sani**' kelimesinin Allah'a ıtlakı tesmiye (isimlendirme) yoluyla olmayıp racih olan (tercih edilen) görüşe göre tavsif etme (açıklama) yoluyladır. Hadisi şerifte de şu şekilde varid olmuştur: "**Allah her san'atçının ve yaptığı eserinin(de) Sanıdır**"²⁵. Bu hadisi şerifi İmamı Buhari rahmetü'l-Barı aleyh kitabında rivayet etmiştir ki "Allah'u Teala Hazretleri sanatıyla beraber her bir sanı (sanatkarı) halk ve icad etmiştir" demektir.

²³ 2. Bakara/65

²⁴ Devir: İki mümkün varlığın birbirine illet ve malul (sebeup ve müsebbep) olmasıdır. Mesela; dünyanın varlığına ay, ayın varlığına da dünyanın sebep olması gibi. Muhittin Bağçeci, Allah'ı Bilmek ve Nese'î'ye göre İman, 9, Kayseri, 1995

- Teselsül: iki mümkün varlığın var olma yönünden birbirlerine illet ve malul olmalarıdır. Muhittin Bağçeci, İman ve Allah'ın varlığının İsbatı, 80, Kayseri, 1992. (Görüleceği üzere bu iki kelime eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.)

²⁵ Alaaddin Ali el-Muttaki, Kenzü'l-Ummal fi süneni'l-ekval ve'l-efal, I, 1319, Beyrut, 1993

Allah’u Teala Hazretlerine **Baki** demek de yine tavsif (anlatıp açıklama) yoluyladır.’

Beytin anlamı:

Hukemaya (felsefecilere) göre mümkün olan mevcudat bir mebdein (vareden ve başlatan) ve bir mucidin varlığına delalet ettiği gibi bize göre de havadis ve erkan yani sema ve arz ve bunların cüzlerinin durumları da bir Sanı-ı Hakim ve Bakiy-i Kadim’in varlığına delalet eder.

Nazım (rha) isbatı vacibi mütekellimin ve hukema metodlarında beyan ettiği gibi şimdi de “isbat-ı vahdaniyyet”e başlamaktadır.

8-خلق الخلاق خلوا عن مخالفة إذ لا توارد ينفي القول بالثاني

Halk, var etme yaratma anlamında mastardır. **halaik**, **halike**’nin çoğuludur ki, yer gök ve bunlarda bulunan madenler bitkiler insan ve sair hayvanlardan bütün yaratılanlar demektir.

Beytin anlamı:

Allah’tan başka ikinci bir yaratıcı vardır gibi bir düşünceye mahal vermeden mahlukatın halk ve icad edilmesi bir ve tek olan Yüce Allah tarafından olmuştur. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı yer ve gök (bunların mizamı) kesinlikle bozulup gitmişti”²⁶ şeklinde buyurulmuştur ki kesinlikle Allah’tan başka bir mabud olsa idi muhalefet ve munazaa ile (karşılıklı çekişme ve birbirlerine karşı çıkma ile) yer ve gök fasid olur ve kainatın nizamı birbirine karışırdı (bozulurdu). Bu durumda da her bir işte aklen ve adeten tevarud yani tevafuk ve ittifak edip anlaşmaları olmaz. Bu ayet-i kerime Allah’ın birliğine (vahdaniyyete) ikna edici kesin bir delil (delil-i kat’i)dir.

Bir takım ukala (akıllı kimseler) bu babda (konuda)” **“Eğer Allah’ın bir benzeri varsa onun güneşi nerededir”** demişlerdir ki, bu söz, müşrikleri tehekküm (alaya alma) yoluyla susturan bir delildir.

Nazım (rha) Vahdaniyyeti (bu şekilde) isbat ettikten sonra Allah’u Teala’nın mümkünat gibi olmadığını isbat etmeye başlıyor:

9-ي ذاته ليس مثل الممكنات فما حكم الوجوب مع الإمكان سيان

Zat, tek başına düşünülmesi mümkün olan her şeydir. **Sıfat** ise, başka bir varlığa bağlı olarak düşünülmesi mümkün olan şeydir. Başka bir ifade ile, zat, kendi nefsiyle kaim olan; sıfat ise başkasıyla kaim olan şeydir. Bir şeyin zatı, o şeyin hakikatı ve mahiyeti demektir.

²⁶ 21.Enbiya/22

Mümkün; varlık ve yokluktan bir şey iktiza eden (gerektilen) şeydir.

Beytin anlamı:

Vacibü'l-vücud olan Allah'ın zatı mümkünatın zatı gibi değildir. Çünkü, Vücub'un hükmüyle, mümkünin hükmü denk (eşit-benzer) olmayıp, birbirlerinden başkadır. Vücubun hükmü, , başkısına muhtaç olmamak (müstağni olmak) imkanın hükmü ise, ğayra (başkasına) ihtiyaç duymaktır.

Nazım (rha) , hiç bir varlığın (cüzün) Allah'a benzemediğini izah ettikten sonra (şimdi de), Allah'u Teala'nın kendi mahiyetiyle de cüzlere benzediği görüşünü ortadan kaldırmaya başlamaktadır.

10- نفى غناه عن الأغيار كثرة الحاجة الكل فيما فيه جزآن

Küll; iki cüzden veya daha fazla hasredilmiş cüzlerden oluşan bir bütünün isimidir.

Beytin anlamı:

Zatı Vacibü'l-vucud Hazretlerinin ağıyardan (başkalarından) müstağni olması, cüzlerden terekkeb etmesini ortadan kaldırmıştır. Çünkü, cüzlerden terekkeb eden bir küll'ün (bütünün) kendisinde bulunan cüzlere (parçalara) ihtiyacı vardır. Hak Teala Hazretleri ise herşeyden müstağnidir (ama) her şey ona muhtaçtır. K. Kerim'de de; "Allah (c.c.) bütün âlemlerden müstağnidir"²⁷ buyurulmuştur.

Nazım (rha)'ın, kesreti (çokluğu) yani terekkebi (cüzlerin birleşmesini) Allah'ın zatından kaldırmasıyla (soyutlamakla), külliyyatın (parçalardan ibaret bütünlüğün) soyutlanıp ortadan kaldırılması malum olmuştur.

(Nazım), Geçen hükmü tafsilatıyla izah edip meselenin üzerinde iyice durmayı istemekle aşağıdaki beyti getirmiştir.

11- ليس كلا ولا جزأ ولا عرضا ولا محلا لاعراض وأكوان

"Küll"ün manası yukarıda izah edilmişti. Cüz ise; bir araya gelmeleriyle kendilerinden küll (bütün) terekkeb eden (oluşan) şeydir ki; ba'z (parça) anlamındadır. A'raz da öyle bir varlıktır ki, kaim olabileceği bir mahalle (yere-şeye) ihtiyaç duyar, örneğin renk, koku, hareket ve sükun gibi.

Araz iki çeşittir:

Birincisi; Araz-ı karri'z-zat: Çeşitleri varlıkla sabit olan (karar kılan) arazlar, örneğin:Beyaz, siyah gibi...

²⁷ 3.Al-i İmran/97

İkincisi; Araz-ı gayri karri'z-zat: Cüzleri herhangi bir varlıkta karar kılmayan (sabit olmayan) arazlar, örneğin:Hareket ve sükun gibi...

Beytin anlamı:

Hiz. Allah (c.c.): küll, cüz ve araz olmadığı gibi araz ve ekvana (var olan şeylere-mahlukata) mahal da (yer de) olmadı. Allah'ı Teala Hazretleri, küll (cüzlerden oluşan bütün)de değildir. Zira, küll, cüzlerden terekkeb ettiğı için küllün cüze ihtiyacı vardır. Allah'ı Teala cüz de değildir. Çünkü, cüzden terekkeb eden şey, ya cisim ya da cismani (cisme ait) olup, her durumda cüz'ü mütehayyiz olur (yer tutan cüz olur). Allah'ı Teala araz da değildir. Çünkü araz, kaim olacak bir mahalle (yere) muhtaçtır.(Allah cc. araz olmadığı gibi), arazlara mahal de olmamıştır. Zira eğer böyle olsaydı, o zaman Allah'ı Teala'nın havadise mahal olması lazım gelirdi.

Yüce Yarıtıcı, cisimlerin özellikleri olan "keyfiyyat-ı nefsanîye"yahut "keyfiyyat-ı mahsuse-i zahire veya batine"(dış duyular veya iç duyularla duyulan keyfiyetlerden (özelliklerden) yani; şekil, suret, renk, taam (yemek), koku, lezzet, elem, gam (keder-tasa), ğadap(kızgınlık) ve bunlar gibi cisim ve mizaca ait olan durum ve özelliklerden de münezzehtir.

Nazım (Rha), Allah'ı Teala Hazretlerini külliyyet, cüziyyet ve araziyyetten, araz ve ekvana mahal olmaktan tenzih ettiğı gibi, cevheriyyetten (cevher olmaktan) ve (Allah'a) noksanlık ilham eden (işaret eden noksanlık kuşkusu uyandıran) isimlerden de tenzih etmek için, aşağıdaki beyti getirmektedir.

و نزه الاسم عن إيهام نقصان 12- لا تقل جوهرًا أيا عنيت به

Cevher: felsefeciler arasında (felsefecilere göre); varlığı zatıyla mevcut ve kaim olan zat ve hakikat; Kelamcılar arasında ise, zatıyla mütehayyiz olan (yer tutan) anlamlarında yaygınlaşmıştır.

Beytin I. mısrasından şu anlaşılmaktadır: "Cevherin açıklanan manalarından hangisini kast edersen et Zat-ı Vacibü'l-Vücut Hazretlerine "cevher" deme Çünkü böyle bir şey aklen ve şer'an caiz değildir.

Aklen caiz olmaması, Hristyanların şu görüşlerine işaret eder olmasından dolayıdır ki onlar; Allah'ı Teala, cevher-i vahiddir yahut cevher için "ekanımı selase" (üç uknum) vardır demişlerdir:

Ekanım-i selase: Eb (baba), ibn(oğul) ve ruhul-Kudüs ile tabir edilen vücud (varlık) ilim ve hayattır. Kelamcılara göre mütehayyiz (yer tutma-kaplama) anlamına gelen cevherin Allah'a itlak edilmesi (Allah için) tahayyuzu gerektirmektedir (ki, bu da caiz değildir.)

Allah'ı Teala Hazretlerine cevher ıtlakının şer'an caiz olmaması da Hazreti Şari'in (hüküm koyanın) buna izni olmadığı içindir. Nazım (Rahimehullah) ikinci mısradaki "Herhangi bir eksikliğe çağrışım yapacak bir ismi O'na vermekten sakın" sözüyle şu noktaya işaret etmiştir:

Bilinmeli (dikkat edilmeli) dir ki, Allah'ı Teala'nın fiil ve sıfatlarından alınan (çıkarılan) isimlerle Allah'ın izni olmaksızın O'nu isimlendirmek ulema (alimler) arasında ihtilaf konusudur. Fakat (bir takım) dillerde vaz edilmiş olan (Allah'a verilmiş olan) isimlerle örneğin; "Hüda", "Yezdan", "Tanrı" gibi isimlerle Allah'ı yad etmede bir ihtilaf söz konusu olmayıp, (bunlara) cevaz verilmiştir.

Kadı Ebubekir (el-Bakillani, v.403/1013) Hazretleri bu konuda şöyle der: Allahu Azimü's-Şan'ın şanına layık olup, O'nun Yüceliğini akla getiren bir mana ifade eden her lafızla bila tevakkuf (şari'in izni olmadan) Allah'ın vasfedilmesi ve O'na ıtlakı caizdir. Amma, Cenab-ı Hakkın azamet ve Kibriyasına layık olmayan bir şeyi akla getiren lafızlarla (Allah'ı) zikr etmek yad etmek caiz değildir. Şeyh Eş'ari (v.234/936) Hazretleri ve ona tabi olanlar ise, bizim idrakimiz (anlayışımız) ölçüsünde lafızların Allah'ın Şanına ve Yüceliğine noksanlığı iyham ve işaret etmemesiyle yetinmek caiz olmaz. Bilakis (bu konuda) Şari'in iznine istinad (dayanmak) gerekir. Allah'ın izni olmaksızın herne kadar (bu lafızların) Allah'ın azamet ve şanına bir noksanlığı işaret etmesi olmasa da ihtiyaten, Allah'a isim vermenin tevkifi olması gerektiği görüşündedirler. Batılı içerebilecek şeylerden sakınmak için tercih edilen görüş te budur.

İmam-ı Gazali (v.505/1111) Hazretleri de, Vacibü'l-Vücut olan Zat'ın (Allah'ı Teala Hazretlerinin), ittisaf etmiş olduğu bir vasfın; "tesmiye tarıkıyla (isimlendirmeye)" değil de, "tavsif yoluyla (sıfat olarak) caiz olduğuna işaret etmektedir. Örneğin; Vacibü'l-Vücut ve Sanii-Âlem vb... gibi.

Doksan dokuza hasredilen "Esmâ-i Hüsnâ'nın dışında Kitap ve Sünnette yani, ayet-i celile ve hadis-i şeriflerde, seçkin olan alimlerin yaygın olan (kabul görüp yaygınlaşan) ibarelerinde:

1-el-Kafi	11-zü'l-Kuvve	21-Mulicu'n-Nehari fi'l-leyl
2-ed-Daim	12-el-Hallak	22-Muhricu'l-hayyi min'el meyyit
3-el-Allam	13-el-Mevla	23-Muhricu'l-meyyiti min'el-hayy
4-el-Melik	14-en-Nesir	24-el-Ğayyur
5-el-Ekrem	15-el-Ğalib	25-el-Cennan
6-el-Müdebbir	16-en-Nasır	26-el-Mennan
7-er-Rafi'	17-Kabili't-tevb	27-el-Mürid
8-zü't-Tavl	18-Şedidü'l-ıkab	28-el-Mütekellim
9-zü'l-Mearic	19-Ğafirü'z-zenb	29-el-Mevcud
10-zü'l-Fadl	20-Mulicu'l-Leyli fi'n-nehar	30-el-Vacib

gibi bunlar ve bunlara benzer bir çok isim daha vardır ki bunlarda kesinlikle ihtilaf edilmemiştir.

Nazım önceki beyitleriyle, Allah'ı Teala Hazretlerini noksan sıfatlardan tenzih ve tesbih etmişti. (Buna paralel olarak) Bu beyitte de istidraden (ara söz olarak), Allah(c.c.)'ın ismini de tenzih etmenin vücubunu belirtmiştir. Zira, Ayet-i Kerimede:”(Ey insan, Ey Habibim!) Yüce Rabbinin adını tesbih et”²⁸ buyurulduğu vechiyle “**tenzihi isim**”, (Allah'ın isimlerinin O'nun şanına yakışmayacak şeylerden münezzehten tutulması), “**tenzihi müsemma**”, (Allah'ın zatının şanına yakışmayacak şeylerden münezzehten tutulması) gibi vaciptir. Bu ilahi bir emirdir.

Nazım Rahimehullah bundan sonra Allah'ı Teala Hazretlerinin “ilmi ezeli” sinin bütün eşyayı kuşattığını beyan etmekle beraber (O'nun) ittihat ve hulul'den münezzehten olduğunu açıklamaya önem gösterir .

13- بكل شيء محيط لا اتحاد له و لا حلول لدى أصحاب عرفان

Beytin anlamı:

Allah'ı Teala Hazretleri, ilim ve kudret yönüyle her şeyi kuşatıcıdır. Ve ashab-ı irfan (ilim sahibi insanlar) indinde bu ihatanın, Allah'ın zatı ile bir ittihadı (birliği) ve hululü yoktur. Açıklamaya gerek duymadan Allah'ın yüce zat ve sıfatı ittihat ve hululden münezzehtir. Çünkü ittihat ve hulul, mümkünatın özelliklerindendir. **Hulul**: Arazın cisimde, cisminde arazda bir araya gelmesine (birleşmesine) denir. Bu ise, varlığı zatının gereği olan Allah'ı Teala için tasavvur edilemez. Nazım bu beyt ile Hululiyeye ve İttihadiyye²⁹ mezheplerinin butlanına işaret etmektedir.

Nazım Rahimehullah, bir ara (geride) mümkünin özelliklerinden olan ittihat ve hululü Allah'tan (O'na isnad edilmekten) kaldırıncaya ve her ne kadar önceki beyitte Allah'ı Teala Hazretlerinin cevher olmadığını (ve bu yönüyle) herhangi bir mekan ve zamanla birleşmediğini şekil ve renkler ile muttasıl olmadığını bildirip izah etmiş ise de (bu durumu yeniden) izah ve (konuyu) teyid etmek için gelecek olan beyti irad etti (getirdi.)

14- لا اتصال باحياء و أوقات و لا اتصاف بأشكال و ألوان

Şekil; cisimlerde hasıl olan sabit hey'ettir. **Elvan** da levnin çoğulu olup, cisimlerde sabit olan (var olan) dış görünümüdür.(cismin rengidir.)

²⁸ 87.A'la/1

²⁹ Hululiyeye: Allah'ın ruhunun Adem'e sonra peygamber ve imamlara ve en sonunda da Hz. Ali ve onun çocuklarında karar kıldığına inananlardır. Bunların çoğu helal ve haramı kabul etmeyip, cennet ve cehennemi inkar ederler. İzzeddin İbnü'l-Esir el-Cezeri, el-Lübab fi Tehzibi'l-Ensab, 381, Beyrut, 1980

- İttihadiyye: Vahdet-i vücuda inanan sufilerdir. Muhammed Ebu Zehra, İslamda Siyasi İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi, 539 (10 nolu dipnot), İstanbul, 1983

Beytin anlamı:

Allah'ı Teala Hazretleri için (bir yer ve zaman tahsisinin olması), O'nun hakkında yer (mekan) ve zamanlarla ittisal (birleşme), şekil ve renklerle muttasıf olma diye bir şey, söz konusu olamaz. Allah'ı Teala'nın bir mekana (yere) bağlı olması (bir yeri olması) farzedilse (düşünülse o zaman); o mekana bağlı olanın hadis olması, Allah'ın havadis mahal olması ve mekanın kıdemi veyahut Tedahül-i emkine (mekanların birbirlerinin içine geçmesi) ve Allah'ın şanına layık olmayan şeylerle karışması ve Allah'ın muhtaç olması lazım gelirdi. (Allah'ın yüce Şanına layık olmayan) bu tür şeylerin gerçeği yansıtmadığı katiyyetle bilinmektedir. Bunların butlanı ve Allah'ı Teala'nın vakitlerle muttasıf olmaması açıktır. Çünkü vakit yenilenen bir şeyin kendisiyle ölçülüp takdir olunduğu yenilenen başka bir şeyden ibarettir.

Yine Hz. Allah (c.c.)'ın elvan (renkler) ve şekillerle de adem-i ittisafı (vasıflanamıyacağı) besbellidir. Çünkü bu tür şeyler (yer, zaman, renk, şekil vs...) cisimlerin ve miktarların özelliklerindendir. Allah'ı Teala Hazretleri ise bu tür şeylerin hepsinden münezzehtir.

Büyük Kelam kitaplarında ve şerh (ler)inde ele alınıp açıklandığı gibi **“Rahman Arşa istiva etti.”**³⁰ Ve daha (buna benzer) bir takım ayet-i kerimelerin realitesine inanılıp asıl manaları Allah'a bırakılır ki, en doğru yolu (tarık-ı eslemi) tercih etme babından mütekaddiminin³¹ usul (tarz ve metod)ları budur.

Kat'i delillerle uyuşan tevillerle tevcih olunur ki en sağlam yola girerek müteahhirun³² da bu şekilde ittifak etmişlerdir.

Mütekaddimuna göre, Al-i İmran yedinci ayette **“...onun tevilini ancak Allah bilir.”** noktasında vakf yapmak daha uygundur. Müteahhiruna göre ise, vakfetmeyip bu ayeti takip eden kısmı **“vav”** ile bu kısma atfetmek daha uygundur.

Ukalanın (akıl sahibi müminlerin) dua esnasında semaya yönelmeleri, cihetten (herhangi bir yönden) münezzehtir olan Allah'ı Teala Hazretlerinin semada olduğuna inanmalarından ötürü olmayıp belki sema, kible-i dua olduğu içindir. Çünkü hayırlar, bereketler, ışıkların gelmesi ve yağmurların nüzulu (Allah'ın inayetiyle) sema cihetinden beklenir.

³⁰ 20.Taha/5

³¹ Mütekaddimin (kudema-i mütekellimin): İmam Gazali'ye (d.450/1058, v.505/1111) kadar gelen Ehl-i Sünnet kelimcileridir. Bekir Topaloğlu, Kelam İlmi Giriş, 28, İzmir, 1988

³² Müteahhirun: Büyük alim, mütekellim, mutasavvıf ve filozof Huccetü'l-İslam Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali ile başlayan kelam ilmine mensup olan kelimcilerdir. Bağçeci, Kelam İlmine Giriş, 15, Kayseri, 1994

Tefsirciler “**Rahman Arşa istiva etti**” (20.Taha/5) ayetindeki istivanın manasının istikrar (karar kılma) bitişme ve ayrılma özellikleriyle değil de, istila ve isti’la (gücünün arşı kuşatması) olduğu hakkında ittifak etmişlerdir. Bundan maksat ta, kainatı yaratma açısından yüce bir azamete sahip olan yüce Allah’ın yüce bir mekanda olmadığıdır. En’am 18. Ayette (**O Allah), kullarının üstündedir**” ifadesindeki “**üstünde**” kavramından maksat; “kahr” ve “galebe”dir. (yani Allah; kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir.)

Hasıl-ı kelam: Zaman, mekan, şekil, renk ve bütün durumları Hz. Allah (c.c.) yaratmıştır. Allah ile beraber hiç bir şey yokken O vardı. Nitekim hadis-i şerifte de; “**O’ndan gayri hiç bir şey yokken Allah vardı**”³³ buyurulmuştur.

15-حی سمیع بصیر عالم شاء نو قدرة و کلام غیر إلحان

“**Şain**” kelimesi ismi fail olup, **meşiyetten** (türeyip) irade manasına gelir ki, Allah’a nisbetle meşiyet ve irade aynı anlamdadır.

“**İlhan**”, lahn’ın çoğulu olup lafız ve ses anlamına gelir.

Beytin anlamı:

Allah’u Teala Hazretleri: hayy, semi’, basir, alim, mürid, kadir, ses ve lafızlarla olmaksızın kelam (sahibi)dir.

Hayat: Allah’u Teala’nın zatıyla kaim ezeli sıfattır. Mevsufunun ilim ve kudret ile ittisafını gerektirir. Hayat sıfatı (Allah Teala’nın Hayy olması), O’nun zatıyla kaim olan hayatın lazımıdır(gereğidir).

Semi’ ve **basir** sıfatları da Allah’ın zatıyla kaimdirler, ilim (sıfatı) gibi, kendileriyle eşya münkeşif ve açık olur. Allah’u Teala Hazretleri, kelime ve sesleri, kadim olan işitme sıfatıyla işitir şekil ve renkleri de, kadim olan görme (basar) sıfatıyla görür. Allah’u Teala’nın ilim ve kudret sıfatlarının kadim olmasıyla malumat ve makdurat kadim olmadığı gibi, semi ve basarın kadim olmasından mesmuat (işitilen, duyulan ve haber alınan şeyler) ve mebsûr atın (açık ve meydanda olup gözle görülen şeylerin) kıdemi gerekmez. Allah’u Teala’nın işitici (işiten) ve görücü (gören) olması, kendi zatıyla kaim olan semi’ ve basar sıfatların’ın gereğidir.

İlim sıfatı: Allah’u Teala’nın zatıyla kaim olup, taalluk ettiğinde hiçbir şekilde zıddına ihtimal vermeyerek tam bir inkişaf ve belli olma ile malumat (bilinen şeyler) tam bir inkişaf ile münkeşif olur (en ince noktasına kadar bilinir) Allah her şeyi bilir: Allah’u Teala Hazretlerinin Alim (bilen) olması zatıyla kaim olan ilmiyledir.

³³ Buhari, Tevhid:22

İrade sıfatı: Allah'ı Teala 'nın zatıyla kaim kadim olan bir sıfattır ki, Allah'ı Teala'nın (bir şeyi) yapıp-yapmama gibi durumlardan birisini belli bir vakte tahsis etmesidir. Allah (c.c.)'ın mürid ve dileyen (şai) olma sıfatı, irade ve meşiiyetinin gereğidir.

Kudret sıfatı: Mümkünün yaratılıp (var edilip) yok edilmesinde müessir (tesir eden-etkin olan) sıfattır. İmdi Kudretin tesiri, iradenin tesirinin fer'idir. Ve iradenin tesiri de ilmüne muvafık olmak üzeredir. Allah'ı Teala'nın kadir olması, Zatıyla kaim olan kudret sıfatının gereğidir.

Kelam sıfatı: Allah'ı Teala'nın zatıyla kaim olup, ezeli kadim bir sıfattır (bu sıfat), ilim, irade vesair sıfatlara aykırıdır. Allah'ın kelamı (konuşması-sözü), harf ve ses ile değildir. Yokluğu, kısım kısım ayrılmayı, takdim ve tehiri kabul etmez.

Ehl-i Sünnete göre Allah'ın Kelamı hissi olmayıp, bilinen harf ve lafızların "kelamı nefsi"³⁴ diye adlandırılan mefhumudur.

Yukarıda zikredilen (adı geçen) yüce sıfatlar hakkında yapılan izahat (açıklama ve beyanat) ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden çıkarılıp Kelam kitaplarına sokulmuştur. Zikredilen sıfatların kemali üzere ve bütün durumlarını ihata etmek üzere bilmek beşerin güç yetireceği şeyler değildir.

Bu şekilde, Nazım, mutezile ve felsefecilerden muhaliflere karşı yukarıda geçen yedi "sıfat-ı ilahiyeye"yi isbat etmiştir. Bu durumda "teaddudi Kudema"³⁵ lazım gelir şeklinde ortaya atılan muhalif görüşe gelecek beytde cevap vermektedir:

16- كثرة القدماء غير لازمة إذ لم تكن غيرها في عين يقظان

İşte takdir edilen soruya cevap olan bu beyt; Allah'ı Teala'nın sıfatları konusunda "Teaddudü Kudema" görüşüne kail olan mutezile ve felsefecilerin zanlarını reddetmek içindir.

"Ayn" kelimesi, sözlükte olduğu gibi "nazar" manasındadır. Yakzan kelimesi, burada sıfat olup, "keskin anlayış" ve "ilim sahibi" anlamındadır.

Beytin anlamı:

İlim-irfan sahibi insanlara göre, kadim sıfatlardan dolayı Allah'ı Teala için kesret (çokluk) ve teaddudü kudema gerekmez. Çünkü, Allah'ın sıfatları, Zat-ı Vacibu'l-Vucud'un gayrı değildir. Kısaca, Allah'ı Teala'nın Kadim sıfatlarının isbat edilmesiyile;

³⁴ Kelam-ı nefsi: Allah Teala'ya nisbetle harf ve seslerden soyulmuş bir manadır. İnsana nisbetle ise kalpte dolaşık duran söz demektir ki, dil onun tercümanıdır. Cihat Tunç, Sistematiik Kelam, 129, Kayseri, 1994

³⁵ Taaddüd-ü Kudema: Allah'tan başkasının kıdemi (kadim yani ezeli olması) ve kadimlerin çokluğu demektir. Tunç, a.g.e, 125

teaddud-i ve tekessüri kudemanın çokluğunu gerektireceğini kabul edemeyiz. Eğer Allah'ın sıfatları Zatının gayrı olsa idi o zaman, teaddudi kudema lazım gelirdi.

Kelam kitaplarında mezkur cevap ile sair cevaplar yazılmış ise de Nazım-ı Muhakkik, cevapların en iyisi olan bu cevapla yetinip, ilim ve kudret bahisleri **Usulu'd-Din**'in³⁶ anası ve **ehl-i yakın** akaidinin en mühimlerinden olmasına binaen, Ehl-i Hakka göre itimat edilen delil ile delil getirilmesine taarruz edip (temas edip) kudretin delilini takdim ederek aşağıdaki beyti irad etmiştir:

17- نفى التسلسل جمعا او معاينة افاد قدرة ذى صنع و اتقان

Beytin manası:

(İster) sebeplerde olduğu gibi bir arada bulunan tek tek hadiseler silsilesi olsun, (isterse) birbirlerini takip eden hazırlanmış sebepler zinciri olsun, teselsülün butlanı, her durumda kuvvet ve san'at sahibi olan kainatın Yüce yaratıcısının kudretini ifade eylemiştir.

“**Zi sun**” sözünde, apaçık bir kudret ve kahir saltanatıyla mevcudatı icad ve ihdas etmesi hasebiyle Allah'ı Teala Hazretlerinin mevcudat (var olanlar-yaratıklar)tan önce başlangıçsız olduğuna işaret edildiği gibi, atfedilmiş olan “**itkan**” kelimesiyle de Allah'ı Teala Hazretleri, yaratma-var ve icad etme işinde (sun'unda) hakim ve mutkindir. Allah'ı Teala'nın iktidar sahibi olup her bir şeyi bir hikmet-i baliğa için (son derecesine varmış bir hikmet sebebiyle) işler olduğuna işaret edilerek; “**(Bu) herşeyi sapa sağlam yapan Allah (c.c.)'ın san'atıdır.**”³⁷ Ayet-i kerimesine işaret edilmiştir.

Kısaca bu beytte, Zat-ı Bari'nin kadir-i muhtar olduğunun isbatı vardır. (Allah'ın Kadir-i Muhtar olduğu belirtilmiştir).

Kadir, bir işi yapıp yapmamaya muktedirdir. İsterse (o işi) yapar, isterse terkeder.

Allah'ı Teala Hazretlerinin Kadir-i Muhtar olduğu Kelam kitaplarında bir çok delille birlikte yazılmış olsa da nazımın bu sözü; “Makasid” sahibi Allame-i Taftazani'nin şu beyanına uygundur: Allah'ı Teala Kadir-i Muhtardır. Zira, cisimlerin sıfatlarla çeşitli ve her cismin de kendisinde bulunan şekil, renk, tad, koku ve benzeri şeylerle tahsis edilmesi, elbetteki bir muhassıs tarafından olması lazımdır. Çünkü, muhassıs olmadan tahsis muhal (imkansız)dir. Muhassısın ise, cismiyyetin kendisi veya cismin levazımından bir şey olması caiz değildir. Çünkü, cismiyyet cisimlerin herbiri arasında müşterektir.

³⁶ Usulu'd-Din: Bir kelam ilmi terimi olarak akaid ilmi anlamında kullanılır. Topaloğlu, a.g.e, 45

³⁷ 27.Neml/88

Tahsis edilen şeyler, ya teselsül eder veyahut, bir Kadir-i Muhtar'a varır, dayanır. Teselsül batıl olduğuna göre tahsis edilen şeylerin Kadir-i Muhtara varıp dayanması durumu ortaya çıkar. (zaten) isbatı istenen de budur.

Nazım (bu şekilde) Allah'ı Teala Hazretlerinin Kadir-i Muhtar olduğuna delil getirdikten sonra, alım olduğuna dair delil getirmeye başlamaktadır.

18- كما استدل على علم المؤثر من اتقان أفعاله أرباب ايقان

Beytin anlamı:

Erbab-ı yakın; (sağlam ve doğru bilgi sahibi olanlar) Allah'ı Teala Hazretlerinin kadir olduğuna, teselsülün butlanı ile delil getirdiler ki, bu delil getirmeleri hakiki müessirin alim olduğuna, (Allah'ı Teala'nın) işlerinin sağlamlığı ile delil getirmeleri gibidir.

Kelamcılar (arasın)'da delil getirmede meşhur olan iki görüş vardır:

Birincisi:Zat-ı Bari, faili Hakim ve mutkindir. Yani Allah (c.c.) işine hakim veişini sağlam yapandır ve böyle olan bir fail de alim'dir.

İkincisi:Zat-ı Bari Kadir yani, kast ve ihtariyle faildir. Böyle olan bir fail de maksuda ancak ilimle ulaşır.

Mevlana (Celaledin, v.672/1273), Allah'ın alim olduğunu şöylece açıklar: Allah'ın fiilleri sağlamdır. Zira hayret veren hayret bir san'at ve tertib-i acib-i (hayret veren bir nizam ve intizamı) kapsamaktadır. Ve bir failin yapmış olduğu iş böyle olsa, o fail, (aynı zamanda) alimdir.

Burdaki birinci (küçük) önermeye gelince; (bu önermerde) Allah'ın fiillerinin çok sağlam olduğu, afak ve enfüse, madde ile ruhun ilişkisine, canlıların maslahat ve menfeatlerine uygun olan şeylerden kendilerine verilen şeylere alet ve vasıtalara arı ve örümceğe yani, pergel denilen alet olmadan evlerini (yapıp) işlemelerine bakan, ilim ve marifete nazar edenler katında bedihi ve apaçıktır.

Büyük önerme ise yani bu da; Cenab-u Hakk'ın alim olması zaruridir ki, bir insan satırlarda yazılı olup, ince manalar içeren yazıları müşahade ettiğinde ve beyanı tatlı olan lafızları dinlediğinde bunların (lafızların) çıkış kaynağının ilim olduğuna kesin olarak hükmeder. Allah'ı Teala'nın kudretiyle vücuda gelen güzellikleri (eşi ve benzeri olmıyan) san'at ve yaratışında büyük ve kıymetli eserleri dikkatlice incelenince Allah'ın ilminin tam ve mükemmel oluşuyla delil getirilir. Allah'ı Teala'nın ilmi namütenahi (sınırsız)dır. Yani kesintiye uğramaz, her şeye taalluk eder. Sayılar, şekiller ve cennet nimetleri gibi namütenahi olan şeyleri de kapsar ve (aynı zamanda) bütün mevcudat

mümkün ve gayri mümkün madumata (yokluğa) ve bütün cüz ve külle (bütüne) de şamildir.

Allah'ı Tiala Hazretleri, zaman kavramı altına girmeyen ilim (sıfatı) ile Alimdir. Çünkü Allah'ı Teala, Zat ve sıfat yönünden zamandan münezzehtir. Allah'ın ilmi değişken olmayıp, ebedi olarak sabittir. Nazım Hazretleri bu gerçeğe gelecek beytte işaret etmiştir:

لا يقضى فيه توقيه بأزمان 9-1 علمه بالزمانيات قاطبة

Tahdit ve takyit kelimeleri, sınırlandırma ve kayıtlandırma anlamlarına gelmektedir.

Beytin anlamı:

Bütün zamanlarda (geçmiş şimdiki ve gelecek zamanlarda) hadis olan vukua gelen ve değişen cüziyyatı kuşatan Allah'ın sabit ilmi, zamanlarla vakitlendirilip, sınırlı ve kayıtlı olamaz.

Kainatı yaratan Yüce Yaratıcı, yarattığı zaman ve mekanlardan münezzehtir olduğu gibi, (hiç kuşkusuz) O'nun şerefli ilmi de zaman ve mekanlardan münezzehtir. O'nun zat ve sıfatı ezeli olup, havadisten (yaratılmışlardan tamamen) halidir (ayrıdır).

Felsefecilerin "Allah, cüziyyat-ı müteğayrayı (değişken, değişen, halden hale geçen cüzleri) bilmez" şeklindeki görüşlerine verilecek cevabın hulasası şudur: Allah'ın ilmi, bir zaman kavramının altına girmediği gibi, bir zamanla sınırlı da değildir. Bilakis zamanı aşkın ve zamanı kuşatıcıdır. Bilinen, var olan şeylerin (malumun) değişmesiyle değişmeyip, tek bir halde (hal üzere, sonsuza doğru) devam etmektedir. Çünkü ilim kendisiyle malumatın tecelli ettiği (ortaya çıktığı-bilindiği) bir sıfattır.

İlim sıfatı, ayna konumundadır. (nasıl ki) resim ayna ile görünüyorsa; (ilimle de malumat bilinir) sûretin (resmin, nesnenin) değişmesiyle ayna değişmediği gibi, malumun değişmesiyle de ilim, değişmez. Allah'ın külliyyata ilmi nasılsa, cüziyyata da ilmi aynıdır. (her ikisini de bulundukları hal üzere bilir). İşte bunun için, Allah'ı Teala'nın ilmine geçmiş, şimdi ve gelecek zamanlardan bir zaman nisbet edilemez. Çünkü (bütün) mevcudat, ezelden ebede kadar bütün vakitleriyle her zaman Allah'ı Teala'ya malumdur.

İmam-ı A'zam (v.150/767) Hazretleri, "fıkıh-ı Ekber"'inde şöyle bir ifade kullanmaktadır: "Allah'ı Teala, ayakta duranı ayakta duruş haliyle bilir. Ayakta duran oturunca da (yine O'nun) ilmi değişmeksizin ve hadis olmaksızın, oturmanı oturduğu halde bilir. Ancak, teğayyür ve değişiklik mahlukun hallerinde hadis olur."

Nazım Rahimehullah; Mu'tezile'ye göre irade rızanın eşanlamlısı olup, bundan dolayı küfür; irade-i İlahiyyeden hariçtir. (Allah'ın dilemesinin dışındadır). Zira, Allah'ı Teala, küfre razı olmaz." şeklindeki görüşlerine cevaben gelecek beyti nazm etmiştir:

20- ليس يخرج شيء عن ارادته لكنه قط لا يرضى بكفران

Burada "şey" lafzı, hayır, şer, küfür ve imana şamildir. Bu makamda "küfran lafzı, nimeti inkar anlamındadır. ve imanın zıttı olan küfür ile taattan isyana çıkış manasını içine alır. İl.mısrada, "O, kullarının küfrüne razı olmaz:"³⁸ ayet-i celilesine işaret vardır.

Beytin anlamı:

Hayır ve şer, iman ve küfür gibi şeylerden hiçbirisi, Allah'ı Teala Hazretleri'nin irade-i İlahiyyesinin dışında değildir. Ama, Allah'ı Teala Hazretleri asla ve kesinlikle küfrana rıza göstermez. Burada ehl-i Hakk³⁹ ın görüşü şudur. Allah'ı Teala'nın irade ettiği (dilediği) her şey kairdir (olmuş, vuku' bulmuştur, yaratılmıştır.) Ve her vuku' bulan şey için de iradeyi İlahiyye tealluk etmiştir. Her ne kadar o (vukubulan) şey, rıza-yı Bariye muvafık (uygun) ve yapılmasında istenmiş olmayıp nehyedilmiş (yasaklanmış) olsa da bu durum kitap ve sünnet ile sabittir. K. Kerimde: "Allah, dilemedikçe siz dileyemezsiniz"⁴⁰ buyurulmuştur ki (buna göre); her şey Allah'ın dilemesi dahilindedir.

Ve yine "mezheb-i ehl-i hakka" göre; rıza, iradedden daha hususidir. Çünkü rıza, itirazı (hoşnud olmamayı) terk etmekle beraber iradedden ibarettir. (yani rızada hoşnutluk vardır, rıza sınırlıdır) Allah'ın karşı koyduğu şey olmaz.

Velhasıl, ehl-i hak şunun üzerinde ittifak etmişlerdir. İrade-i İlahiyye, kain olan her şeye taalluk eder. Kain olmayan şeye taalluk etmez. Ehl-i hakk'ın bu sözü: "Allah'ın dilediği şey olur, dilemediği şey ise olmaz."⁴¹ Hadisi Şerifin sarahatına dayandırılmıştır. Selef ve Halefin icmaı da bunun üzerinde mün'akid olmuştur.

Hasılı Kelam: Kulların yapmış olduğu iyi işler (efali hasene), Zat-i Bari'nin rıza, irade ve kazasıyla olur. (Ama), kulların yapmış olduğu kötü işler (efali kabiha), Allah'ın rızasıyla değil bilakis, kulun irade ve ihtiyarı, Yaratan'ın da irade ve kazasıyla olmuştur.

Buradan şunu söyleyebiliriz: Allah'ın iradesi ve meşiiyeti her şeye (hayr, şer, iman, küfür...) taalluk eder. Lakin, (Allah'ı Teala'nın ortaya koyduğu) şeriat'ın emri,

³⁸ 39.Zümer/7

³⁹ Ehl-i hak: Ehl-i sünnet anlamındadır. Ramazan Efendi Haşiye-i Kesteli ala şerhi'l-akaid, 19, Bahar Matbaası, İstanbul, 1973

⁴⁰ 76.İnsan/30

⁴¹ Ebu Davud, Edeb;101

sadece fiili haseneye (güzel şeyleri yapmaya) taalluk eder. çirkin şeylere (fiili kabihaya) taalluk etmez.

Nazım, Mutezilenin "Eğer küfür Allah'ın dilemesiyle olmuş olsa idi, muradı İlahiye muvafık olup, itaat sayılması gerekirdi. Bu ise bizzarure batıldır. Bu durumda küfür, irade-i İlahiyyenin dışındadır." diyerek delil getirmelerine işaretten gelecek beytte cevap vermiştir:

21- ليس الإرادة أمرا و ابتغاء بل وصف يخص مقدورا برجحان

(Bu beyitte) emrin iki kısım olduğu hatırlatılır: 1.Emr-i tekvini. 2.Emr-i teşrii Emr-i tekvinde emredilen şeyin olması gereklidir. Hz. Allah (c.c.) K. Kerim'de: **"O'nun işi bir şey yaratmak istediği vakit sadece "ol" demektir. ve o şeyde derhal olur."** ⁴² buyurulmaktadır. Emr-i teşri'de ise, bazan memurun bih (emredilen iş), olmayabilir. Örneğin; imanın Ebucehil'e emredilmesi ile, namaz kılmayana nisbetle namazın emredilmesi gibi.

Burada emirden maksat; emr-i teşriidir ki; (zaten) tartışılan konu da budur.

Beytin anlamı:

Allah'ı Teala'nın iradesi, emr ve talep değildir. Belki irade; makduratı (yapılacak ve olacak şeyleri), varlığa tercih ve vuku'u ile tahsis ve temyiz eden bir sıfattır. Ehli hakk (Ehl-i Sünnet)in görüşü şudur: Emr ile irade arasında "umum-husus min vechin" (bir yönden"özel ve genel anlamı)vardır.

Emr ile irade bazan birleşir, bazan ayrılır. Mesela; Sıddık-ı azam (Hz.Ebubekir, v.13/634) R.a'nın imanı, murad-ı ilahi olup, memurunbihtir. Ama, Ebuleheb'in küfrü murad'ı ilahi ise de memurunbih değildir. Fakat imanı, memurunbih olup, murad-ı ilahi değildir.

Hasıl-ı kelam, bütün kelamcılar şu söz üzerinde ittifak etmişlerdir:Allah'ı Teala Hazretleri, her mümküni yaratıp icad etmede tek olduğu gibi, yarattığı her şeyi de (aynı zamanda) dilemektedir.

Nazımı Muhakkık, ikinci mısırda iradeyi izah etmiştir; İrade bir sıfattır ki; başka hiçbir şeye bağlı kalmaksızın, yaratılanın tercihi ile belli vakitlerde oluşumunu tahsis etmek onun özelliğindendir. (İşi) tercih edenin tercih ettiği işe iradenin mücerred taallukunu başka bir araştırmaya gerek duymadan kifayet ettiğini, (Nazım) beyan etmiştir. İşte bu iddianın deliline dikkat çekip, konuyu aydınlatmak için şu misallerle gelecek beyti getirmeyi uygun bulmuştur:

⁴² 36.Yasin/82

كفى انائين من ماء لعطشان

22-يجوز ترجيح ما ينفي ترجيحه

Beytin anlamı:

Tereccüh etmesi mümkün olmayan yani, bizzat rüchan (üstünlük) kendilerinde olmayıp, tereccüh edemeyen ve her yönden eşit olan şeylerin tercihi (tercih edilmesi) caizdir. Böyle bir iddiada susuzun (susamış birinin) eşit seviyede dolu iki bardaktan birini tercih etmesi misal olarak verilebilir ki; o bardaklardan birinde faydanın olduğu inancı gibi başka bir sebebe bağlı kalmadan tercih eden sırf iradedir.

Kelamcılara göre; tercih bila muraccih(tercih eden olmaksızın) tercih (yani tercih etme olayı) caizdir ama; tereccuh bila muraccih (tercih eden olmadan kendi kendine tercih olunma) caiz değildir.

Tercih bila muraccih için meşhur iki misal vardır.

Birincisi:Her yönden eşit, ağzına kadar su ile dolu iki bardaktan birini susamış birinin tercih etmesi.

İkincisi:Yırtıcı ve benzeri hayvanlardan kurtulmak için açık ve eşit seviyede olan iki yoldan birini kaçan (şahs)'ın tercih etmesi.

Nazım, tercih bila muraccih bahsinde birinci misal ile yetinip, yukarda ve daha önce geçen beytlerde iradenin emr ve talep olmayıp, sıfat olduğunu ve makduratı tercih ile tahsis ettiğini ortaya koyarak iddiasını isbat ediyor.

Buraya kadar Nazım Rahimehullah, Eş'ari ile Maturidi arasında ittifak halinde olan sıfat-ı Zatiyyeyi bitirmiş oldu.

Şimdi de Eş'ari ile Maturidi arasında ihtilaf edilen sıfat-ı fiiliyye'ye ki bu da "tekvin"dir. İşaret ederek şu beyti irad etmiştir.

لكن مكنه فى الوقت و الآن

23-تكوينه أزلى لا زمان له

Tekvin, yaratmak ve icad etmek anlamına gelir. **Ezeli**, ezele mensub olan demektir. Ezel, geçmiş zaman yönünde sonsuz olarak takdir edilen zamanlardır. (evveli-öncesi-başı olmayan anlamındadır).

Ebed ise; Gelecek istikametinde sınırsız ve sonsuz olarak takdir edilen zamanlarda vücudun devamıdır. Ezeli, "üzerinden yokluk geçmeyen": Ebedi de, "yokluğu ve sonu olmayan" demektir.

Vakit ve **an** kelimelerine gelince vakit; zamandan bir miktardır. An ise şimdiki halde, konuşma vaktinde kullanılır.

Beytin anlamı:

Allah'ı Teala Hazretleri'nin Tekvini yani, kainatı yaratması ve icadı ezeldir. Zamana bağlı değildir. Fakat mahluk (yaratılan şey) zamana ve ana bağlıdır.

Nazımın, (yukarda yazmış olduğu) “**fil-vakt ve'l-an**” ibaresi; mevcudat ve mükevvenatın yaratılış ve icadı, ya tedrici olur yani vakit ve zamanı gelince yaratılır. Yahut ta, def'idir. Derhal ve bir anda tekevvün eder (yaratılır) demektir.

Bilinmelidir ki vücud (varlık) üç kısımdır, dördüncüsü olmaz. Çünkü varlık (vücud) ya, hem ezeli hem ebedi olur o da ancak, Allah'ı Teala ve (O'nun) sıfatlarıdır. Yahut ne ezeli ve nede ebedi olur ki, bu da; Dünyadır. Veyahutta ezeli olmayıp ebedidir ki o da; Ahiret âlemidir. (ezeli olmayıp ebedi olmak belki olabilir ama), Ezeli olup ta ebedi olmamak olmaz. Çünkü, kıdemi sabit olan şeyin ademi (yokluğu) mümteni'dir (caiz değildir.) İmam-ı Tahavi (v.321/933)'nin de dediği gibi. Tekvin-i İlahi, ezeli ve ebedidir.

Nazımı Muhakkıkın, Tekvin sıfatının sadece ezeli olduğunu belirtmesi, Tekvin'in hudûsunu iddia edenleri red içindir.

Hasılı Tekvin, mebbe' itibariyle yoku (ma'dumu), yok iken icad etmek, yaratıp ihdas etmek anlamında olup ezeldir. Çünkü, Yaratma Kadım (olan Allah (c.c.)'ın) sıfatıdır. Mükevven ise, mevcud manasında hadistir (sonradan yaratılmıştır.) Çünkü, mükevven mahlukun sıfatıdır.

نمتاز عن آخرس أو عجم حيوان

24-كلامنا صفة نفسية فيها

“**Ahras**” doğuştan (yaratılıştan) söz ile konuşmaktan yoksun olan dilsiz kimsedir.“**Ucum**”, lafzi ve nefsi kelama (konuşmaya) kesinlikle güç yetiremeyen hayvanlardır.

Şuraya dikkat çekmek gerekir ki; bizim dilsizlerden farklı yönümüz, sadece kelam-ı lafzi ile (dil ile konuşabilmektir.) Çünkü, dilsizin de kelami nefsi vardı. (dilsiz) içinde (kalbinde) bilinen, beliren düşünceleri yazı veya işaretle ifade eder.

Beytin anlamı:

Bizim konuşma gücümüzle (kuvve-i natıkamızla) konuşabilmemiz, bir sıfat-ı nefsiyyedir (Ben-i adem'e ait bir özelliktir). Biz bu sıfatla hem-nev'i (aynı cinsimizden) olup ancak, kelam-ı lafziden yoksun olan (konuşamayan) dilsiz ile , hem lafzen (dil yönünden) ve hem de nefsen (düşünme yönünden) konuşamayan hayvanlardan ayrılmış oluruz.

Kelam-i mefsinin ne olduğu şu şekilde izah edilmiştir: (Bir şeyi) emretmeyi veya yasaklamayı yahut, (bir şeyden)) haber verip, haber sormayı düşünen kimse, konuşmadan önce bunları içinde (iç dünyasında) bulur, (hazır bir konuma getirip) sonra o düşündüğü

manayı ya lafız (konuşma) ya da, yazı yoluyla yahut da işaretle ifade eder. İşte bu manaya kelam-ı nefsi ve o manayı ifade eden söz veya yazıya veyahutda işarete, kelam-ı hissi (duyularla duyumlanarak anlaşılan kelam) denilmiştir.

Buna göre insanlardan hasıl olan (insanlarda oluşan) kelam iki kısımdır.

1-Sıfat-ı nefsiyye

2-sıfat-ı hissiyye

“Kelam (söz), elbetteki kalptedir ancak,
Dil (lisan) kalbe delil olarak kılınmıştır.”

Mısralarında işaret edildiği gibi sıfat-ı nefsiyye ye kelamın ıtlak edilmesi hakiki (hakikat), Sıfat-ı hissiyye ye ise kelamın ıtlakı mecazdır. Muteber olan (geçerli olan) da hakikattır. Biz de ancak, sıfat-ı nefsiyyede hakikat olan kelam-ı nefsi ile dilsiz ve düşüncesiz hayvanlardan ayırırız. Lakin kelami lafzı, bazı hayvanlardan da husule gelir.

Mutezile'nin, “kelam-ı” tek bir türe tahsisi ile, kelam-ı nefsiyi inkar etmesini Nazım, bu beyt ile reddeder ve bununla Zat-ı İlâhi'nin kelamının sesler ve harfler türünden (yönünden) olmayıp ezeli bir sıfat olarak taalluk etmekle lafızların zuhura geldiğini (açığa çıktığını), Zat-ı İlâhi'nin kelamının, bizim kelam-ı nefsimizden tamamen ayrı (başka türlü) olduğunu dolayısıyla isbat etmiştir.

Nazım, bundan sonra kelamı, bir çeşide hasredip, sadece kelamı lafzı yı kelam olarak değerlendiren ve "kelami lafzının ötesinde (kelam-ı lafziden başka) mütekellim ile kaim bir mana yoktur. İlmin husulü ancak haberin gelmesiyle ve irade de ancak emirle (emretmekle) hasıl olur. Bu durumda kelam, bunlardan (ilim ve iradeden başka olan) sıfat-ı nefsiyye olamaz" diyen mutezile'nin bu görüşlerini reddetmek için aşağıdaki mısraları yazmıştır.

25- فليس علما بشيء أو إرادته لفرقها بافتراق عند وجدان

“Vicdan” kelimesi, havassı batına (iç duyularla) ile hasıl olan (elde edilen) ilimdir.

Beytin anlamı:

Bizim kelimamızın sıfat-ı nefsiyye olduğu bilindiğine göre kelam-ı nefsi, herhangi bir şeyi bilmek ve irade etmek değildir. Çünkü, içimizde husule gelen ilim ile biliriz ki, kelam-ı nefsi, ilim ve iradeden büyük bir fark ile ayrılır.

Kelam-ı nefsi, vicdanen iradeden başkadır. Çünkü irade, tercih ve tahsis eden bir sıfattır. Kelam ise, bunun yerini tutmaz. Kelamın (konuşmanın), ilimden başkalığı ilmin, alim ile malum arasında (bilenle bilinen arasında) izafe edildiği vakit ortaya çıkar (belli olur). Zira nisbet, birbirlerine nisbet edilen iki şeyden başkadır.

Mutezile'nin şüphelerinden biri de; "Semavi kitaplardaki dillerin (lugatın) çokluğu ve çeşitliliği, Allah'ın kelimelerinde de ihtilaf ve çokluğu gerektirir" hükmüdür. Nazım, aşağıdaki beyti mutezile'nin bu şüphesine cevap vermek için yazmıştır.

26- لا يقتضى خلق نفسى و كثرته خلق اللغات كانجيل و فرقان

Beytin anlamı:

Örneğin İncil ve Kur'an'ın lügatı (dili) gibi, lafız ve dillerin yaratılmış olması, Allah'ın kelam-ı Nefsinin yaratılmış olmasını da, çokluğunu da gerektirmez. Allah'ın Kelam-ı Nefsisi, (aynen) İlim ve Kudreti gibi Zat-ı İlahi ile kaim tek bir manadır (manevi sıfattır.) Çünkü İlahi Kelam-ı Nefsiyyede hasıl olan hadis taalluklar yani, lafız ve lügatlardan meydana gelen değişiklik ve çokluk, o hadis taallukların mebd-i ve kaynağının da çokluğunu ve teğayyürünü gerektirmez.

Hulasa, Kelamcılara göre "Kelam-ı Nefsi İlahi" de (aynen) O'nun İlmi gibi O'nun ezeli ve Zatıyla kaim bir sıfat olup, "Levh-ı mahfuz"da sabit olarak, beşere (insanlığa) indirilmiş bir mucizedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimize Cebrail (a.s.) vasıtasıyla vahyolunmuş Kelam-i Ezeli olan Kur'an-ı Kerim, Hz. Musa (a.s.)'a andirilen Tevrat, Hz. İsa (a.s.)'a indirilen İncil, Hz. Davud (a.s.)'a indirilen Zebur ve Adem, Şit, Nuh (a.s.)'lara indirilen sahifelerdir.

Çokluk ve çeşitlilik Kelam-i İlahi'nin ancak dış görünümünde olup, Melaike-yi kiramdan bir melek'in melek olma özelliğini yitirmeden bir anda değişik şekillerde görünmesi bu meselenin benzeridir.

"Makasıd" sahibi Rahmetullah'ı aleyh de doğru olan görüş "Kelam-ı İlahi tekdir. (Kelamullah ancak), taalluk yönüyle tekessür eder (çoğalır)" demiştir.

27- الشرع ليس بفرع للكلام لا يكفى لاثباته إعجاز قرآن

Burada şer''den maksat "edille-yi şeriyye"dir. Yani, Allah'ı Teala'nın mütekellim olduğu Kitap ve Sünnette belirtilmiştir. İcma da, bu mesele üzerinde vuku'bulmuştur. Nazım'ın "İlahi kanun (şer'), Allah'ın Kelam sıfatı için bir fer'(parça) değildir." Sözü, "yani şer' (ilahi kanun), Allah'ın Kelamının sabit olmasına bağlı değildir.(Allah'ın Kelam'ının sabit olması için illa da Kelam-ı nefsiyi isbat gerekmez.) Manasındadır ki; nakil, Kelami nefsinin sübutu üzerine bağlı değildir. Çünkü, bağlanan (mevkuf) kendisine bağlanılanın (mevkufun aleyhin) bir fer'idir (dalıdır). Durum böyle olunca yani, naklin, Kelamı nefsinin sübutu üzerine bağlı olmadığı ve Kelamın isbatı edille-yi şer'iyye ile olduğu halde ise devir lazım gelmez.

Beytin anlamı:

Naklin (ilahi kanunun), sabit olması kelimatın sıfatını bilmek üzerine bağılı değildir. Çünkü, naklin isbatında Zat-ı Bari'nin, mütekellim olmasına ihtiyaç duyulmayıp; mucizelerin en parlağı olan: İcazu'l-Kur'an yeterlidir.

Nazım rahimehullah, buraya kadar sekiz sıfat ve onlarla ilgili meseleleri (izah edip,) bitirdikten sonra şimdi de "Ru'yetullah" meselesine başlamaktadır.

Ru'yet; göz ile (görme duyusu ile) inkişaf-ı tam (net bir şekilde ortaya çıkma) anlamında "sıfat-ı meridir" (görünenin bir sıfatıdır).

28- رؤية الله بالابصار واقعة للمؤمنين ولكن لا لعميان

Ru'yet, göz ile inkişaf-ı tam (net bir şekilde ortaya çıkma) anlamında görünenin bir sıfatıdır.

"Vakia" kelimesi burada "sübut" anlamında olup, (bu mana nakli delillerle sabittir) demektir. Bizzat ru'yetin vuku'u Ahiret yurdunda olacaktır. Bu sözü, "manzume-yi Lami'ye"⁴³ nin "gözlerle Allah'ı görmek sabittir (kesindir) onun delili ise Kur'an'ı Kerimdir" şeklindeki beyti de te'kit etmektedir.

Mü'minin kelimesinden maksat, ölüm anında imanla vasıflanmış olandır. "müminin" kelimesi ile sınırlandırma da, mü'min olmayanları ayırmak içindir. Çünkü, "Ru'yetullah" mü'minler için olup, mümin olmayanlar buna layık değildir. Hatta K. Kerimde: "Şüphesiz onlar, o gün Rablerini görmekten mahrumdurlar".⁴⁴ Ayet-i celilesi de iman ehli olmayanların "ru'yetullah"tan mahrum olduklarını beyan etmektedir. Beytteki "fakat amalar hariç" sözü, dolayısıyla bilinen bir şeyi tamamen izah için gelmiştir. Çünkü, "umyan" (amalar)'dan maksat da; ehl-i imanın dışındakilerdir. Bu beytte; "Bu dünyada kalbi kör olan, ahirette de kör ve daha şaşkındır:"⁴⁵ ayet-i kerimesine de işaret edilmiştir.

Beytin anlamı:

Allah'ı Teala Hazretlerini gözle ile görmek, müminler için sabittir. Bu konuda Kur'an-ı Kerimde: "O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır".⁴⁶ Ayet-i celilesindeki "nazar"ın ru'yet manasında olduğu açıktır. Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimiz de (bu kelimeyi) ru'yet olarak tefsir etmiştir.

⁴³ Manzume-i lamiyye, Ali b. Osman el-Uşi'nin meşhur emali kasidesinin diğer bir adıdır. Şârih yukarıda bu kasideden bir beyit nakletmektedir ancak biz sözkonusu kasidede böyle bir beyite rastlayamadık.

⁴⁴ 83.Mutaffifin/15

⁴⁵ 17.İsra/72

⁴⁶ 75.Kıyame/22, 23

“İyi davrananlara; daima daha iyisi ve üstünü verilir.”⁴⁷ ayet-i kerimesinde de “husna” kelimesi, cennet ile, “ziyadeh” kelimesi de ru’yetullah ile tefsir edilmiştir.

Kat-ı delillerden olan; “onları yüzlerindeki nimet pırıltısından tanırsın”⁴⁸ ayet-i kerimesinde “nadrata’n-naim” ruyetullah ile tefsir olunmuştur. (Bu konuda) “ayın ondördünde ay’ı gördüğünüz gibi Allah’ı göreceksiniz”.⁴⁹ hadis-i şerifi buyurulmuştur. Bu hadis-i şerifi Sahabe-i kiramın büyüklerniden yirmi bir ravi rivayet etmiştir. Bu hadisten de maksat ancak, ru’yet-i, ru’yete teşbihtir.

Açıklama:

İmam-ı Azam Hazretlerinin fıkıh-ı Ekber Şerhinde Aliyyu’l Kari (v.1014/1605)dünyada ru’yetullah’ın cevazı hakkında şunları söylemiştir: Ulema bu konuda ihtilaf etmiştir. Ulemanın çoğunluğu, Dünyada Allah’ı görmeyi leyle-i İsrâ’da (Miraç gecesinde) Peygamber (s.a.v.) Efendimize tahsis etmişlerdir. Bu meyanda Selef ve Haleften evliya ve ulemaya göre sahih olan, peygamberimiz (s.a.v.)’in Allah’ı görmesi, kalb-i envarlarıyladır (çıplak göz ile değil). Şerh-i Akaid⁵⁰ ve diğerlerinde de mesele bu şekildedir. Fahr-ı Âlem (s.a.v.) Efendimize “Rabbini gördün mü?” sorusuna “kalbimle gördüm”⁵¹ cevabını verdiği rivayet edilmiştir.

Uykuda ru’yetullah olayına gelince, selef alimlerinin pek çoğundan hikaye edilmiştir ki; uykuda ru’yetullah’ın vuku’u ve sıhhatinde bir ihtilaf yoktur. Bu da ancak kalp gözüyle bir nev’i müşahadedir (kalp gözüyle görme çeşididir.)

أو كونه عرضاً أو سبق فقدان

29- يرى الهوية لا من جوهرية

Beytin anlamı:

Ru’yetin, Vacip’te (Allah’u Teala’da) ilgili bulunduğu şey, ancak Vacib’in (Allah (c.c.)’in hüviyetidir (teşahhusudur.) Mümkünde ise ru’yetin muteallakı mer’inin (gözle görünenin) hüviyyetidir (şahsıdır). Cevher, araz ve hudûs oluşu (sonradan var oluşu) değildir.

Buna göre hüviyyet (var olmak ve şahsiyyet), ru’yet için sahih görülen müşterek illet olup, müessir illet değildir. Bilakis, ru’yetle müessir illet; halk-ı İlahidir. (Allah’ın yaratmasıdır.)

Alimlere göre hüviyyet üç anlamda kullanılır:

1-Teşahhus (şekillenme, şahsiyet kazanma)

⁴⁷ 10.Yunus/26

⁴⁸ 83.Mutaffifin/24

⁴⁹ Buhari, Tevhid;24

⁵⁰ Burada kastedilen eser, Saadettin et-Teftezani’nin ilgili meşhur eseridir.

⁵¹ Müslim, İman; 78

2-Nefs-i şahs (şahsın bizzat kendisi)

3-Vücut-i harici (dış varlık)

Nazım, burada birinci anlamı yani, teşahhus ve teayyünü murad etmiştir. Bu anlamda “ hüviyet” ; Vacip ile mümkün arasında müşterektir. Nazım’ın, “ ilim, Alimü’l-Allam olan Allah katındadır” demesinin maksadı, akli delil ile ru’yetullah hakkında Müteahhirin’in ortaya koymuş olduğu itirazı ortadan kaldırmak içindir, (yoksa) asıl meseleyi akli delil ile isbat etmek değildir.

Dine ait olan meselelerde durma (tevakkuf), ilmin kemali ve yakının kemalidir. Nitekim İmam Azam Hazretleri de sekiz meselenin cevabında sükut etmişlerdir. İnsanın bilmediği şey karşısında la-edri (bilmiyorum) demesi de ilimdendir.

Bundan sonra bilinmelidir ki gerçekten ru’yetullah, Ahirette göz organıyla tamamen inkişafdan ibaret olunca bu ru’yet ilmin çeşitlerinden olur.

Akli ve Nakli delillerle ru’yetullah’ın sübutu, Ahirette müminler için olacağına delalet eder. Lakin bu meselede bir takımını tereddüt ettiği için; Nazım aşağıdaki beyti söylemiştir.

30- حقيقة الحق لم تعقل بعالمنا لكن ترددهم في دار رضوان

Hakikat; bir şeyin künhu (mahiyeti) anlamındadır. **Hak** lafzı burada Allah’ın isimlerinden bir isimdir. O, hakikaten vardır. Yani, “O’nun varlığı kesindir. Hakkın hakikatı ve zatının künhü dünyada ebediyyen idrak edilemez”. **Akıl**, lügatte, bağlamak manasındadır. Örfte ise, sekinet, tecrübe, ihtiyar ve idrak anlamlarına gelir.

Âlem, burada dâr-ı ridvan karinesiyle, âlem-i şuhûd yani, fani Dünyadır. Dâr-ı ridvan ise; dâr-ı rıza ve Ahiret yurduudur.

Beytin anlamı:

Cenab-ı Hakk’ın künhü ve hakikati dünyada cezmen (kesin olarak) idrak edilemez. Ama, Cennette idrak edilme meselesinde de bazıları görüş belirtmemişlerdir.

Bilinmelidir ki, İ. Gazali (H:450-505) ve İmamül-Haremeyn (Ebul-Meali Cuveyni , v. 478/1085) bir çok kitaplarında Allah’ın hakikatının, beşer tarafından bilinemeceğini beyan etmişlerdir.

Bu konuda bir çok bahis var ise de , genel olarak bütün alimlere göre doğru olan görüş budur. “Fıkh-ı ekber” şerhinde de yazıldığı gibi, bir fert için Zat-ı Bari’nin künhünü (mahiyet ve hakikatını) bilmek mümkün değildir. Zira her bir asırdaki alimlerden nakledilmiştir ki; beşer, sıfat-ı İlahiyyeyi ihatadan ve idrakten acizdir.

Nazım-ı muhakkık, **lem tu'raf** keilmesini değil de **lem tu'kal** kelimesini kullanmıştır. Çünkü, büsbütün marifetullah'ı reddetmek caiz değildir. (Allah'ın varlığı bilinir). Bunun için, müctehid-i akdem ve efham (iftihar edilen-öväünç kaynağı) İmam-ı Azam Hazretleri, Fıkıh-ı ekber'inde şöyle demiştir: **“O’nu, bilinmesi gerektiğı şekilde biliriz.”** Yani biz, Allah’u Teala’yı O’nun Zatının künhünü ve sıfatlarını ihata ederek değil de bilakis, bütün hallerinde kul gücünün yettiğı kadar ve takatı nisbetinde delillerle Allah’ı bilir. Nitekim Allah’u Teala (c.c.) Kitabında Zatını bütün sıfatları ile nasıl vasfetmişse öylece de bilir.

Fakat İ.Şafii (v.204/819)’nin:“**Ey Bilinen seni hakkıyla bilemedik**” demesi, Allah’ın hakikat ve zatının künhünü idrak etmenin, beşer gücünün dışında olduğı içindir.

Bu şekliyle (yukarıda geçen) iki sözdeki ihtilaf, çeşitli cihetlerden itibar etme farklılığı yönüyle, lafız yönünden bir ihtilaftır.(yoksa gerçekten aralarında bir farklılık yoktur.)

Nazım Rahimehullah, Ru’yetullah ve ona bağı meselelerden bahsettikten sonra gelecek beyt-i **“efa’li İbad”**ın halkı (kullarını işlerinin yaratılması), meselesine başlamaktadır:

يظن توليده من فعل إنسان

31-الله خالق أفعال العباد و ما

Yaratmak, yok olanı yokluktan varlığa çıkarmaktır (bir şeyi hiç yoktan varetmektir.) **Fiil** ise; insanın hareketidir. Burada efa’li ibad’tan (maksat), beden ve kalplerde meydana gelen hareket ve sukundan ibaret olan ihtiyari işlerdir. Bedenlerin hareket ve sükunu (sakin oluşu), bilinmektedir. Kalbin hareketi ise; kalbin bir halden diğeri bir hale dönüp çevrilmesidir. Kalbin sükunu da; onun tek bir hal üzerine karar ve sebat etmesidir. Bu meyanda **“İbad”**; akıllı veya akılsız olsun kendisinden fiil sudur eden bütün yaratılmışları içine alır.

Beytin anlamı:

Allah’u Teala Hazretleri, kulların bütün fiillerini (işlerini ve hatta) insan fiilinden doğduğı zannedilen şeyleri yaratandır. Bu mısralar, “kul fiilinin halıkıdır” şeklindeki Mutezile’nin görüşünü reddetmek içindir. Zira Ehl-i Sünnet’e göre kulların fiilleri sadece Allah’u Teala tarafından yaratılmaktadır. Kulun hadis kudretinin ne direk ve ne de dolaylı yoldan bir tesiri yoktur.

İmam Taftazani, (v.793/1390) “Şerh-i Makasid” adlı kitabında bu meseledeki görüş ve düşünceleri izah edip, “bize göre kulun fiili ancak kudreti İlahi ile vaki olur” demiştir.

Ehl-i Sünnetin görüşü de aklen ve naklen sabittir. Bu konuda akli delillerden bir tanesiyle yetinmek istiyoruz. Şöyleki; Şayet kul, kendi işini kendisi yaratmış olsa idi fiillerini her yönüyle incesi incesine, tafsilatıyla bilmesi gerekirdi. Kul ise bu bilme gücüne sahip değildir. Ancak, Allah'ı Teala Hazretleri Latif ve Habir'dir (haberdardır). Nitekim K. Kerimde **“hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir. Ve her şeyden haberdardır”**⁵² buyurulmaktadır.

(Bu konudaki) Nakli deliller: Kur'an-ı Kerim'de, **“Biz her şeyi bir kadere (nezdimizde bulunan bir düzene, bir plana) göre yarattık”**⁵³ **“Oysa sizi de yaptığınız şeyleri de Allah yarattı”**⁵⁴ **“Allah, her şeyi yaratandır”**⁵⁵ buyurulmaktadır.

Hadis-i şerifte de şöyle denilmektedir **“Allah, her san'atkarı ve san'atkarın yaptığının (O'nun san'atının) da yaratıcısıdır.”**⁵⁶ Kulların fiilleri hakkındaki bu Hadis-i şerif-i İmam-ı Buhari Hazretleri tahric etmiştir. (senetleriyle birlikte ortaya koymuştur.)

Bid'at ehlinin ortaya çıkmasından önce selefin bu konudaki görüşü de Ehl-i sünnetin sözüne delildir. (Selefin bu konudaki görüşü şudur): Allah'ı Teala Hazretleri zat, söz ve fiili olarak her bir mümküni (Allah) kendi ihtiyariyle yaratmıştır. Bütün mümkünatın yaratılmasında hiçbir şey kendisine (Allah'a) iştirak edemez. Tesir edip, mümkünatı yaratmak, Allah'ı Teala'nın özelliklerinden bir özelliktir. Buna başkalarının iştiraki mümkün değildir.

Mesnevi'de şöyle bir beyit vardır: İşlerimiz Allah'ın yaratmasıyla var olur. İşlerimiz Allah'ın yaratmasının eseridir.

Allah'ı Teala Hazretleri'nin kulların bütün fiillerini yarattığı sabit olup, insana ait fiillerden ihtida, iman, dalalet ve küfran'ın da Allah'ı Teala'nın yaratması altında olması, Hidayet ve dalalet hakkındaki ihtilaf, kulların fiillerinin yaratılışı meselesindeki ihtilafın kısımlarından sayılmış olması dolayısıyledir.

Nazım (Merhum yazar), konuyu umumi bir şekilde ele aldıktan sonra hidayet ve dalaletin daha ziyade anlaşılması için aşağıdaki beyti tahsis etmiştir:

32- هاد مظل حقيقى و إن نسا على المجاز إلى رسل و شيطان

Beytteki **Hadin** ve **Mudillun** lafızlarından anlaşıldığına göre, dalalet ve hidayetten herbirinin Allah'ı Teala'ya isnadı hakikidir (gerçektir.) Bu cümlelerin

⁵² 67.Mülk/14

⁵³ 54.Kamer/49

⁵⁴ 37.Saffat/96

⁵⁵ 39.Zümer/62

⁵⁶ Kenzü'l-Ummal, I, 1319

takdirinde şu cümle vardır: “hidayet ve dalaletin her durumda Allah’a (c.c.) isnad edilmesi hakikidir. Her ne kadar bazı durumlarda hidayet, rusul-i kiram’a ve dalalet de şeytanlara nisbet edilirse de (bu isnad) mecazi olur.

Hidayetin dalaletten önce olması (önce zikredilip, kullanılması), Allah’ın rahmetinin gadabından çok daha fazla ve öncelikli olduğunu göstermektedir. Nitekim bir hadis-i kutside de şöyle buyurulmuştur: **“Rahmetim, gadabıma geçti (rahmetim, azabımdan fazladır).**

Beytin anlamı:

Allah’u Teala Hazretleri Hadi (hidayete erdiren) ve Mudill (saptıran)dır. Hidayet ve dalaletin kendisine isnadı hakikidir. Bunlar (hidayet-dalalet) peygamberler ve şeytana isnad edilirse bu mecazi bir isnad olur.

Ehl-i sünnete göre hidayet, ancak ve ancak Allah’tandır ki bu da; hidayet fiilini yaratma anlamına gelir. Hidayete ulaşma işi, iman ve imana katılan şeylerdir. İdlal de yine Allah’tandır ki bu da; dalalet fiilini yaratma manasınadır. Dalalet de; küfür ve ona tabi (ait) olan şeylerdir. Bunlar, Allah’u Teala Hazretleri’nden başkasına gerçekten nisbet olunamazlar. Çünkü Allah’tan başka yaratıcı yoktur. Bu konuda Kur’an-ı Kerimde şöyle buyurulmuştur: **“Şayet biz dilesek herkese hidayet verirdik...”⁵⁷, “Allah dilediğini sapıklığa yöneltir, dilediğini doğru yola iletir”⁵⁸**

Bu ayetler, şunu açıkça göstermektedir ki; Hidayet ve dalalet Allah’ın dilemesiyle ve O’nun yaratmasıyla vuku’ bulmaktadır. Ancak Cenab-ı Hak istediğine hidayeti istediğine de dalaleti yaratır. Hatta Hzreti Allah (c.c.) K. Kerimdeki: **“sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir.”⁵⁹** bu ayet-i kerimesiyle Hz.Allah (c.c.), Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ‘e hitaben “Habibim sen, sevdiğine (istediğine) hidayet veremezsin ama Allah (c.c.) dilediği kimseye hidayet verir diyerek hidayetın ancak Allah’ın kudretinde olduğuna işaret etmektedir.

Peygameber (s.a.v.) Efendimiz’in **“Ey Allah’ım! kavmimi (ümmetimi) hidayete erdir. (onlara hakyolu göster)”⁶⁰** şeklindeki mübarek duası da bu durumu teyid etmektedir. (Buna mukabil olarak) Kur’an-ı Kerimdeki **“şüphesiz sen de (insanlara) doğru yolu göstermektesin.”⁶¹, “Şüphesiz bu Kur’an, en doğru yolu gösterir.”⁶²** şeklindeki ayet-i kerimelerle “hidayetın, Rasul ve Kur’an’a; **“Rabbim, o putlar çok**

⁵⁷ 32.Secde/13

⁵⁸ 35.Fatır/8

⁵⁹ 28.Kasas/56

⁶⁰ Beyhaki, Delailü’n-Nübüvve, 43, Beyrut, 1988

⁶¹ 42.Şura/52

⁶² 17.İsra/9

insanları saptırdı.”⁶³, “Andolsunki o (şeytan) sizden nice nesilleri saptırmıştı.”⁶⁴ şeklindeki ayetlerle de “saptırmanın (idlalini)” putlar ve şeytana nisbet edilmesi, (onların bu tür durumlarda hidayet ve dalaletle sebep teşkil etmelerinden dolayı) mecazen sebeplere isnad kabilindedir.

Hulasa: İnsanlardaki hidayet ve dalalet, sadece ve sadece Allah’u Teala’nın mahlukudur. Mutezile’nin, “Allah’u Teala’ya nisbet olunan hidayet, Allah’ın kullarına hidayet yolunu öğetmektir. Yoksa hidayet fiilini yarartmak değildir. Allah’a nisbet edilen idlal de, helak olma (doğrudan sapma) yolunu açıklamaktır yoksa, dalal fiilini yaratmak değildir.” Dediklerini Nazım, bu beyt ile red edip daha önceki beytte bahsedilmiş olduğu “kulların fiillerinin” yaratılması meselesinden bir kısmını açıkladıktan sonra yine kulların fiillerinden olan “husün-kubuh” meselesine geçmektedir.

نقول بالعقل أيضا قد ينالان

33-الحسن و القبح شرعيان لكنا

Beytin anlamı:

Kulların (insanların), bütün fiillerinin güzel ve çirkin (husun ve kubuh) olması şer’idir. Ve biz de işlerin güzelliği ve çirkinliğinin akıl ile de bilineceğini söyleriz.

Husün ve kubuh hakkında Ehl-i Usul(akaid alimleri)’ün genel görüşü şudur: Kendisine Allah’u Teala’nın tealluk ettiği her bir fiil hasendir (iyidir.) Kendisine Allah’u Teal’nın nehyinin geldiği her bir fiil ise, kabih (kötü-çirkin)dir.

Kelamcıların bu konuda kısa ve öz görüşleri şudur: Husün, dünyada medhin (övmenin) gelecekte (ahiretde) sevabın (mükafatın) fiile taallukudur. Kubuh ise, dünyada kötölemenin (zemmin), gelecekte de i’kabın (cezanın) fiile taalluk etmesidir. Yani güzel iş (husün) dünyada medhi celbeden , ahirette de sevabı gerektiren şeydir. Kötü iş ise dünyada zemmi (yermeyi), ahirette de i’kabı (cezayı) gerektirir. yapılması istenen her bir vacip (farz)ın husun (iyi şey) olduğunda hiç bir ayrı görüş yoktur. Lakin, husun ve kubuhun hakimi ve kulların işlerinin yaratıcısı ancak Hz. Allah’tır. İnsanın akli, bunlardan bir kısmını icad ve tevlid etmeksizin belki de Allah’ın yaratmasıyla bilmeye alet olur. İşte Nazımı Muhakkık’ın; “husün ve kubuh şer’idir. Ama, bunlar bazan akıl ile de bilinir”. Sözünün manası budur.

Bilinmelidir ki, hayır ve şerden kaynaklanan fiillerin husün ve kubhunun şer’i olması, kullardan kudreti gidermesi ve inatçıları olan Cebriyyeyi akla getirdiğinden dolayı Nazım Rahimehullah; akla gelen bu şeyi gidermek ve cebre kail olanları reddetmek, kulların ihtiyari cüziyye ve irade-yi kalbiyyelerinin olduğunu göstermek için aşağıdaki beyti getirmiştir:

⁶³ 14.İbrahim/36

⁶⁴ 36.Yasin/62

Burada geçen **ibad** sözcüğü itaat ve isyan karinesiyle mükellef olan her varlığı yani, insanları, cinleri ve melekleri içerisine alır. **ihitiyar** kelimesinden anlaşılan asıl anlam (şudur): İki şeyden birinin yapılmasını diğerinin üzerine tercih etmek, iki şeyden birini seçmektir. İhtiyar bu durumda, irade manasındadır. Ve Nazım (Hızır Bey) da iltiyarı, kesb anlamıyla izah etmiştir ki, (bu şekliyle ihtiyar), kulun irade ve kudretinin fiile taalluk etmesidir (yapılan işle bağ kurmasıdır.).

Beytin anlamı:

Mükellef olan kullar için irade ve ihtiyar vardır ki (bu), onların kesbi (kesbetmeleri) demektir. Teklif olunanlar yaptıkları işlerde itaat ve isyan ile vasıflanırlar. Yani (bu, şu demektir); kulların fillerinin yaratıcısı kullar değil bilakis, Hz. Allah (c.c.)'tır. Kul kasiptir (kesbedendir/kazanandır.) Kulun taat ve isyan ile vasıflanmış olduğu şu ayetlerle de belirtilmiştir: **“Kim Allah’a ve Rasûlüne itaat ederse...”** , **“Kim Allah’a ve Rasûlüne isyan ederse...”** ⁶⁵

Ancak; teklifin medârı sevap , cezanın sebebi ise, cüz-i ihtiyaridir. **ev biisyan** sözündeki **“ev”**, taksim edip türlerine ayırmak için kullanılmıştır. Nazım (Hız.Bey) bununla, mükellefin çeşitlerini belirtmek istemiştir: Mükelleften bazıları, daima itaatkar (mu’ti) olmuşlardır ki bunlar: Peygamberler ve Mukarrab meleklerdir. Bazıları, bazan itaat bazan da isyankar olup, bir kısmı da devamlı küfür ve isyan ile muttasıf olmuşlardır.

Kesb: Lugatte, rızkı talep etmek (aramak) manasındadır. İstilahta ise; kulun ihtiyari fiiline kudret ve cüz’i iradesinin taalluk etmesidir. Fıkıh-ı Ekber Şerhinde açıklandığı gibi başka hiçbir şeyin eklenmesine ihtiyaç duymaksızın Allah’ın kudreti herne kadar mustakil ise de Alalh’u Teala Hazretleri adet ve hikmetine binaen kulun, irade-yi cüziyyesi taalluk etmeden, efa’lı İbadtan (kulların işlerinden) hiç bir işi yaratmayıp ancak ve ancak kulun kesp kudreti ve cüzi iradesi taalluk ettikten sonra, yaratmak üzere cari olmuştur ki bu da; **“Bu, Allah’ın kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması güzel davrannaları da daha güzeliyle mükafatlandırması içindir.”** ⁶⁶ ayet-i kerimesinde net bir şekilde ifade edildiği hüccet-i baliğa (apaçık delil) olmak hikmetine mebnidir.

Burada kulun kudreti her ne kadar fiilinde müessir (etkili) değilse de kulun irade-yi cüziyyesinin bir işe taalluk etmesi, o işin Allah tarafından yaratılıp icad edilmesini gerekli kılan sebep olarak adette devam edegelen şeydir.

⁶⁵ 4.Nisa/13, 14

⁶⁶ 53.Necm/31

⁶⁹ ve ⁷⁰“Ancak ve ancak Allah’a kulluk etmeleri emr olundu.”ayet-i kerimeleri gibi bir çok nass da bu duruma şahadet eder.

NOT: Ehl-i Sünnetin şeref sahibi iki İmamı Eş’ari ve Maturidi arasında bahsi geçen ihtilafın lafzi bir anlaşmazlığa yakınlığı şu şekilde izah edilmiştir. (Her ne kadar) Eş’ariye Alah’ın fiilleri maksat ve gayelerle sebeplenmiş değildir. Demişlerse de (bu işlerin) hikmet ve mesalihi içerdiğini inkar etmemişlerdir. Maturidiyyeye göre de Allah’ın fiilleri kulların maslahatıyla mualleldir. Yani, Allah’u Teala’nın herhangi bir fiilinde kendine ait bir fayda söz konusu değildir. Fakat, Allah’ın Fiillerinde de bir maslahat yoktur diyemeyiz. Bu görüşler (sadece) nizai lafziden (görünürde bir anlaşmazlıktan) ibarettir.

Nazım (r.a.), Allah’ın fiillerinden bazılarının bir hikmet ve maslahata bağlı olup olmadığı konusundaki ihtilafı, izah ettikten sonra; Alalh’ın fiillerinden olan **Teklif-i ma la yutak** meselesine geçmektedir.

لكنه لا لعقل عاجز عان

36- لا يكف عبد فوق طاقته

Beyt’in anlamı:

İnsanoğlu gücünün üzerinde bir şeyle (muhal ile) teklif olunmaz. Bu hüküm, (insanın) sınırlı ve aciz aklıyla olmayıp, bizzat; “**Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler...**”⁷¹ ayet-i kerimesiyle sabittir. Şurası da bilinmelidir ki, “Teklif-i ma la yutak” için üç mertebe vardır:

Birinci mertebe:Bizzat zatı mefhumu itibariyle mümteni (imkansız) olmak. (Bu da), iki zıttın bir arada toplanması bütün şeylerin mümkün, vacip ve mümteni (olan şeyler)den birisinin diğerine çevrilmesi demek olan; hakikatlerden birini diğerine çevirmek, mümküni vacip yapmak gibi. Bu mertebe ile kesinlikle “teklif” caiz olmaz. (Bunun) vuku’ bulmamasında da görüş birliği edilmiştir. Çünkü, iki zıddı bir arada toplamak, hakikatları değiştirmek, beşerin gücü dahilinde değildir.

İkinci mertebe: (Herhangi bir şeyin) kendisine beşerin kudretinin (gücünün) yetmemesidir. (Bunlar da) cisimleri yaratmak, dağları taşımak, (araç kullanmadan) göğe yükselmek gibi insanların asla ve adeten muktedir olamadıkları şeylerdir ki bunun meydana gelmemesinde ihtilaf yoktur. Ancak, caiz oluşunda ihtilaf edilmiştir. Fakat, hikmet-i İlahiyye ile, kulları üzerine Allah’ın acımasına bakarak doğruya en yakın görüş caiz olmayışıdır.

⁶⁹ 51.Zariat/56

⁷⁰ 98.Beyyine/5

⁷¹ 2.Bakara/286

Çünkü bu mertebenin Hakim ve Kerim olan Allah'ın hikmet ve ra'fetine(acımasına) aykırılığı açık bir şekilde görülmektedir. Alalh'ın, "ma la yutak" olan (güçleri yetmemesine rağmen) Meleklerle isimlerden haber vermelerini teklif etmesi, taciz (aciz bırakmak) içindir. Tahkik (gerçekleştirmeleri) için değildir. Bizim (asıl) konumuz ve meselemiz ise teklif-i tahkikattır (gerçekleştirme ve meydana getirme hakkındadır).

Üçüncü mertebe: Meydana gelmemesine Allah'u Teala'nın ilim ve iradesi taalluk eylediği için imkansız olmasıdır ki, firavn, Ebu cehil, Ebuleheb ve diğer küfür üzerine ölenlerin imanı gibi. Bu mertebenin meydana gelebileceğinde ittifak vardır. Çünkü, bir şeyi yapma ile yapmama arasında kulun iki tarafa da kullanabileceği kudreti vardır denilmiştir. Kafirin ihtiyarıyla iman etmiyeceğini Allah'u Teala'nın ilmi ezelisinde bilmesi kafirin iman etmesini imkan dairesinden çıkarmaz. Bu durum "Menar-i Usul" Şerhi, "Medâr-ı Fahul"de de anlatılmıştır.

Böylece Nazım-ı Muhakkık, "kulların işlerinin yaratılması" konusunun bir takım yönlerini bitirdikten sonra, gelecek beyitte diğer bir kısmına başlamaktadır:

37-لو كان أصلح فرضا ما ابتلى أحدا بالكفر والفقرو البلوى و أحزان

İbtila aslında, imtihan etmek ve yoklamak manasında olup, burada muamele manasında mecazdır. **el-belva**, bela manasındadır. **ahzan** kelimesi, **huzn**'nün çoğulu olup, lazımı melzuma atf kabilindedir. (yani bela hüznün doğmasına sebeptir. Hüzn için bela lazım konumundadır).

Beytin manası:

Eğer en menfaatli ve faydalı iş (iş yapmak-yaratmak), Allah'u Teala üzerine vacip olsaydı, Allah (c.c.) kullarından hiç birine küfür, fakirlik, bela ve hüznlerle muamele etmezdi.

Ehl-i Hakkın bu konu üzerinde ittifaken beyan etmiş oldukları görüş şudur: Allah'u Teala'nın kısaca sihat, selamet, iman, lütuf ve hidayet gibi bütün ilahi fiillerinden kullarına ihsan etmesi, O'nun kerem ve lütfundandır. (Yoksa), kendisi üzerine aklen ve şer'an vacip değildir. Aklen vacip olmayışı şu yöndedir: Şayet Allah'u Teala üzerine (kulların) maslahatına uygun şeyleri varetmek vacip olsaydı, Nazım'ın da dediği gibi; Allah (c.c.) hiç bir kimseye küfr, fakirlik, elem ve üzüntü ile muamele edemezdi. Ve yine bu şekilde Allah'u Teala ve tekaddes Hazretlerine en uygun ve en faydalı işleri yaratmak vacip olsaydı iman, sihat , selamet ve hidayet gibi ilahi fiillerden olan şeyler, Allah'ın fazl ve ihsanı sayılmayarak (karşılığında), şükür, vacip (gerekli) olmaz ve Allah'tan lutuf ve nimetlerini (elde etmek için) duaya ihtiyaç kalmazdı.

Naklen vacip olmayışı konusunda delil pek çoktur: Kısaca K. Kerim'deki; “Allah’ın dilediğini sapıtıp, dilediğini hidayete erdirir.”⁷², “Biz dileyseydik herkeze hidayet verirdik.”⁷³ ve “Allah, yaptığından mesul değil ama, onlar sorumludurlar.”⁷⁴ vb... Kur’an ayetleri, (kulların) yararına en uygun olan fiillerin yaratılmasının Allah İçin vacip olmadığına delalet ederler.

Mu’tezile ise “kullar için Allah’ın en iyi olan şeyi, yaratması vaciptir” görüşündedir. (bu görüş) ake ve nakle muvafık (uygun) olmadığı için Nazım-ı muhakkık Mu’tezileyi reddetmiştir.

Hulasa, Allah’u Teala Hazretleri, bir takım insanlara fazlından, imanı, bazılarına da adaletli bir şekilde küfrü tahsis etmiştir. (Allah’ın) Uluhiyyeti, kullar için faydalı olanı yaratmakla sınırlı değildir. O, dilediği şekilde tercih edip tasarruf eder.

Nazım-ı Muhakkık, gelecek beytlede (yine) kulların fiillerinin yaratılması konusunun teferruatından olan “rızık” meselesine başlamaktadır:

38- الرزق ما سيق للحيوان يأكله محرما أو مباحا فهو قسمان

Rızık; kendisiyle menfaatlenilen, faydalanılan şeydir.

Beytin anlamı:

Rızık; ya haram ya da mübah olarak canlıya (hayat sahibine, insana) sevk olunan şeydir ki, hayvan (canlı) onu yer.

Rızıklar iki kısımdır:

- 1-Zahiri (görünen) rızıklar: Bedenler için olan yiyecekler gibi.
- 2-Batını (görülmeven) rızıklar: Kalpler için maarif (bilgiler) gibi.

Bu taksim (ayrım-sınıflandırma), “Kitabü’n-Nihaye*” de de yazılıdır. “Onlar, kendilerine rızık verdiğimiz şeylerden infak ederler (verirler)”⁷⁵ ayet-i kerimesinde de rızkın, bu iki çeşit rızka şamil olması ihtimali vardır.

Mu’tezile ile Ehl-i sünnet arasındaki ihtilaf, birinci kısımdaki rızık üzerindedir. Ehl-i sünnet bilginlerine göre; haram, (aynen) helal gibi rızıktır. Mu’tezileye göre ise, haram rızık değildir. Ortaya çıkan bu muhalif görüşler “rızk”ın (değişik şekillerde) tefsir edilmesinden (dolayı) ortaya çıkmıştır. Sa’dü’d-Din Teftazani (v.793/1390), Şerh’u akaid’de rızkı şu şekilde tarif etmiştir: “Rızık, bazan helal, bazan haram olarak Allah’u

⁷² 16.Nahl/93

⁷³ 32. Secde/13

⁷⁴ 21. Enbiya/23

⁷⁵ 2. Bakara/3

* Kitab-u Nihayeti'l Ekdam fi ilmi'l- Kelam, Ebul-Feth Muhammed b.Abdulkerim eş-Şehristani (v.548/1153)

Teala'nın canlılar için sevk etmiş olduğu şeyin ismidir ki, canlı da onu yer."Nazım (Hızır Bey) da aynen bu tarifi tercih etmiştir.

Mu'tezileye göre haram, rızık değildir. (Herhangi bir şeyin) rızık olması için (o şeyin, kişinin bizzat) kendi mülkünde olması gerekir. Mu'tezilenin bu sözünün yanlışlığı ortadadır. Zira, **"yeryüzünde yürüyen her canlının rızık, yalnızca Alalh'a aittir."**⁷⁶, ayet-i kerimesinde de bu durum açıkça belirtilmiştir. Çünkü, hayvanlar için mülkiyet söz konusu değildir. Mülkiyet ancak akıl sahiplerine aittir. Mu'tezile ayrıca şunu da iddia etmiştir. Şayet haram rızık olsa idi, haramı yemekle cezalanmak (sorguya çekilmek) uygun olmazdı. Mu'tezilenin bu sözünün de yersiz olduğu açıktır. Çünkü, Cenab-ı Hak K. Kerimde şöyle buyurmuştur. **"Size vermiş olduğumuzun helal, temiz (ve iyi)lerinden yiyin."**⁷⁷ Allah'ı Teala bu ayette helal rızık emretmiştir. İnsan ancak, haramı talep edip tercih ederse ceza görür.

Rızık ile ecelden herbiri takdir-i İlahiye bağlı olup, ezelde takdir edilen şey üzerine fazlalık ve eksiklik olamayacağı nedeniyle Nazım (H. Bey) Rahimehullah rızık meselesinden sonra, aşağıdaki mısralarda ecel meselesini ele almıştır.

39- لا يقدم حيوان على أجل وإن تقطع في أنياب غيلان

Bu beyt, az önce açıklanan münasebetten (rızık-ecel münasebetinden) dolayı bir önceki beyte atfedilmiştir. Ecel lügatte; bir şeyin müddetinin son anına denir. Kelam ilminde ise "ecel" şu şekilde tanımlanabilir. Ecel, hayat sürecinin sona ermesidir ki; Allah'ı Teala Hazretlerinin, hayat sahibinin hayatına son verdiği (ortadan kaldırdığı) vakittir. **Ğaylan** kelimesi; cin ve şeytan cinsi anlamına gelir. Burada bu sözden, insan ve hayvanı helak eden şeyler kastedilmiştir.

Beytin anlamı:

Hiç bir hayat sahibi (canlı), ecelinden önce ölmez. Her ne kadar insan veya hayvan, bir şey tarafından helak edilip parçalansalar bile onlar, yine de ecelleriyle ölüp helak (yok) olmuşlardır.

Bu mesele üzerinde iki hükmün var olduğu bilinmelidir:

1-Maktul (öldürülen canlı), ecelinin gelmesiyle ölmüştür.

2-Ecel (canlının hayatının sona ermesi) birdir (bir defadır.)

Büyük alim Sa'dettin Teftazani (1312-1390) şöyle diyor: Mu'tezileden bazıları, maktul için iki ecel olduğu görüşündedirler. Bunlardan biri katl (öldürme); diğeri de

⁷⁶ 11. Hud/6

⁷⁷ 2. Bakara/168

ölümdür. Şayet maktul öldürülmemiş olsa idi, ikinci eceli olan ölüm (eceline) kadar yaşardı.

Felsefecilere (islam filozofları) göre de canlı için iki ecel söz konusudur:

1-Tabii ecel: Canlının tabii rutubetinin çözülüp dağılmaya yüz tutması ve hararet-i gariziyyesinin (tabii vucut sıcaklığının) sönmesiyle oluşan (normal) ölüm vaktidir.

2-İftirası ecel (ecel-i iftirasiyye, ecel-i kaza): Canlının bir takım musibet afet ve hastalıklarla ölmesidir. Bu görüşler elbetteki batıldır (geçersizdir.)

Ehl-i Sünnetin bu konu üzerindeki delilleri de şöyledir:

Akli delil: Allah'ı Teala'nın ilmi ezeli, ilk planda ma'lumata olduğu gibi taalluk etmiştir. Bu nedenle her bir canlı için tek bir ecelin takdir edilmesi gerekir. Ecelde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Çünkü ecelin takdir edilmesi, Cenab-ı Hak'ın ilmine uygunluk içerisindedir. Alalh'ın ilminde tehallüf (geri kalma ve değişiklik) söz konusu olamaz.

(Bu konudaki) nakli deliller:

“Ecelleri geldiği vakit, ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.”⁷⁸ “ Kul, daha annesinin karnında iken Allah (c.c.), bir melek göndererek onun ecelini şaki ve said olduğunu onun alnına yazar.”⁷⁹ Bu ayet-i kerime ile hadis-i şerifte ecelin mukadder olduğunu göstermektedirler.

Mu'tezile de akli delil olarak şunları söylemektedir: Maktul eceliyle ölmüş olsa idi katili kötölemek ve cezaya çaptırmak ve ayrıca, maktulün yakınlarının da diyet ve kısas gibi şeyleri istemeleri uygun olmazdı.

Ehl-i Sünnet bu duruma şöyle güzel bir cevap vermiştir: Allah'ı Teala'nın hüküm ve fiillerinin illada garaz ve maksatlarla muallel (sebeplenmiş) olması gerekmez. (yapmış olduğumuz fiillerin dayanağını, Alalh'ın bilmediğimiz hükümlerinde aramak, hükümlerden dayanak bulmak uygun değildir.) Bunun için katile ceza, diyet ve kısasın gerekli olması katilin, yasaklanmış olan öldürme olayını irtikab etmesinden dolayıdır.

Mu'tezile bu görüşlerini pekiştirmek için naklen şu ayet-i delil getirmiştir: **“ Sonra ölüm zamanını takdir eden ancak odur. Bir de O'nun katında muayyen bir ecel (kıyamet günü) vardır.”⁸⁰ Bu ayet-i celilede geçen iki ecelden her biri, canlının eceli değildir. Bunlardan birincisi, canlılar için takdir edilen ecel olup, ikincisi ise; kıyamet gününün ve umumun takdir edilen ecelidir. Bunun için ayette geçen ikinci ecel,**

⁷⁸ 10. Yunus/49

⁷⁹ Buhari, Tevhid;28

⁸⁰ 6. Enam/2

“ecel-i müsemma” diye vasıflandırılmıştır. Ayette ecel-i müsemmanın, Allah’ın ilmine ait olduğuna da işaret edilmektedir. Nitekim Kur’an’da kıyamet hakkında da şöyle buyurulmuştur: **“Deki: onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. O’ndan başkası açıklayamaz.”**⁸¹ .

Mu’tezile’nin **“taat ve iyilik ömrü uzatır”**⁸² şeklindeki hadis-i şeriflerle görüşlerini kuvvetlendirmek istemelerine şöyle cevap verilmiştir: Taat ve iyilik, aslında ömrü zaman olarak uzatmaz. Burada yani hadis-i şeriflerdeki **“sadaka’nın, iyiliğin ömrü uzatması”**, ömrün hayır ve bereketini artırması yönüyledir. Yoksa gerçekten sadaka, belirlenen (takdir edilen) eceli tehir edemez.

Melaïke (Fatır) suresinde:⁸³ **“ Bir canlıya ömür verilmesi de onun ömründen azaltılması da mutlaka bir kitapta (yazılı)dır, şüphesiz onlar Allah’a kolaydır.”**⁸⁴ ve A’raf suresinin 24. ayetinde yer alan **“ Onların eceli geldiği zaman... ”** ayetlerinin tefsirine bakıldığında, hakkında, ihtilaf olup değişik görüşlerin ileri sürüldüğü bu mesele, tetkik edilip (incelenip) araştırılmıştır.

Netice olarak maktul, eceliyle ölmüştür (ölmektedir). Ve Allah’u Teala Hazretleri ilmi ezeliyle alim olup, bir canlının ne zaman nerede ve nasıl öleceğini bilmektedir. Örneğin; canlılardan bir kısmının hastalık, bir kısmının telef olma, bir kısmının boğulma, yanma, kabız ve bir kısmının da ishal, zehirlenme gam ve kederden öleceğini Cenab-ı Hak ilmi ezelisinde bilerek takdir etmiştir. Allah’u Teala, hayat, ölüm ve sebeplerini (bizzat kendisi) yaratmıştır.

Özet olarak bu mesele hakkında şunu ifade edebiliriz. Maktulün vücudu (varlığı-ölmeden önceki durumu), Alalh’ın icad etmesiyle (vücut vermesiyle) olduğu gibi, ölümü de yine Allah(c.c.)’in, icadı ile hadistir (son bulmuştur). Çünkü, diriltene de öldüren de Hz. Alalh’tır. Bütün yönleriyle Âlemin varlığı, Alalh (c.c.) yaratmasıyla hadistir (sonradan yaratılmıştır.) Bu konu için Nazım (H.Bey), aşağıdaki beyti gerekli görmüştür:

و جزؤها جوهر فرد بيرهان 40- كل العناصر والأفلاك حادثة

Anasır, kendisinden tabiatları çeşitli cisimler meydana gelen **unsûr** kelimesinin çoğuludur. **Unsûr** , su, hava, toprak ve ateş olmak üzere dört çeşittir. Burada **anasır-ı ecsam** (yani bu dört unsûr), feleklerin karşısı olmak karinesiyle süfliyyat (dünya) cisimlerinin unsûr larıdır.

⁸¹ 7. A’raf/187

⁸² İbn Mace, Fiten, h.no:4022

⁸³ Fatır sur esine aynı zamanda melaïke sur esi de denir. Neseî, Tefsir, IV, 332, İstanbul , 1984

⁸⁴ 35. Fatır/11

Cisimler, ya basit olur ya da mürekkebe olur. Basit cisimler, enasır-ı erbaa (yani bu yukardaki dört unsûr) sayılıp; bunlardan birincisi: kendisinde sahralar, dağlar ve memleketlerin bulunduğu yer küre; ikincisi, “bahr-ı muhit” denilen su küre; üçüncüsü hava küre ve dördüncüsü de ateş küredir.

Mürekkebe cisimler ise, kısımlarının çokluğu ve çeşitlerinin zıtlığı üzerine **mevalid-i selase** diye adlandırılan; maden, nebat (bitki) ve hayvandır.

Eflak-ı ecsam, ulvi ve yüksek olan cisimlerdir ki bunlar da; arş, kürs, sidre-i munteha, yedi kat gök ve bu gökte olan yıldızlar ile melaike, levh ve kalemdir.

Hadise, kelimesi; yokluktan varlığa intikal eden şey demektir. Bu felsefecilerin iddia ettiği gibi kadim değil hadistir.

Nazım (H.Bey), mutekaddimine tabi olarak cevheri, ferd (tek bir şey) ile sıfatlamıştır. Muteahhirün ise cevheri “cüz-ü la yetecezza” ile tabir etmişlerdir. Nazımın fert’ten maksadı kesinlikle bölünmesi mümkün olmayan şeydir (maddenin en küçük parçasıdır).

Beytin anlamı:

Âlem: Allah’u Teala’dan başka, var olan her şeydir (bütün mevcudattır). Âlem; zahir-batın (görülen-görülmeyen) yukarıda olanlar aşağıda olanlar, ayan ve arazi ile (önceden) yokken (sonradan) Allah(c.c.)’ın yaratıp icad etmesiyle var olmuştur. (yani âlem hadistir, sonradan olmuştur). Âlemin cüzleri (âlemi oluşturan parçalar) cevher-i fertlerden mürekkebdir (oluşturmuştur). Bu kazıyye (hüküm-öncül), bürhan (kesin kanıtlı delil) ile isbat edilmiştir.

Felsefecilerin “İnsanoğlunun maddesi ile âlemin aslı “heyula”dır demesi; bütün dinlerde (İslam-yahudilik hristiyanlık), bu dinlerin Peygamberleri (a.s.) tarafından ve bunların dışındaki milletler tarafından da batıl (geçersiz) sayılmıştır.

Bu beytte iki önemli husus vardır:

1-Bu âlem bütün cüzleriyle kendisini oluşturan bütün parçalarıyla hadistir (sonradan yaratılmıştır). Yokluktan sonra (önceleri yokken sonradan) var olmuştur (yaratılmıştır). Anlatılan bu durum Akaid’in en önemli inanılması gereken meselelerinden biridir.

2-Süfliyyat ve ulviyyattan (alçakta ve yukarda-yüksekte) olan bütün cisimler, “cevher-i fert”ten yani, “cüz-ü la yetecezza”dan müteşekkildir. Çünkü cüz-ü la yetecezza sabittir (vardır).

Ehl-i Sünnete göre de cüz-ü la yetecezza hadistir. (Varlığında) inkar edilemez. Bütün cisimler bundan oluşmuş (terekküb etmiştir). Cüz-ü la yetecezzayı isbat etmek

Akaid'in gereği olan şeylerden olmayıp bilinmesinde fayda mülâhaza edilen şeylerdendir.

Birinci şıkta geçen "âlemin hadis olduğu" hükmüne felsefeciler muhalefet etmişlerdir. Aristoteles (m.ö:384-322) ve ona tabi olanlar bu sınıftandırlar. Fakat Eflatun'un (m.ö:428-347), âlemin hadis olduğuna kail olduğu rivayet edilmektedir.

Fakat flozofların bu mesele hakkındaki batıl görüş ve boş mesnetsiz delilleri ile Kelamcıların bunlara vermiş oldukları doğru cevaplar tafsilatlı kelim kitaplarında yazılıdır.

Kelamcılar, flozofların cüz-i layetecezzanın varlığını kabul etmeyip âlemin heyula (ilk madde) ve suretten terekktüb ettiği (oluştugu ve bu haliyle de) âlemin kıdemine kail olduklarından (bu görüşe sahip olan felsefecilerin) küfrü üzerine ittifak etmişlerdir.

Birinci şıkta bulunan "âlemin hadis olduğu" konusuna Kelamcıların getirmiş olduğu delillerden bir tanesini hatırlatmakla yetinebiliriz: Âlem sonradan yaratılmıştır. Çünkü âlem Allah(c.c.)'ın dışında (O'ndan başka) var olan her şeyin ismidir. Allah'tan başka olan şeylerin hepsi muhdestir. (durum böyle olunca o halde) Âlem de muhdestir. Âlem'in Allah'tan başka var olanların adı olduğu apaçık bir şeydir. O halde âlem sonradan yaratılmıştır. Çünkü (bu âlem) ya a'yan ya da a'razdan oluşmuştur. Bunlardan ayan kendi kendine kaim olurken; araz, kendi başına kaim olamaz (ayakta duramaz). A'yan, mürekkep olursa cisim, mürekkep olmazsa cevher-i ferd olur. Dolayısıyla bunların hepsi muhdestir.

İşte getirilen bu delil Kur'an'da geçen göklerin ve yerlerin ve bunlar içerisinde bulunan mevalid-i selase ve benzerlerinin yaratılıp icad edilmesi hakkındaki ayet-i kerimelere uygun olup zarurat-ı diniyyedendir. Bunu ancak yakın-i müşahedededen kalbi kör (yoksun) ve duyuları mühürlü olanlar inkar edebilirler.

İkinci şıkta geçen "Cevher-i ferdin" sübutu (varlığı-bulunduğu) üzerinde Kelamcıların bir çok delilleri vardır. Bunlardan bir tanesini Isfahani (Rağıb, v.502/1108) şu şekilde beyan etmiştir: Cisim kabil-i kısmettir (taksim olmayı, ayrılmayı ve bölünmeyi kabul eden şeydir). Taksimi kabul eden hiç bir şey vahid (bir-tek) olamaz. Çünkü taksim olmaya müsait olan şey vahid (bir-tek) olmuş olsa o cismin taksim olmasıyla (bölünmesiyle) vahdeti (birliği) bozulmuş (ortadan kalkmış) olur.

Hareket ve sükunlardan ulviyyat (eflak) ve kendisinde vuku' bulan hadiselerle süfliyyat Allah'ın yaratmasıyla hadistirler (sonradan yaratılmışlardır). Bu durum, Allah'u Teala Hazretlerine istinad ettikleri bir önceki beytin içeriğinden de bilinmiştir.

Nazım (H. Bey) Ulviyyat ve suflıyyattan hiç birinin diğerine sebep, illet olmadığını aşağıdaki beytte ele almıştır.

4-1 لا تعلق بالسفل ربط لا بتعليل إذ قد يدور مدار بل مضافان

Ulv, **Sufl** kelimesinin zıttıdır. Aslında ulv, üst; süfl alt manasındadır. Bu beytte geçen ulv feleklerin hareketiyle hareket eden yıldızlar, süfl de, şu âlemde cereyan edip gözümüzle gördüğümüz şeylerdir.

Burada **rabtın** anlamı; ulvün süfle (dünyadaki olaylara) sebep teşkil etme yönünden olmayıp bizzat Kadir-i Mutlak Cenab-ı Hakk'ın takdiriyle alakalıdır. Nitekim K. Kerim'de de: “İşte bu Aziz ve Alim olan Allah'ın takdiridir.”⁸⁵ buyurulmaktadır.

Her ne kadar (yüksekte-semada) hareket halinde olan yıldızlar ile alçakta dünyada olanlar arasında bir bağ ve alaka var gibi görünse de; göklerde hareket halinde olan yıldızlar, müşahade âleminde (yer yüzünde) cereyan eden olaylara sebep teşkil etmez. Ayrıca; yıldızların durmadan dönmesi o hadiseler de (dünyadaki olaylara) delalet etmez. Bilakis bunlardan her biri Müessiri Hakiki olan kainatın yaratıcısına bağlıdır.

Konunun izahı:

Allah'ı Teala'nın kudretiyle göklerde hareket halinde olan yıldızların bu âlemde (yer yüzünde) meydana gelen olaylara tesir eden illet olduğunu iddia edenler; dört mevsimin oluşmasında olduğu gibi yıldızların bazı konumlarıyla (vaziyetleriyle) burçlardaki devranını (güneşin ayrıldığı on iki kısımdan her birini) ve kismete tesir ettiklerini akli delil olarak kabul etmiş olsalar da, bunların bu durumunu, Nazım (H. Bey) Rahimehullah ilk planda “illet teşkil etmez” sözüyle yıldızların (yer yüzünde cereyan eden hadiseler) sebep teşkil etmediğini açıklayıp sonra, (bazan, dönenle dönülen döner) ifadesiyle böyle sebebiyetlerin olmadığını isbat ederek , ortaya atılan yanlış iddiaları reddetmiştir.

Gerçek şu ki; Yıldızların deveran edip (dönüp) değişik hallere girmesi, illiyyeti (sebeup olmayı) ifade etmez. Çünkü, düşünülen (bilinen) yıldızların konumları ve deveranı (dönüp, dolaşması), hadiseler olmaksızın zuhur eder (oluşur). Yahutta bazan hadiseler, yıldızların (gezegenlerin değişik) konumları olmaksızın oluşurlar. (Bu durumda) dönen, dönülen yerin (çemberin) yahut, çemberde dönen şey, veya başka bir deyimle illet, malül, malul da illet olur ki, bu da batıldır.

Netice olarak; gök cisimleri, tesir eden bir sebep olamaz. Örneğin yağmur, rüzgar, rızık ve ölüm gibi hadiseler, yıldızların alçalması vesair konumlarına bağlı değildir.

⁸⁵ 36. Yasin/38

Allah’u Teala Hazretleri yıldızlar âlemini, gökleri süslemek, şeytanları recmedip kovmak ve yolculukta yön tayin etmek için alamet (iz-işaret) olarak yaratmıştır. Peygamberi İzam ve Melaike-yi Kiramın ilminden aciz olmalarına rağmen, yukardaki anlamların dışında (onlara aykırı) manalar düşünüp zihni, bu tür şeylerle meşgul edenler büyük bir hata içerisinde dirler. (halbuki) doğruluk yönü olmayan boş şeylere sözlü ve itikadı olarak (inanarak) tabi olmaktan sakınmak gerekir. Çünkü ayet-i kerimde: **“Hakkında bilgin olmadığın şeyin peşine düşme”**.⁸⁶ buyurulmaktadır. İmam-ı Senusi Hazretlerinin (ö: 895/1489) açıklaması da bu doğrultudur.

Nazım Rahimehullah (böylece), İlahiyat ve buna ilişkin şeyleri bitirip, İmanın ikinci kısmı olan “Nübüvvet ve onunla ilgili meselelere başlamaktadır:

B- NÜBÜVVET

مصدقين بآيات و تبيان

42-أله أرسل فينا بالهدى رسلا

Ayat, ayet kelimesinin çoğuludur. Yukardaki “ayat”tan kastedilen mana; sözlü ve fiili olarak ortaya koyulan mutlak mucizelerdir. Nitekim K.Kerim’de, **“Bu Kitabı da sana her şey için bir açıklama bir hidayet ve rahmet kaynağı ve müslümanlar için de bir müjdecî olarak indirdik.”**⁸⁷ buyurulmaktadır.

K.Kerim en büyük ve en şerefli mucizelerdendir. **Mucize**, kelimesi, dil (Lügat) açısından, **icaz** kelimesinden alınmıştır ki; kudretin (gücün) zıttı olan acziyyeti (güçsüzlüğü) isbat etmektedir. Peygamberlerin yüceliğini ve doğruluğunu gösteren şeylerin mu’cize olarak isimlendirilmesi kendilerine peygamber gönderilenlerin (beşerin) mu’cizeye karşı koyamamaları yönündendir.

İstilahi açıdan mu’cize: harikul-ade (olağanüstü) bir iş olup peygamberlik davasıyla birlikte hayr ve saadete sebep olan bir şeydir. Cenab-ı Hak, Peygamberinin peygamberliğini doğrulamak için ilahi iradesiyle o harika işi izhar eder (gösterir) ki bunun benzerini yapmak ve göstermek beşer için mümkün olmaz.

Peygamberlerin bir takım yeni hadiseler, kasırga, zelzele, yakma, zalim insanları denizde boğma, memleketlerin yakılıp yıkılması, taşlar ve parmaklardan suların fışkırması gibi mucizeleri, **fiili mucize** diye tabir olunmuştur. Yine Peygamberlerin, akıl sahiplerinin akıl erdiremeyeceği ve çok zeki kimselerin bile idrak edemeyeceği surette geçmiş ve gelecek olaylardan haber vermesine ise **kavli mu’cize** denir.

⁸⁶ 17. İsra/36

⁸⁷ 16. Nahl/89

Açıklama:

Muhakkikun'un araştırma ve açıklamalarına göre "harikul-ade" olaylar altı tanedir:

1-MUCİZE: Mucize, Allah'ı Teala tarafından peygamberliklerini tasdik için Rasul-i İzamda zuhur eden (ortaya çıkan) tabiat üstü olaylardır.

2-KERAMET: Evliyaullahtan (Allah'ın veli kullarından) zuhur eden şeylerdir.

3-İ'ANE: Veli (evliya) derecesine ulaşamayan mümin ve müslümanlardan zuhur eden şeydir. Allah'ı Teala Hazretleri bununla (i'ane ile) mümin kullarını, dünyanın kötü ve sıkıntı veren şeylerinden korur.

4-İHANET: Maksadın zıttı olarak hasıl olan (meydana gelen) şeydir. Örneğin Müseylemetü'l-Kezzab'ın, gözü şaşı birinin gözünün iyi olması için yaptığı duadan sonra, öteki sağlam gözünün de şaşı olması gibi.

5-İRHAS: (Peygamber olan kişinin) Peygamser olmadan önceki hayatında zuhur eden harikul-ade şeylerdir.

6-İSTİDRAC :Deccal ve ona benzeyenler gibi dalalet içerisinde yüzenlerin azgınlıklarını artırmak için onların ellerinde vuku bulan harikul-ade hallerdir.

Beytin anlamı:

Allah, ayetler ve tibyan ile (açık delil ve beyan ile tasdik edilen) kıymetli peygamberlerini kullarına gönderdi. Peygamberlerin gönderilmesinde sayılmıyacak kadar hikmet ve maslahat vardır. İnsanların farklı kabiliyete sahip olmaları gereği ilmi ve ameli konularda hükümlerin tebliğ, eşya ve işlerin anlaşılmasının tamamlanılmasına ihtiyaç duyulması hikmet ve maslahatlardan olduğu için Nazım (yazar, H. Bey) gelecek beytte, Peygamberliğin hikmetine işaret etmektedir.

43-لحاجة الخلق في حكم العقول إلى متمم وكذا في علم أديان

Hacet, ihtiyaç **halk,** mahluk anlamında olup, burada; mükellef olanlar (insanlar) için kullanılmıştır. **Hüküm;** bir hususu (iş) emr veya nehyetmektir.

Üç çeşit hüküm vardır:

1-Şer'i hüküm: "Namazı kılın."⁸⁸, "Zinaya yaklaşmayın"⁸⁹ ayet-i celilerinde olduğu gibi biri emir, diğeri nehiy olan hükümler, şer'i hükümlerdir.

2-Akli hüküm: Örneğin; ilim güzeldir cehalet kötüdür, diyerek akılla hükmetmek gibi .

⁸⁸ 2. Bakara/110

⁸⁹ 17. İsra/22

3-Adi (eşya ve tabiat kanunları hakkında) hüküm: Ateş yakıcıdır diyerek verilen hüküm gibi. Adette (tabiatta) cari olan olaylar hakkında hüküm, tecrübeye dayanır.

Burada “akılların hükmünden” maksat, dünya maslahatlarıdır. Örneğin; bir şahsa (ferde) yahut, onun yakın çevresine veyahutta bulunduğu yere (köy, kasaba, şehir halkıyla ilgili olan muameleler münakahat, ceza ve bunlardan başka) ait olan maslahatlar gibi.

Mütemmim sözünde iki anlam vardır. Birincisi; Mütemmimin, müfred (tekil) olarak getirilmesi, belli bir zamanda belli bir kavme Allah’u Teala tarafından gönderilen peygamberin çok defa tek kişi olduğuna işarettir. Diğeri (ikincisi) de; Herne kadar dünyevi işlerde aklın marifeti (bilgisinin) olduğu tabii ise de, bunda (bu bilgide) çeşitli kusûr ve akıllar muhtelif olduğu cihetle mütemmimin, ancak iyi ahlakı tamamlamak için Allah’u Teala tarafından gönderilen peygamber olduğuna işarettir. İnsanlar, akıllarının hükümlerinde mütemmim olan büyük peygamberlere ihtiyaç duydukları gibi; itikadi ve ameli konulara dair salih amel ve sahih itikatlara (inançlara) dair ilimlerinde de bir “mütemmime (peygambere)” muhtaçtırlar.

44-لولاہ لم ینتظم أمر المعاد و لا أمر المعاش لا یثار و عنوان

Allah’u Teala Hazretlerinin, peygamberlerini göndermesi insanların, din ve dünya maslahatlarında (faydalarında) mütemmime (eksikleri tamamlayıcıya) ihtiyaç duydukları içindir.

Emri’l- meaş’tan anlaşılan dünya işleri, **emr-i mead** ise, din (ahiret) işleridir.

Bu beytde şu mefhuma işaret edilmektedir: Her ne kadar beşer akli bir takım şeylerin güzel ve çirkin yönlerini idrak edebilse de işi, akıllara bırakmak dünya ve ahiret işlerin tanzim edemez. Çünkü akıl ve maksatlar birbirinden farklıdırlar, birbirine eşit değildirler.

Beytin anlamı:

Allah’u Teala tarafından müjdeleyici ve sakındırıcı peygamberler gönderilmiş olmasaydı dünya ve ahiret işleri tam anlamıyla muntazam olmazdı. Çünkü insan, yaratılış gereği iyi şeyleri kendisine seçip ayırma üzerinde yaratıldığı gibi (aynı zamanda) din ve dünya işlerinde kendi görüşüne muhalefet edene düşmanlık etmeye meyillidir.

Bir önceki beyte bakarak bu beyt tekrarlanmış gibi görünüyorsa da peygamberlerin gönderilmesi konusunda ikinci delil sayılır. Bu konuyu iyice izah edip açıklamak için getirilmiştir.

Şurası da iyice bilinmelidir ki; Peygamberliğin (peygamber göndermenin) faydaları, sadece yukarıda anlatılanlarla sınırlanmayıp onun hikmet ve maslahatları pek çoktur.

Kısaca şunu söyleyebiliriz, genel olarak peygamber gönderilmesiyle insan dünya ve ahiretteki durumunu bilerek kendi işlerini tanzim eder ve âlemin nizamının (düzeninin) bozulup yıkılmasını (kaybolmasını) önler.

Nazım-ı Muhakkık (Hızır Bey), genel hatlarıyla peygamberliğin gerekliliğini ortaya koyduktan sonra, Yaratılmışların efendisi Hatem-ül-Enbiya (s.a.v) Efendimiz Hazretlerinin yüce Peygamberliğini isbat etmek için aşağıdaki beyte başlamıştır:

45- محمد أفضل الرسل الذي سمعوا تصديقه من جمادات و نثيان

Muhammed, Peygamberimizin yüce ismidir. Selamların en güzeline layık olan Hatem-ül-Enbiya Peygamber (s.a.v) Efendimiz bütün peygamberlerin en faziletlisi olduğu gibi, O'nun seçkin ümmeti de diğer peygamberlerin ümmetlerinden daha faziletlidir. Nitekim "Kaside-i Bürde"⁹⁰ nin yazarı şu beytte bu duruma işaret etmektedir:

"Nasıl ki, Allah'ı Teala bizi peygamberlerin en faziletlisine itaat etmeye çağırdıysa (çağırdığına göre) biz de; ümmetlerin en faziletlisiyiz.

Asıl beytte geçen **işitme**, kabul etme anlamında kullanılmıştır.

Beytin anlamı:

Hz. Peygamber Muhammed Mustafa (s.a.v.) Peygamberlerin en faziletlisidir. Öyle bir peygamber ki canlı ve cansızlarda, Allah'ı Teala'nın göstermesiyle zuhur eden ayet ve mucizeleriyle O'nu (Allah'ı) tasdik etmesi (nedeniyle) mu'cizelerin zuhur ettiği vakit orada hazır bulunanlar, işittiler ve kabul ettiler.

Bu beyt, (peygamberler hakkında) umumi bir izahtan sonra (yeniden) Hz. Peygamberin peygamberliğini özel olarak isbat için yazılmıştır. (Elbetteki) bu durum maksad-ı aksadır. (maksada gayeye erişmede tutulan en iyi yoldur.)

Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimizin pek çok mu'cizesi vardır. Bunlardan bazıları, kendi mübarek zat-ı şahanelerine ait olan peygamberlik mu'cizeleridir. Bazıları da cemadatta (cansız varlıklarla) ilgili zuhur eden mucizelerdir ki, bu konuda "Kaside-i Bürde"nin yazarı rahmetullaahi aleyh, şunları yazmıştır:

"O'nun davetine ağaçlar, ayaksız olmalarına rağmen kökleri üzerinde secde edip, koşarak geldiler."

⁹⁰ Kab b. Zubeyr, Kaside-i Bürde, bkz.s.26, 41 beyt, İstanbul, 1313

Not: Şârih damadı Gelenbevi, "Kaside-i Bürde"yi "Kaside-i Bür'e" şeklinde ifade etmiştir.

Mucizelerinin diğerk bir kısmı da insanlar ve vahşihayvanlardan canlılarla alakalı olarak zuhur eden peygamberlik mu'cizeleridir. Bu mu'cizeler hakkında siyer kitaplarında çok geniş bilgiler verilmiştir.

Nazım rahimehullah, gelecek beytlerde Hz. peygamberin peygamberliğinin bazı büyük mu'cizelerini beyan edecektir.

Hz. peygamber (s.a.v.) Efendimiz Hazretlerinin pek çok yüce harikaları vardır. Gelmiş geçmiş herkes katında meşhur olarak bu olaylardan bazıları, peygamberlik gelmeden önce zuhur etmesi bakımından **irhasiyye** bir kısmı da peygamberlik döneminde sadır olması bakımından **tasdikıyye**dir.

İşte Nazım-ı Muhakkık, Peygamberlik mu'cizelerinin çoğunu tafsilatlı manaları içeren mücmel (özetleyici) ibare ile ifade edip daha sonra, peygamberliğin kemalatını saymaktan aciz olduğuna aşağıdaki beytte işaret etmektedir:

46- و أمره بين في حالته لمن كانت له في إعتبار الحال عينان

Haleteyh, Onun (peygamberin) iki hali anlamındadır. İki halden maksat ise biri, peygamberliğin ilk devirlerindeki durumu; diğeri ise, peygamber oluşundan sonraki durumdur". Yahutta biri, müminlerle muvafık (uygun) muamele içerisinde bulunma; diğeri de kafir ve münafıkla mücadele etme durumudur.

Beytin anlamı:

Bir güneş gibi parlayıp, âlemi nurlandıran Hz. Peygamberin, peygamberlikten önceki ve sonarki işi ve durumu apaçık ve besbellidir. Kabileler ve soylar arasında apaçık, parlak bir şikilde ortadadır (görülmektedir).

Huccetü'l-İslam İ.Gazali (v.505/ 1111) "el-Munkızu mine'd-Dalal" kitabında şu şekilde biraçıklamada bulunmaktadır: Hz.Peygambir (s.a.v.) Efendimiz, hiç bir zaman kötü bir işe tevessül edip yapmamıştır. Zaten yapmış olsaydı, onu bir çokları yazıp (bu güne dek) naklederlerdi. Hz. Peygamber'in Zat-ı Şahaneleri, fesahat ve belağatta en son mertebeye ulaşmışlardı. Hatta kendisi şöyle buyurmuşlardır: "**Bana az kelimeyle öz söz söyleme (çok mana ifade etme) sanatı verildi**"⁹¹. Cömertlik, iyilik severlik ve sabırda son mertebeye ulaştılar. Bunun için yüce peygamberliği döneminde hiç bir gevşeklik göstermeksizin, bir çok meşakkate göğüs gerip, sabır ve tahammül ettiler. (Bunun sonucunda da) kendine has güzel hasletleriyle, düşmanı çok olmasına rağmen onlara hakim olma konumuna geldi ve O'nun yüce emri mal ve nefislerde de yüksek bir mertebeye ulaştı. Yine üzerinde bulunup Allah'ın beğendiği yoldan asla ayrılmayıp,

⁹¹ Müslim, Mesacid:5, 6

ümmetine yardım, şefkat ve cömertlikle muamele etmiş ve hatta Cenab-ı Hakkın; **“Büsbütün elini açıkta tutma”**⁹² hitabına muhatap olmuştur.

(Hz.Peygamber (s.a.v.)) yüce şefkat ve cömertliğinden ötürü, Allah’u Teala’nın ferman-i ilahisiyle muhatap oldular. Hz. Peygamber (s.a.v.) latif dünyanın zenginlik ve zinetlerine de pek iltifat etmezlerdi. Hatta (bilindiği gibi) Kureyş’in ileri gelenleri, nice mal-mülk ve başkanlık teklif ettiler ama o, onlara hiç bakmadı bile.

Zatında peygamberliğin yüksek nişanı olan Hz. Muhammed (s.a.v.), fakir ve miskinlere karşı gayet hoş ve alçak gönüllü; zengin ve riyaset sahibi olanlarla da gayet rif’atlı (onurlu) idi.

Allah’u Teala tarafından, Zat-ı Şahanelerine kendilerinden önceki ve sonrakilerin ilimleri verilmişti. Bu duruma, tefsir ve ahkama dair telif edilmiş eserler şahadet eder.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘in Allah’ın kendisini her türlü tehlikeden koruyacağına tam itimadı olmasaydı, düşmana karşı tam bir atılganlık örneği sergilemekten vaz geçerdi.

İmam (Fahreddin) Razi (ö.H.606/1210) Hazretleri de “Metalib-i Aliye” adındaki kitabında şöyle bir açıklama vardır: Hz. Peygamber efendimiz (s.a.v.) öyle bir kavme peygamber olarak gönderilmişti ki, o kavimde bir kitap ve hikmet yoktu. Onlar hak’tan yüz çevirmiş olup batıda da ısrar edip dururlardı. Ta ki, putlara ibadet ediyor, kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyor ay ve güneşe ta’zim ediyorlardı.

Hindistan’da insanlar, ineklere ibadet edip, ağaç ve taşlara secde ve ibadet etmekte idiler. Diğer milletler ise çok değişik sapıklıklar içerisinde idiler. Örneğin yahudiler, yalan dolan ve koğuculuk işleriyle uğraşıp, hakkı bilerek inkar etmek ve gizlemekle meşgul idiler. Hristiyanlar da tek ve bir olan Allah hakkında teslis görüşüne sahiptiler.

Hulasa dinlerde bozulma, devletlerde ihtilaf olduğundan ötürü, “tarik-i müstakime” çağıran dosdoğru bir din ile, işleri tanzim edip, zabt-u rabt altına alan kurtarıcı bir peygamberi zışana şiddetle ihtiyaç vardı.

Taraftar ve yardımcısı çok az olmasına rağmen sadece Allah’ın yardım ve inayetiyle Peygamberimiz (s.a.v.)’in peygamberlik nuru civar yerlerin ufuklarında parlayıp, doğu ve batıda yayılarak yerleşti ki, Hz. peygamberin düşmanlarının çokluğu, asabiyyet, cehalet ve katılıkta son derece sert ve insafsız olmalarına rağmen; **“Ey Muhammed! inkarcıların sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün izzet (ve üstünlük)**

⁹² 17. İsra/29

Allah'ındır.⁹³, ayet-i kerimesinin hükmü gereği, galebe çalmanın (galip gelip-üstün olmanın) hepsi Allah'a ait olduğundan, peygamberlik nurunu söndürmeye güçleri yetmemiştir. Bilakis Allah'u Teala o milletleri ve devletlerini kökten yok edip, âlem, iman ilim ve irfanla münevver olmuştur.

Böylece Nazım-ı Muhakkık, Efendimiz (s.a.v.) 'in peygamberliğini beyan edip O'nun mu'cizelerine bir nebze açıklamak için gelecek beyte başlamaktadır:

47-أخباره عن غيوب كالحكاية عن بلوى تصيب بعثمان بن عفان

Beytin anlamı:

Hiz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) 'in İlâhi vahiy ile gelecekte haber vermelerinden birisi Hiz. Osman b. Affan (r.a.)'a isabet etmiş olan beladır. (Daha önceden) peygamberimizin sözlü olarak ifade ettiği rivayet edilmektedir. Bu durum "Kitabu'l-Mesabih"⁹⁴ "Menakıb-i Aliyye" konusunda şu şekilde anlatılmıştır: "Hiz. Ebubekir, Ömer, Osman, (r.a.) Peygamber Efendimizle birlikte Uhud Dağına çıktıklarında Peygamberimiz, dağa seslenerek; Ey Uhud Dağı dikkatli ol! üzerinde (şu an) bir peygamber ve Ebubekir-i Sıddık ile iki tane şehit vardır."⁹⁵ Hiz. Peygamber (s.a.v.), iki şehit ifadesinden Hiz. Ömer ve Osman (r.a.)'ı kastedmiştir.

Guyub, gayb kelimesinin çoğuludur. Gayb: Kaderde olup, insanın bilemeyeceği şeydir. Kur'andaki şu ayet de buna işaret etmektedir. "Gaybı bilmiş olsaydım, elbetten daha çok hayır yapmak isterdim."⁹⁶

Bu beyitten maksat; bir şeyin geçmiş ve gelecekte vuku'unu nakledip, o şeyden haber vermektir. Belva, bela manasında olup isabet etmesi hoş görülmeven şeydir. Buradaki "belva"dan, Hiz. Osman (r.a.)'ın evinin muhasara altına alınması ve öldürülmesi kastedilmiştir.

Nazım Rahimehullah yukarda geçen mu'cize bahsinden sonra, gelecek beytte peygamberimizin diğer mu'cizelerine işaret etmektedir.

48-ما جرى بين كسرى و الصحابة من إغفاق كنز و من تخريب بلدان

Beytin anlamı:

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in mülk (meliklik ve saltanat)ve Kısra'nın saltanatı ile Sahabe-i kiram arasında vuku' bulacak savaşları ve Kısra'nın hazinelerinin ganimet olarak alınıp Allah yolunda infak edileceğini ve memleketlerin islam yurduna

⁹³ 10. Yunus/65

⁹⁴ Rükneddin Ebi Muhammed el-Hüseyn b. Mesud b. Muhammed el-Ferrai el-Begavi'nin eseridir.

⁹⁵ Mesabihu's-Sünne, Menakıb:9

⁹⁶ 7. A'raf/188

katılacağına dair cereyan edecek durumlardan haber vermesi, Peygamberin sözlü mucizelerindendir.

Ashab-ı Kiramdan Adiyy(r.a.) dan şöyle bir hadis-i şerif rivayet olunmuştur: **“Ey Adiyy!) şayet ömrün uzun olursa, Kisra b. Hüzmüzün hazineleri (sarayı-memleketi)’nin elbette fetholunacağını (görürsün)”**⁹⁷ Bu hadis Kisra’nın memleketinin fetholunacağını yanında **“Ey Adiyy! sen de bu fetihle bulunacaksın”** manasını içermektedir. Gerçekten de daha sonraları İran fethedilirken Adiyy(r.a.) ‘ın da fethedenler arasında olduğuna işaret vardır.

Ebu Hurayre (r.a.) dan da şu hadis-i şerif rivayet edilmiştir: **“Kisra helak (yıkılıp-yok) olunca, ondan sonra (bir daha) Kisra olmayacak. Kayserde helak (yıkılıp, yok) olunca artık ondan sonra bir daha Kayser olmayacak ve elbetet bu ikisinin hazineleri (mal ve mülkleri, bütün varlıkları), Allah yolunda infak edilecek (harcanacak).**⁹⁸ Kisra’dan maksat farisilerin (İran’lıların) padişahı (kralı)dır. O dönemde Kisra, Irak’da Kayser de Şam’da bulunuyorlardı.

İmam-ı Şafii (v.204/819) ve İmam Nevevi de (v.679/1277) hadisten şu (aynı) manayı çıkarmışlardır. Yani, Kisra helak olunca, Irak’ta Kisra, Kayser de helak olunca, Şam’da Kayser kalmayacak.

Bu iki zatın Hadis-i Şerife böyle anlam vermeleri, Hadis-i Şerifin gaibten verdiği haberin vuku’unun gerekli olduğuna (kani olmalarındandır.)

Gerçekten de, olay vuku’ bulmuş Şam’da Kayser kalmamıştır. Fakat sırrı hikmeti gelecekte (ileride) açıklanacağı gibi Kayser tamamen ortadan kalkmamıştır. Ama Kisra, Hz. Peygamber (s.a.v) bedduasıyla tamamen yıkılıp, mülkü yer yüzünden silinip yok olmuştur.

Ruhu'l-Beyan (İsmail Hakkı Bursevi, v. 1138/1752) tefsirinde de yazıldığı gibi, Hz. Peygamber’in Kayser’e göndermiş olduğu mektup şudur: **“Allah’ın elçisi Muhammed’den Rum’un büyüğü (kralı) Herakl’e (Herakliyyus’a). Selam, hidayete (hakka) tabi olanlar üzerine olsun. Seni İslam Dinine davet ediyorum teslim (müslüman) ol ve dünyada esaretten, ahirette de azabdan kurtul Teslim ol ki, Allah, sana iki kat ecir (mükafat) versin. Şayet (teslim olmayıp) yüz çevirirsen tebanın, reayanın (halkının) günahı senin üzerine olur. Ey ehl-i kitap! sizinle bizim aramızda anlamı eşit bir kelimeye geliniz. Allah’tan başkasına tapmayalım ve O’nun sözüne hiç bir şeyi eş tutmayalım. “Bizim müslüman olduğumuza şahitler olun” deyiniz.**⁹⁹

⁹⁷ Buhari, Menakıb:25

⁹⁸ Buhari, Menakıb:25

⁹⁹ Bizans kralı Herakliyyus’ mektubu götüren elçi, Dihye b. Halif el-Kelbi’dir. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I, 501, İstanbul, 1992

Herakliyus, mektubu götüren elçiye Peygamberimizin zatını ve kişiliğini sorup, elçinin cevabından sonra o şöyle demiştir: “Şayet Yüce Muhammed’in yanında olmuş olsaydım onun iki mübarek ayağından öperdim. Zira önceki (kutsal) kitaplardan öğrenmiş olduğum alametler, bende Hz. Muhammed’in sadık Peygamber olduğu kanaatini oluşturdu. Fakat, O’nun dinine girmem durumunda, riyaset ve krallığının gideceğinden korkarım” dedi ve şu şekilde bir cevap takdim eyledi: “Biz senin Allah’ın Nebisi olduğuna inanıyoruz lakin Allah’ın, İsa (a.s.)’la seçip göndermiş olduğu eski dinimizi terk edemeyiz.” Kayser’in bu durumunu Hz. Peygamber beğenip, “Andolsun ki Kıyamet gününe kadar onların mülkleri sabit kaldı.”¹⁰⁰ demişlerdir.

H.z. Peygamber yine “Din-i Mübin-i” Kisra’ya tebliğ etmek için ona da bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Peygamberimizin ismi, Kisra’nın isminden önce: **“Yani Allah’ın elçisi Muhammed’den Kisra’ya”** şeklinde olduğu için Kisra, hiddetlenerek mektubu yırtıp paramparça etmiş ve peygamberin elçisini öldürme teşebbüsünde bulunmuştur. Ama elçi, Allah’ın inayetiyle kurtulup durumu Peygamberimize bildirince: Hz. Peygamber (s.a.v.), Canab-ı Rabbi’l-Âlemin’den **“Benim mektubumu yıprattığı gibi, Allah’ta onun mülkünü yırtıp yerle bir etsin, yok etsin.”**¹⁰¹ niyazında bulunmuştur. Bunun için de Cenab-ı Rabi’l-Âlemin, Rasulünün duasını kabul edip, Kisra’nın mülkünü (yurdunu) helak etmiştir. Bundan sonra da onun ebediyyen mülkü kalmamıştır.

Ama Kayser (Herakliyus), Hz. Peygamberimizin göndermiş olduğu mektubu baştacı yapmış, ona hürmet göstererek misk kokusu içerisine yerleştirmiştir. Bunun üzerine Peygamber efendimiz (s.a.v.), **“Allah onun mülkünü (yurdunu) sabit (daim) etsin”** şeklinde dua etmiş ve bunun üzerine Kayser’in yurdu Şam’da bitmiş ama, Rum’da devam etmiştir. Sahabe’nin Irak ve Şam çevrelerini feth etmeleriyle Kisra ve Kayser’in hazineleri Allah yolunda infak edilmiştir. Nazım’ı Muhakkık, gelecek beyde peygamberin üç mucizesinden bahsedecektir.

49- غزوة البحر منهم مرتين وإن يكون مع أوليهم بنت ملحان

Enes b. Malik (r.a.) dan şöyle bir hadis rivayet edilmiştir. **“Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, bir gün Ubade b. Samit ‘(r.a.)’ın zevcesi Ümmü Haram binti Milhan (r.a.)’nın evinde yemek yeyip, hal hatırdan sonra, biraz uyuyup uykudan gülererek uyandılar. Bunun üzerine Ümmü Haram “Ya Rasulallah sizi güldüren şey nedir?” diye sorunca Rasulallah da şöyle cevap verdi: “Ümmetimden bir takım insanların Akdenize rakip oldukları (açıldıkları) bana arz olundu.” Bunun üzerine Binti Milhan, “Ya Rasulallah! Bu Acizeye de dua et de Allah (c.c.) bunu da o**

¹⁰⁰ Meşhur hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlanamadı.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 75; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 357vd.

insanların zümresinden saysın.” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.)’de “Allah’ım bu kadını da onların zümresinden eyle” şeklinde dua edip tekrar uykuya daldı (uyudu.) Uykudan yine gülerek uyandı. Binti Milhan yine hikmetini sordu, aynı cevabı alınca yine Peygamber’den dua etmesini istedi. Peygamber (s.a.v.) dua edip yine bir miktar uyuklayıp aynı hal üzere uyanınca, yine aynı istekle karşılaştı. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.v.); “Sen benim ümmetimden Akdenize çıkanların ilklerinden olacaksın.”buyurdular. Bu durum, “İbni Esir’in (İzzuddin İbn Esir v. 630/1233) Tarihinde Enes b. Malik’den rivayet edilmiştir. Şöyleki; Ümmü Haram, Muaviye döneminde Akdenize ilk sefere çıkanlar arasında yola çıkmış, oradan dönünce vefat etmiştir.

Bu olayı İmam-i Buhari (v.256/869) senetleriyle (rivayet zinciriyle) rivayet etmiştir. İbn Zübeyr olayı şöyle hikaye eder: Yukarda adı geçen Ümmü Haram, Kıbrıs adasına yapılan deniz çıkarmasında vefat etmiştir. Yani adı geçen kadın sahabe, Hz. Osman döneminde Hicretin 27. senesinde Şam valisi Muaviye’nin “Akdeniz çıkartması” olarak bilinen I. savaşa Muaviye’nin maiyyetinde iken vefat etmiştir. II. çıkartmada (savaşa) bulunmamıştır. II. çıkartmadan maksat ta Kostantiniyye (İstanbul)’nin kuşatılmasıdır. Bu da Yezid b. Muaviye b. Ebi Süfyan komutasında olup Ebu Eyyüb el-Ensari (r.a , v.52/672) de orduda (kuşatmada) bulunmuş ve şehid olmuştur. yukarda adı geçen kadın sahabe (Ümmü Haram) bu II. çıkartmada olmayıp, I. Akdeniz kuşatmasında şehid olmuştur.

Beytin anlamı:

Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘in sözlü mu’cizelerinden bir kısmı da Sahabe döneminde, iki kez Ak denize Yapılan çıkartmadan haber vermesi ve yine aynı zamanda Ümmü Haram binti Milhan’ın bu savaşlardan ilkinde şehid olcağını bizzat ona (Sahabiye) söylemesi ve O’nunda bu savaşta şehit olmasıdır.

Nazım-ı Muhakkık, bundan sonra da Hz. Peygamber (s.a.v.)’in göklere ve yerlere ait özellik taşıyan fiili mu’cizelerinden bahsetmeye başlar.

50- شقه قمرا و الكشف إذ سألوا غداً معراجاً عن حال ركبان

Beytin anlamı:

Mekkeli Müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.v.)’den Mu’cize istemeleri karşısında Rasûlullah (a.s), ay’a işaret ederek Mevlanın izin ve kudretiyle ay, yarılp ikiye bölünmüştür.

Mirac olayı vuku’ bulduktan sonra o gecenin sabahında Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Mirac’ına inanmayanların, (peygamberin mi’raca gidip, gitmediğini anlamak için) kendi kervanlarının nerede ve ne durumda olduklarını sorduklarında, Peygamberimiz kervanın nerede ve ne konumda olduğunu, olduğu gibi haber vermiştir. Rasûlullah’ın bu mu’cizeleri O’nun en belirgin, ve gözle görülen mu’cizelerindendir.

Bu mu'cizeler, Buhari ve Müslim'de Enes b. Malik'in rivayet ettiği Hadis-i Şeriflerdendir. "Mekekli müşrikler, Rasulullah'tan mu'cize göstermesini istediler. Aleyhisselatü ve's-salam Efendimiz, parmağıyla ay'a işaret edip ay'ın bölünmesini arzuladı. Ay, Allah'ın lütuf ve kudretiyle ikiye ayrıldı. Öyleki, soru sorup mu'cize isteyenler; Hira dağı ay'ın iki parçası arasında gördüler . Ama ne gariptir ki müşrikler bu durumu bariz bir şekilde görmelerine rağmen; **"bu, eskiden beri devam edegelen bir büyüdür."**¹⁰² dediler. Bunun üzerine şu ayet-i kerime nazil oldu. **"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mu'cize görürlerse hemen yüz çevirirler ve eskiden beri süre gelen büyüdür derler"**¹⁰³

Ve yine rivayet edilmiştir ki; Hz. Peygamber (s.a.v.), Mirac olayını haber verdiklerinde; Ebucehil ve yandaşları, burun bükerek inkar ettiler. Müşriklerden bir kısmı da olayın mahiyetini öğrenip böyle bir şeyin olamayacağı düşüncesiyle Hz.Ebubekir'in yanına gidip, Peygamber'in mi'racını O'na sormuşlar. O da; "şayet Peygamber böyle bir şey söylüyorsa doğrudur." şeklinde cevap vermiştir. Hz. Ebubekir(r.a.), Müşriklerin bu sorusuna vermiş olduğu tasdik edici cevaptan sonra "Sıddık" ünvanını almıştır.

Müşriklerden bir kısmı da peygamberimiz (s.a.v.)'e; şayet anlattıklarında doğru isen, bize Mescid-i Aksayı tanıtır mısın? dediler. Bu durum karşısında Kadir-i zü'l-Celal ve Tekaddes Hazretleri, Mescid-i Aksay'ı Peygamberimizin gözlerinin önüne getirdi. Hz.Peygamber (s.a.v.) de Mescic-i Aksayı onlara olduğu gibi tanıttı. Müşrikler; "bunda isabet ettiniz ama, bize birde bizim kabilemiz (kervanımız)den haber ver dediklerinde Hz. Peygamber (s.a.v.), taki develerin sayısına varıncaya kadar kabilelerin durumunu haber verip, ve "Şu günün sabahında güneşin doğmasıyla kafileniz, kafilenin başında bir beyaz deve olduğu halde Mekke'ye gelecek" demesine rağmen kafilenin vasfedilip söylendiği vakitte Mekke'ye geldiğini münkirler görünce; **"Bu, büyüden başka bir şey değildir"**¹⁰⁴ diyerek, küfürlerinde inat edip, direndiler. Bu inatları yüzünden de dünya ve ahirette perişan oldular. Mi'rac'a ait olan mühim konu delilleriyle birlikte dört beyt sonra yazılmıştır. Nazım-ı Muhakkik, Hz.Peygamber'in yerlere ait fiili mu'cizelerinden diğer iki mu'cizeyi de gelecek beytte naklediyor.

51- الرمي بالبدر بالحسباء أعينهم والرد في احد عين ابن نعمان

Bedir; Arapların yılda bir kez toplandıkları yerin adıdır. Burası Mekke ile Medine arasında bir yerdir. **Hasba'** kelimesi, **hasab** kelimesinin çoğulu olup, küçük taş ve ince kum (çakıl taşı) anlamındadır.

Beytin anlamı:

¹⁰² Müslim, Menakıb:8

¹⁰³ 54. Kamer/1-3

¹⁰⁴ 34. Sebe'/43

H.z.Peygamber (s.a.v.)'in Bedir Gazasında düşmanların gözlerine kum serpip, Uhud Gazasında da Katade b.Numan'ın yerinden çıkan (düşen-sarkan) gözünü yerine koyması, O'nun, peygamberlik mu'cizelerindendir¹⁰⁵.Yukarda anlatılan iki mu'cizenin hulasası (özet) şudur:

Ebucehil, beraberinde Mekke müşrikleri olduğu halde, H.z. Peygamber(s.a.v.) ve ashabıyla savaş etmek için Bedir denilen yere gelmişti. Allah'ın sevgilisi H.z. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz karşılarında Mekke müşriklerini görünce; ellerini açarak Mevla'ya şöyle niyazda bulundu: **“İşte şu an karşımızda olanlar Kureyşlilerdir. Bunlar, hazırlamış oldukları at silah vb. güçle kibirlenerek Allah'ın Rasûlünü yalanlamak ve O'nunla savaşmak için buraya gelmişlerdir. Ya Rab! şu an senden bana va'dettiğin yardımı, Zat-ı Uluhiyyetinden arz ediyorum.”** Duayı takiben Cebrali (a.s.) gelerek; **“Ya Rasulellah! yerden bir avuç toprak alıp onların gözlerine serp”** dedi. H.z. Peygamber (s.a.v.)'in iki tarafını düşman askerleri çepe çevre çevirince; H.z. Peygamber (s.a.v.), H.z. Ali (r.a.)'ye **“ya Ali”** şu vadinin toprağından bana bir avuç toprak ver.” dedi. H.z. Ali (r.a.)'da Peygamber Efendimize bir avuç toprak verince; Peygamberimiz **“çirkin suratlılar”** diyerek toprağı düşman askerlerinin gözlerine serpti ve onların her biri gözleriyle meşgul olmaya başlayınca Müslümanlar hucuma geçtiler. Müşriklerin, büyük bir kısmı öldürölüp, büyük bir hezimete uğradılar. Enfal suresi 17.Ayet de **“...attığın zamanda sen atmadın fakat, Allah attı.”** bu vakıayı tasdik etmektedir.

İkinci mısradaki konu edilen Katade (r.a.) 'ın yerinden (yuvasından) çıkan gözünün yerine koyulması olayına gelince; Uhud savaşında Katade (r.a.)'ın bir gözü yerinden (yuvasından) çıkıp yüzüne (yanağına) doğru sarkık hale gelmişti. Katade (r.a.) bu haliyle Rasulüllah'ın huzuruna gelerek durumunu izah etti. Rasulüllah ta bunun üzerine; **“ey Katade! (Bunun karşılığında) istersen cennet vardır (cenneti tercih et), istersen gözünün yerine iadesi (takılması) vardır, (gözünü tercih et); bu konuda senin için Allah (cc)'a dua edeyim.”** dedi. Katade (r.a.) de cevaben:”Ya Rasulellah! canım sana feda olsun, elbetteki Cennet, Cenab-ı Hakk'ın vereceğı en güzel mükafattır. Ama ben, **“hubbu'n-nisa"ya** (kadınları sevmeye) mübtelayım. Kadınların bana **“şası”** demesinden korkarım. Bu nedenle, Allah (c.c.)'a bana cennet-i nasib etmesi ve gözümü de tekrar yerine koyması için dua et” deyince: H.z. Peygamber (s.a.v.), mübarek elleriyle Katade'nin gözünü tekrardan yerine koymuş ve gözü sağlığına kavuşmuştur. Buna paralel olarak Rasulullah (s.a.v.), O'nun için Allah (c.c.)'tan Cennet'i de istemiştir.

Nazım-1 Muhakkık, Yukarda konu edilen Mu'cizelerin senedlerine işaret etmek için aşağıdaki mısraları ele almıştır:

¹⁰⁵ Müslim, Cihad:28.Araştırdığımız güvenilir hadis kaynaklarında buradaki yer ismi Bedir değil de Huneyn olarak ifade edilmektedir.

أمثال ما قد روى عنه الصحيحان

52- كم روى بأسانده مصححة

Kem kelimesi burada, “çok kere anlamındadır”. **Sened:** Hadis istilahında, hadis metnini bu güne dek ulaştıran tarıktır (raviler zinciridir.)

Beytin anlamı:

Mucizenin isbatı konusunda Hz.Peygamber’in pek çok hadisi vardır. Bu konuda İmam Buhari ve İmam Müslim’in “sahihan” diye adlandırılan kitaplarında rivayet etmiş oldukları hadislerin benzerleri sahih senetlerle birçok hadis imamı tarafından da rivayet edilmiştir. **Sahih hadis; lafız açısından sağlam olup (zayıf ve gevşek olmayan), mana açısından da ayete, haber-i mütevatire ve icma’ümmete muhalif (zıt) olmayan ve aynı zamanda ravileri de adil(adaletli) olan hadis şeklinde tarif edilmiştir.**

Şârih Hayali Rahmetullahi aleyh (Hayali Ahmed Efendi(v.875/1470)) Peygamber (s.a.v.)’in mucizeleri hakkında sahih senedle rivayet edilen hadis-i şerifler, Sahih-i Buhar-i ve Müslim’den başka, hadisile ilgili yazılmış hadis kitaplarında yazıldığı gibi pek çok olduğunu ifade edip, arzu edenlerin hadis kitaplarına müracaat edebileceklerini söylemiştir.

Burada, beytte anlatılmak istenen asıl mana şudur: Şayet, Peygamber (s.a.v.)’in mu’cizelerini ifade eden hadis-i şeriflerin (ravi zinciri), tevatür derecesine ulaşırsa (mu’cizenin vuku’u), ilmi yakın ile bilinip, matlub olan ve amaçlanan; mu’cizenin de isbatı gerçekleşmiş olacaktır. Yok şayet ravi zinciri, tevatür derecesine ulaşmazsa bile yine de mu’cizenin varlığını (vuku’bulduğunu) isbat edip ortaya koyar. Çünkü rivayetlerin hapsi arasındaki müşterek miktar (ortak nokta) şüphesiz mütevatir sayılır. (Örneğin) Hz.Ali (r.a.v.40/660)’ın şecaatı, Hassan (Hassan b.Sabit r.a v.40/660) peygamberin şairi)’ ın şiiri ve Hatem-i Tai (v.237/851)’nin cömertliği gibi. İşte bu manaya işaretle Nazım-ı Muhakkık, aşağıdaki beyti yazmıştır:

تواترت مثل معنى شعر حسان

53- دلالة الصدق بين الكل مشترك

Beyt şu manaya işaret etmektedir: Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimizin, gerçek (hakiki) tevatürü haiz olan peygamberliğinin doğru delaleti ve delilleri bulunan peygamberlik mucizeleri arasında müşterek bir (miktar ve nokta) olup, bu hal de, (mucizelerinin vuku’unda) mütevatir sayılır.

Nazım-ı Muhakkık, burdaki maksadının şu şekilde olduğu ihtimali vardır:”Mucizelerin senedleri (ravi zinciri) lafzi tevatür haddine (tarif ve sınırına) ulaşmadığı vakitte manevi tevatüre ulaşmaktan geri kalmaz.”

Nazım (Hızır Bey), buraya kadar bir takım hissi (duyulara hitab eden) mucizeleri ele alıp ifade ettikten sonra şimdi de; geri kalan hissi ve akli mucizeleri -ki bunlar da K.Kerim'in kelime ve ayetleridir- izah edip açıklamaya başlar:

54- أعظم الآي قرآن لما عجزوا عن سورة منه مع صرف لأذهان

Kur'an; mushaf'a itlak edilir. Fakat tercih edilen görüşe göre "toplama" manasındadır. Bu şekilde bir mananın tercih edilme sebebi de şudur: K.Kerim; kıssalar, emir, nehiy, va'd ve vaid'e dair ayetleri içerdiğinden bu yönüyle Ona (Kur'an'a) toplayan (birleştiren-kapsayan) anlamı verilmektedir. Burada kastedilen bu manadır. Müfessirlere göre, K. Kerim; hem nazım ve hem de ma'nanın adıdır. Çünkü, Kur'an'ın mucize yönü, sadece manasında olmayıp; hem mana ve hem de nazımında (lafzında)dır. İ. Azam Hazretlerine göre de doğru olan görüş budur. Bu nedenle Usulcüler de Kur'an-ı; "Hz. Peygamber'e indirilen, sahifelerde yazılmış ondan (bize kadar) hiç şüphesiz tevatür yoluyla nakledilen (bir kitaptır)" diye tarif etmişlerdir.

Nazım'ın bu beytteki (sözünde) K.Kerim'in ikinci süresindeki **"Eğer kulumuza indirdiğimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sure getirin."**¹⁰⁶ ayet-i kerimesine işaret ve iktibas vardır. **"De ki: Andolsun bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler."**¹⁰⁷ ayet-i kerimesi de: K.Kerim'in mucize olduğunun kesin bir kanıtıdır.

Beytin analımı:

Ayet ve mu'cizelerin en büyüğü, K.Kerim'dir. Çünkü pek çok arap belağatçısı (edebiyatçısı) bütün güç ve zihinlerini kullanmalarına rağmen, o'nun bir benzerini getirememişlerdir.

Nazım-ı Muhakkık, **lemma acezu** sözüyle bu konuda, kıyasın küçük önermesine işaret etmiştir. Kıyasın büyük önermesi ise gizlenmiştir. Kısaca, burdaki kıyastan anlaşılan şudur: Kur'an-ı Azimü's-Şan en büyük mu'cizedir. Çünkü belağatçılar, O'nun bir suresinin benzerini getirmekten aciz olmuşlardır.

Bununla beraber Kur'an-ı Kerim'in; gaibten haber vermesi, ilahi bilgileri, peygamberlik sırlarını, güzel ahlakı, iyi fiilleri (işleri), dini ve dünyevi maslahatları içermesi yönünden, zamanın ve asırların geçmesiyle her yerde yaşayan insanların da müşahadesiyle varlığını muhafaza ettiği bariz bir şekilde ortadadır. Bu şekilde özelliklere sahip olan bir şeyin de en büyük ayet ve mu'cize olması kaçınılmazdır.

¹⁰⁶ 2. Bakara/23

¹⁰⁷ 17. İsra/88

Gerçek şudur ki, K.Kerim, diğer mu'cizelerden üstün olup her yönüyle onun en büyük mu'cize olduğu kabul edilir. Kur'an'ın en büyük mu'cize olması iki yöndendir. 1- Gaibten haber vermesi. 2-Zamanların gelip geçmesine rağmen aslından ve özelliklerinden hiç bir şey kaybetmeden ebedi ve zinde bir mu'cize olarak kalmasıdır.

“Kaside-i Bürde” sahibi, bu konuya şu beyitlerle işaret etmektedir. **Kur'an-ı Kerim, zamana bağlı olmayan ve bize, Ad kavmi ile İrem bağlarından haber veren bir kitaptır. O, devamlı bizimle beraber olup ve peygamberlerden gelmiş geçmiş her mu'cizenin üstündedir.**¹⁰⁸

Ehl-i Sünnetin ittifak ettikleri üzere sahih olan i'tikad şudur ki; Kur'an-ı Kerim mu'cizdir. Çünkü K.Kerim, nazım yönünden belâğatın en parlak ve en yüksek mertebesinde olmasıyla beraber mana açısından da (muhataplarını) aciz bırakmaktadır.

Nazım (yazar, aleyhirrahme), en büyük mu'cize konusunu izah ettikten sonra şimdi de en garip (en ilginç) mu'cizelerden olan “mirac” konusuna başlamaktadır:

55-معراجہ واقع یقظان فی بدن بایة و مشاہیر و وحدان

Mirac :Semaya çıkma, yükselme demektir.Yazar (r.a.), delilleri sıraya koyarak mirac hadisesinin delillerinden ilk olarak Kur'an ayetini, ikinci olarak meşhur hadisleri ve ahad haberleri zikretmiştir. (Bu konuda) bir tane kat'i (kesin) delil vardır. Zanni delil ise çoktur. Kat'i delil, bir tane de olsa, ortaya atılan iddiayı isbat eder. Zanni deliller ise çoğalıp birbirlerini destekledikleri vakitte yakine, kesin bilgiye yaklaşırlar.

“İsra”nın delili Kur'andan ancak şu ayet-i Kerimedir: **“Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye, (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksaya götüren Allah, noksan sıfatlarından münezzehtir.”**¹⁰⁹

Nazım'ın, bir önceki metinde "biayetin" demesi de bundan dolayıdır. Bu konuda pek çok hadis-i şerif (meşhur, ahad) olduğundan yazar, çoğul sigasını kullanıp **meşahir** ve **vuhdan** demiştir.

Beytin anlamı:

Mirac olayı, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) uyanık olup, bizzat bedeniyle semaya yükselerek vuku bulmuştur. Bu konudaki deliller, yukarda geçen ayet-i kerime ile meşhur ve ahad hadislerdir.

¹⁰⁸ Kaside-i Bürde, 32, 33

¹⁰⁹ 17. İsra/1

Aliyyu'l-Kari Hazretleri (v.1014/1605). "Hz.Peygamber (S.AV)'in mir'acının hem ruhen ve hem de bedenlen vuku'bulduğu sahihtir. Zira "ruhani olarak Hz.Peygamber'in mir'acı çok olmuştur" diyerek bu suretle de çeşitli rivayetlerin arasını cem etmiştir.

Yazar da mi'racın tekrarlandığına ve hadislerin taaruzunun (çatışmalarının) giderileceğine aşağıdaki beytte işaret etmektedir:

56-رقوعه كان تكرارا و قد دفعوا به تعارض ما دل الحديثان

Nazımın burada, tearuzdan maksadı, birbirine uygun olmayıp biri diğeri (nin hükmünü) mefyeden (yok eden-ortadan kaldıran) iki hadis arasındaki görünüşte (bir) tearuzdur. (Aslında) gerçek tearuz ise, zat ve sıfat yönünden birbirine eşit olup, biri diğerrinin içerdığı hükmü yok sayan iki nass'sın çatışması demektir. Burada (yukarda anlatılan mirac olayında) ise, Hadiscilerin de bildiği gibi durum böyle değildir (yani burdaki tearuz, gerçekte tearuz değildir.

el-Hadisan kelimesindeki elif-lam, ahd için olup, hadisciler arasında ma'hud(daha önce bilinen) olan iki hadisin tearuzu (çatışması) analımına gelir.

hadisan¹¹⁰ (İki hadis)ten maksat da; İbn Sa'sa'a (r.a.) ile Ebu Zerr (r.a.)'ın hadisleridir. Bunlardan İbn Sa'sa'a'nın rivayet ettiğı hadis, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Miracının , Hatim'de (Kabe'de) olduğuna işaret ederken; Ebu Zerr'in hadisi Peygamberin evinde olduğuna işaret etmektedir. Binaenaleyh hadisciler, bu iki hadisi şerifi şu şekilde izah etmişlerdir: Hz.Peygamber (s.a.v.)'in miracı, tekerrür etmiştir (bir kaç defa vuku'bulmuştur).

İbn Sa'saa'nın haber vermiş olduğu hadis-i şerifte olay uyku halinde cereyan etmiş, Ebu Zerr'in haber vermiş olduğu hadiste ise olay, uyanık iken vuku bulmuştur. Bazıları da mükerrer mi'rac ile miracın bir kez Mekke-i Mükerremlen Sema'ya (İbn Sa'sa'a hadisinde olduğu gibi); bir kez de Mekke-i Mükerremlen Beyt-i Makdes'e ve oradan da semaya miracın olduğuna kail oldular ki meşhur ve K. Kerim 'de de mezkur olan Mekke-i Mükerremlen Beyt-i Mukaddes'e ve ondan sonra da Peygamberin semaya çıkmasıdır. Nazımın burada anlattıkları da buna uygundur. Mirac hadisesinin tafsilatı siyer kitaplarında yazılıdır.

Yazar buraya kadar, Hz.Peygamber (s.a.v.)'in peygamberliğini, çeşitli mucizeleri delil olarak kullanıp izah ve isbat etti.Şimdi de Peygamber (s.a.v.) Efendimizin Peygamberliğini Yahudilerden inkar edenleri redde ve onların inkarlarında dayanmış oldukları görüşleri, cerh (tenkide) ve iptale başlamaktadır.

¹¹⁰ Buhari, Menakıbu'l-Ensar:42 Geniş bilgi için bkz.İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, terc.Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner, IX, 4615-4621, İstanbul, 1983

Din, lugavi yönden ceza anlamındadır. **Maliki yevmiddin** ayetinde de aynı anlam vardır. Kur'an'da geçen **yevmü'd-din**lerin hepsi ceza günü anlamına gelir. İstilahî açıdan ise Din;**H.z.Allah (c.c.)'in kendisiyle peygamberlerini göndermiş olduğu bir kanun ve kuvvetli bir yoldur.**

Hanefi (mezhebin) den olan Şârih, dini; “dünya ve ahirette kulların işlerini düzeltmek için konulmuş olan ilahî kanunlardır.” Şeklinde tarif ederken İ.Malik (v.179/795), dini; “akıl sahibi insanları hüsn-i ihtiyarlarıyla (güzel istekleriyle) iyiliğe götüren ilahî bir kanundur.” şeklinde tarif etmiştir.

Nasihu'l-edyan isim tamlamasındaki isnad, mecazidir. Çünkü gerçekte nasih (neshedip ortadan kaldıran) sadece Cenab-ı Haktır. Nesh, izale (yok edip, giderme) anlamındadır. Hükümlerde ise nesh, bir önceki hükmü bir sonraki hükümle ortadan kaldırmaktır.

Dinlerin neshine gelince, önceki şeriaten sonra başka bir şeriatın gelmesidir ki; önceki şeriatlerin hükmünün ortadan kaldırılmasını gerektirir. Böyle bir nesh için de geçerli olan şey; ikinci şer'i hükümlerle amel edip, birinciye terketmektir.

Bu neshin cevazı üzerinde ittifak edilmiş olup, Şeriat-ı Muhammediyyede de aslanan budur. Çünkü, H.z. Muhammed'in şer'i kavimi (dosdoğru ve sapsağlam yolu) kıyamete kadar bakidir. Ve kendinden önceki bütün dinleri neshetmiştir.

Beytin anlamı:

H.z. Muhammed (s.a.v.)'in getirmiş olduğu Din-i Mübin bütün dinleri ve şeriatleri nesheder. Böyle bir neshin vuku'u da kesinlikle H.z.Allah (c.c.) tarafından bilinmekte idi. “Allah'ın dinleri neshetmesi, O'nun cahil olduğunu göstermez.” sözü, Yahudilerden bir kısım inkarcıların, “nesih caiz değildir” şeklindeki iddialarında aklen tutundukları dayanaklarını reddetmeye işaretler. Şöyleki; H.z.Peygamber (s.a.v.)'in , Allah katında peygamberliğinin isbatıyla tebliğ buyurduğu şeriat-ı Muhammediyyenin, kendinden önceki dinleri sona erdirmesiyle onların (yahudilerin) ortaya attıkları “Allah cahil idi ve bir şeyin doğru olup olmadığını sonradan öğrendi”, gibi hususların ortaya çıkmasını teşkil etmez. Çünkü, teklif-i ilahî, ya tekvinî veyahut ta teşriîdir. Birincisi (tekvin-i ilahî) değişik zamanlarda ilgili bulunduğu şeylerin değişmesi hasebiyle veyahut ta, sayılmayacak kadar hikmet ve maslahat nedeniyle değişir (değişime uğrar). Nitekim, nutfede olduğu gibi tekvinin husule getirdiği iş ve durum ilk planda nutfeye, sonra alakaya (pıhtılaşmış kan), sonra mutğaya (et parçası) sonra kemiğe, daha sonra kemiğe et

giydirilmesine ve en sonunda da başka bir yaratmaya taalluk etmektedir. **Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir.**¹¹¹

Nasıl ki; yukardaki mertebelerden her biri (belli bir olgunluğa-mükemmelliğe ulaşmak için) kendinden bir önceki mertebeyi neshederek, bu mertebelerden her biri kemalini buluncaya kadar, diğerine nisbet edilemez. Bu durumun da Yaratıcıda bir cehalet ortaya koymadığı açık ve belirgin bir şekilde görüldüğü gibi emri teşri’de (kanun koyma işi, yeni bir din-şariat de)böyledir. Yani, değişik zamanlarda işlerin ve insanların yakın çevrelerinin değişimi yahut ta, en son din olan İslam Dinine varıncaya kadar maslahata uygun bir hükme ulaşmak için şariatlerde değişime uğrayabilirler. Dinlerdeki hükümlerin de bu şekilde olmasında (Yaratıcı için) kesinlikle bir cehalet düşüncesi ortaya koyulamaz. Bu şekilde bir tasavvur (yahudilerin) küfürde inatlarından (ısrarlarından) dolaydır.

İnkarcıların dayandıkları nakli delil: “Musa (a.s) şeriatinin kesinlikle nesh olunamayacağına nassın bulunduğu iddiasıdır.” Buna mukabil biz de cevaben deriz ki; Bunların nakli, kendilerinden uydurma, yalan olup, batılığında şüphe yoktur. Çünkü gerçek olsaydı, ne İsa (a.s) ve ne de Hz. Muhammed (s.a.v.) mucize gösterirlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.)’den sonra kıyamete kadar hiç bir kimse mu’cize gösteremeyecek. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz , **“Benden sonra kesinlikle Peygamber yoktur.(Peygamber gelmiyecektir)”**¹¹² buyurmuşlardır. Yahudilerin bu konudaki inkarcı ısrarları, İslam’ın varlığını bir türlü içlerine sindiremeyip, gerçeği gizlemelerinden dolaydır.

Yazar aşağıdaki beytte onların (yahudilerin), Musa (a.s.)’ın Tevrat’ın nesh olacağına dair nassını (sözünü) inkar edip gizlemelerini ele almıştır:

58- رِيْمَا نَصْ لَكُنْ مَا رَوَا حَسَدًا بَنَسَخْ تَوْرَاةَ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ

Rubbe, harfu cer olup, şeddeli ve şeddesiz okunabilir.Burada taklil (azlık) anlamındadır. Burada taklil manasıyla şuna dikkat çekilmiştir: Nesih, Musa (a.s.)’ın getirdiği şeriattaki hükümlerin hepsinde olmamıştır (az bir kısmında olmuştur).

Bu beyt, hükümlerin neshini inkar edenlerin getirmiş oldukları nakli delillerin reddine işaret etmektedir. Asıl mefhum da; Musa (a.s) şeriatının nesh olamayacağına dair yahudilerin getirdikleri delillerin gerçek dışı olduğudur. Çünkü, onların bu delilleri gerçek olup, yalan olmamış olsaydı, Hz. Musa’dan sonra mu’cize zuhur etmezdi.

¹¹¹ 23. Mü’minun/14

¹¹² Kenzü’l-Ummal, XV, 43638

Buna mukabil biz şunu da söyleyebiliriz: Musa (a.s.)'ın Tevrat'ın bir takım hükümlerinin neshedileceğini haber vermesini Yahudiler, sırf inat ve hasetten dolayı rivayet etmemişlerdir.

Beytin anlamı:

Hz. Musa (a.s), kendisine nazil olan Tevrat'ın bazı hükümlerinin gelecekte neshedileceğini muhtelif zamanlarda belirtmiştir.

Şurasının iyice bilinmesi gerekmektedir ki, bütün dinlerde değişmeyip kendisinde nesh gerçekleşmeyen altı tane hüküm vardır:

1-Dini muhafaza: Her bir millet, Allh'ı birlemekle ile mükelleftir.

2-Nefsi Muhafaza: Haksız yere adam öldürmek, her dinde haramdır.

3-Aklı Muhafaza: Akıl , dünya ve ahiret dümenini elinde bulunduran ve (insanlık için gerekli olan) hayır- (iyi) işler dairesinin eksenidir.

4-Nesli Muhafaza: Soy ve sopun temizliği ve neslin devamıdır.

5-Malı Muhafaza: Mal hayatın kıvamıdır.

6-İrız Muhafaza: Dünya ve ahiret işlerinin korunması kendisine bağlı olan şeydir.

Bu altı çeşit hüküm de çok güzel bir şekilde şu manzumede toplanmıştır:

Bütün peygamberler ve Rasuller; getirmiş oldukları bütün dinlerde tevhidi (dini), canı, malı, soyu, aklı ve ayak altında çiğnetmeyip ırzı (namusu) muhafaza konusunda ittifak etmişlerdir.

Kadı Beyzavi (v.685/1286.) “Gayetü'l-Kusva” kitabında , bütün dinlerde korunması gereken değerleri şu şekilde sıralamıştır: Din, mal, nesil ve akıl. Kadı Beyzavi; ırzı (namusu), nesli muhafaza maddesi içerisine dahil etmiştir.

Nazım, Peygamberliğin isbatından sonra (şimdi de), onların masum (günahsız) olduklarını beyan etmeye başlamaktadır:

59-الأنبياء بريئون إتفاقا عن كفر وكذب و عن فسق باعلان

İlandan maksat, korku ve yok olma gibi bir durum karşısında küfrü izhar etmek (dini yalanlamak)tır.

Şurası bilinmelidir ki; Peygamberlerin (a.s.), ma'sumiyetleri iki şekilde ele alınmalıdır.

1-Peygamberlikten önceki dönem

2-Peygamberlikten sonraki dönem

Hangi dönem ve zamanda olursa olsun Peygamberlerin kasten veya unutarak küfürden beri oldukları konusunda icma (ittifak) olduğu, Alleme Taftazani (793/1390) ve güvenilir alimlerce bildirilmiştir.

İkinci mısradaki **fısk** kelimesi, küfür ve yalanı kapsayan günüh anlamındadır. Küfür ve kizbin fıska ifade edilmesi K. Kerim’de de yer almaktadır: “Öyle ya, mümin olan kimse, yoldan çıkmış kimse gibi midir? Bunlar elbette bir olamazlar.”¹¹³ Bu ayette fasık, kafir manasında kullanılmıştır. “Fasık olan biri size bir haber getirirse, onu araştırın.”¹¹⁴ “Artık onların şahitliklerini hiç bir zaman kabul etmeyin, onlar tamamen günahkardırlar.”¹¹⁵ Bu son iki ayette de fasık, kazib (yalancı) anlamında kullanılmıştır.

Yukardaki bu mısralar, Peygamberlerin masumiyetlerinden dört hükmü içermektedir:

1-Bütün peygamberler, gerek peygamberlikten önce ve gerekse peygamberlikten sonra, kasten veya unutarak icma ile küfürden beridirler.

2-Yalandan da uzaktırlar (yalan söylemezler).

3-Herhangi bir tehdid veya öldürülme tehlikesi durumunda da küfür ve kizibden (yalandan) beridirler.

4-Nefret ettirici olmayan küçük günahları yapmaktan da beridirler.

Beytin anlamı:

Bütün peygamberlerin, peygamberlikten önce ve sonraki yaşamlarında kasten veya unutarak küfürden ve yalan söylemekten uzak oldukları ittifak edilen meselelerden biridir.

Nazım’ın , Peygamberlerin İsmet sıfatı hakkında beyan etmiş olduğu altı hüküm, alimler nezdinde de ittifak halindedir. Nazım, bu altı hükmün dördünü yukarda izah etti. Geriye kalan ikisinide aşağıdaki mısralarda ele alacaktır.

و خسة مثل تطيف بأوزان 60 عن كباغر عمدا عند أكثرنا

Bu beytteki iki hükümde de, alimler ittifak halindedir. Yani, Peygamberlerin kasten büyük günah işlememeleri konusu muttefekun aleyh olduğu gibi, sehv ve nisyan (gaflet ve unutma) ile sadır olmaması da tercih edilen görüştür. II. Hükme yani eksik tartmada olduğu gibi, tamahkarlığa delalet eden büyük ve küçük günahlardan

¹¹³ 32. Secde/18

¹¹⁴ 49.Hucurat/6

¹¹⁵ 24 Nur/4

Peygamberlerin masum olmalarına gelince; bunların da peygamberlerden sudur etmemesinde ittifak vardır.

İbn Hümam (v.861/1456); "Ehl-i Sünnette tercih edilen görüşün; peygamberlerin büyük-küçük her türlü günühtan korunmuş olmalarıdır." demiştir. Ancak, nefret ettirici bir takım küçük günühtarı işlemelerinin caiz olması doğrudur ama, buna "zelle" adı verilmektedir.

Beytin anlamı:

Ehl-i sünnetin iki imamından birisi olan Ebu Mansûr Maturidi'nin doğru olan görüşüne göre ismet; mihneti, yani ibtilayı imtihanı ortadan kaldırmaz. İsmet, bir peygamberi taata zorlamadığı gibi, onu masiyetten de aciz kılmaz. Ama, gerçek şudur ki ismet, Allah'ı Teala'nın Peygamberlerini iyi işler yapmaya sevk ve şerden (kötülükten) de uzak tutmak için onlara ikram etmiş olduğu bir lutuftur. İsmetlerinden sonra peygamberlerin taata yönelip masiyetten kaçınmaları hususunda iradeleri bakidir.

Açıklama:

Peygamberler hakkındaki masumiyet ile evliya-yı kiram hakkındaki mahfuziyetin nitelendirilmesi arasındaki fark şudur: İsmet lügavi açıdan; engelleyip, korumak anlamına gelirken, ıstilahtan yünden de; "Allah'u Teala'nın mükellef tuttuğu kişilerde, kudret, ihtiyar ve iradenin olması yanında onun için günahı yaratmaması" anlamına gelir. Hıfz ise; "mükellef, günah işlese de sonunda (Allah'u Teala'nın onu) tevbeyle muvaffak kılmasıdır. Allah, ona tevbeyle nasib eder" şeklinde yorumlanır.

"Evliya, mahfuzdur" demek, "günahkar olmalarına rağmen (veya, günahkar oldukları vakit), Cenab-ı Hakk onları tevbeyle muvaffak kılar" demektir. Bu yönüyle, evliya-yı kiram için "günah işlemez" gibi bir şey söylemek mümkün değildir.

61-يَاؤُلُ الْقَصَصِ الْحَاكِي لَذَنبِهِمْ بَأْنَهُ قَبْلَ وَحْيِ أَوْ بَنَسِيَان

el-kasas kelimesi, haber manasına gelmektedir. "andolsun, onların (geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır."¹¹⁶; "Musa ona (Şuayb'a) gelip başından geçenini anlatınca o, "korkma, o zalim kavimden kurtuldun dedi."¹¹⁷ Ayet-i kerimelerinde olduğu gibi, bu beyitteki kasas Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerif ve haberlerde varid olan kıssalara(haberlere) dairdir.el-haki kelimesi, "haber veren, bildiren" anlamına gelir.

¹¹⁶ 12. Yusuf/111

¹¹⁷ 28. Kasas/25

Bu beytte asıl, anlatılmak istenen şudur: “(Beyt) muarızların, peygamberlerin günah işlediğine dair Kitap ve Hadisleri ele alıp, kendi görüşlerine delil olarak kullanmalarına karşılık olarak verilen cevaptır.”

Burada Nazım kısaca şunu ifade etmektedir:

Peygamberlerin günah işlediğine işaret eden ahad haberler, reddedilir. Mütevatir veyahut Kur'an'da naklolunan haberlere gelince peygamberler bu durumda (o hatayı) yanılma veya unutmaya ile yapmış olabilirler ama, ısrarla o hataya devam etmeyip, terketmişlerdir. İşin gerçek yönünü Allah(c.c.) daha iyi bilir. Daha geniş bir şekilde cevap düşünülürse, bu konuda yazılmış kitaplar olup, arzu edenler tafsilatlarına bakabilirler.

Ümmetin, önde gelen alimleri, “Peygamberler hakkında cereyan eden olaylar ancak, zahir-i yönleri üzere cari oldu. Zira, peygamberlerin gizli ve esrarlı yönleri, hak (ya da gerçek) müşahadelerle (görüntülerle) doludur” demektedirler. Buna paralel olarak; **“...ne varki o, ahdi unuttu onda sabır ve kararda bulamadık.”**¹¹⁸ Ayet-i kerimesini delil olarak gösterip, itikat (inanç) ve niyetler (yapılacak iş için) ön plana çıkmayınca o iş sahih olmaz. “Niyet ve akitte olmayınca iş olmaz.” görüşü yanında; **“Andolsun ki, daha önce Adem’e ahid vermiştik fakat unuttu onu azimli bulmadık.”** (20.Taha/115) Ayet-i kerimesiyle Hz.Allah (c.c.)’ın Peygamberlerden azim ve niyeti kaldırdığını ve bir takım sıkıntılarla peygamberlerin, masiyyete girmeleri, (ma’siyyetin hemen akabinden) başkalarına istiğfar yönlerini (yerlerini) öğretmek içindir” demişlerdir.

Nazım, Peygamberlerin İsmet sıfatını beyan ettikten sonra, aşağıdaki beytte Peygamberlerin, Melaike-i Kiramdan üstün (efdal) olduğu konusuna başlamaktadır.

62- للنبيين رجحان على ملك
تعليم علم و تكريم يدلان

Ruchan kelimesi, bu konumda; sevap, amel ve keramet yönünden çokluk anlamındadır. **Melek**, latif cisim olarak tercüme edilip, çoğulu **melaikedir**. Ulvi, sufli, avam ve seçkin olan bütün meleklerle şamildir. “**Ta’limu ilmin**” tamlama olarak **Ta’limu’l-enbiya-i ale’l-melaike** konumunda olup; “melekleri eğitmek te Peygamberlerin görevidir.” anlamına gelmektedir.

Nazım; bu mısralarda her bir peygamberin, her bir melekten daha faziletli ve daha çok sevab sahibi olduğu hükmüne işaret etmektedir.

Beytin anlamı:

Peygamberler, Meleklerden daha üstün ve daha faziletlidirler. Peygamberlere Allah’ın ilim öğretmesi, onları şerefli ve kerim kılması, bu hükmün doğruluğuna işaret eder.

¹¹⁸ 20. Taha/115

Peygamberlerin Meleklerden daha faziletli olması konusunda bir çok delil olup, bunların bir kısmı akli, bir kısmı da nakli delillerdir.

Nazım; mısradaki **ta'limu ilmin ve tekrimin** sözüyle nakli delillerden bir kısmına işaret etmiştir. Özetle; Adem (a.s.), Meleklerden daha alimdir ve onlara ilim öğretmiştir. Çünkü, Cenab-ı Hakk'ın:¹¹⁹ **“Ey Adem!, Eşyanın isimlerini meleklerle anlat.”** emri gereği Adem (As), Allah'ın isimlerinin hepsini onlara öğretmiş ve haber vermiştir. Öğreten de, elbetteki öğrenenden daha faziletlidir. Yine bunun gibi alim (bilen) de, bilmeyenden daha faziletlidir. Çünkü K. Kerimde şöyle buyurulmuştur: **“...Allah, kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltisün.”**¹²⁰ ve **“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”**¹²¹ Öte yandan Hz.Allah (c.c.) **“...ve meleklerle Adem'e secde edin dedik....”**¹²² Ayet-i kerimesiyle meleklerin Adem'e secde etmelerini emretmiştir. Bu secde şekli ise; (Adem'e) hizmet ve ikramdır. Yoksa İbadet secdesi değildir. Zira ibadet ancak ve ancak, Allah'ı Teala'ya mahsustur. Bu durumlara göre şayet Adem, meleklerden üstün olmasaydı Allah'ı Teala Meleklerle “Adem'e secde edin” emrini vermezdi. Geride kalan akli ve nakli deliller değişik yönleriyle tafsilatlı ve geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Bundan sonra şurası bilinmelidir ki, inanılması vacip (gerekli) olan şeylerden bahseden “Akaid ilmi” yani, Usulu'd-Din meselelerinde inanılması vacip olan şeyler iki kısımır:

1-İman açısından kendilerinin bilinmemesi, beğenilmeyen ve ayıplanan şeyler (yani, bilinmesi gerekli olan şeyler) : Marifetullah, selbi ve sübuti sıfatların, risalet-nübüvvet ve Ahirete ait işlerin bilinmesi gibi.

2-Bilinmemeleri, ayıplanmamış olan bir takım şeylerdir. Örneğin, Peygamberlerin Meleklerden daha faziletli olup olmadığını bilmemek, imana zarar vermez. Bu mes'elede gizli kalıpta araştırma konusu olanlar, Efendimizin dışında olan Peygamberlerdir. Çünkü, Hz. Muhammed (s.a.v.), bütün mahlukatın (yaratılmışların) en faziletlisi ve en şerefliisidir. Bu konu üzerinde bütün alimler ittifak etmişlerdir. Nitekim, “Kaside-i Bürde” sahibi şu beytte buna işaret etmektedir. **“İlmin kaynağı, Ondadır. O, bir beşerdir (ama), Allah'ın yarattıklarının en hayırlısıdır.”**¹²³

¹¹⁹ 2. Bakara/33

¹²⁰ 58. Mücadele/11

¹²¹ 39 Zümer/9

¹²² 2 Bakara/34

¹²³ Kaside-i Bürde, 19

Evliya-yı kiramın keramet göstermesi (de) Peygamberlerin peygamberliklerinin eserlerindendir. bunun için Nazım-ı Muhakkık; Peygamberlerin peygamberlik konusunun akabinden hemen, “evliyanın kerameti” konusunu aşağıdaki beytte ele almıştır:

عن آصف و أبي الدردى و سلمان 63- لولى كرامات كما نقلت

Veli: Mümkün olduğu nisbette Allah’u Teala’nın zati ve subuti sıfatlarını tanıyıp devamlı itaat halinde olan, günüh işlemekten son derece kaçınıp, şehvete dalmaktan yüz çeviren ve daimi olarak Mevla (c.c.)’yı zikreden kişidir.

İmam Senusi (v.895/1489); “Şerh-i İrşad” dan naklederek; bir veli için dört şart olduğunu ifade eder:

1-Usulu’d- Din’i (akaidi) bilmektir.

2-Ahkam-ı Şer’iyyeyi hem naklen ve hem de fehmen (aklen, anlayarak) bilmektir. Veli delile dayalı ilmi ve irfanı sebebiyle taklitten kurtulur. Velide keramet yani, hariku’l-ade bir işin zuhuru şart değildir.

3-Şeriatin (naklin) ve aklın delalet ettiği (yol gösterip, hoş karşıladığı) güzel ahlakla ahlaklanmış olmalıdır.

4-Allah’u Teala Hazretlerinden daima korkması gerekmektedir.

Keramat kelimesi, **keramet**’in çoğuludur. Keramet; Allah’ı bilmekle beraber taat ve peygamberlik iddiasından (tamamen) ayrı, hariku’l-ade bir iştir.

Velinin kerameti, (o velinin) ümmetinden olduğu peygamberin bir mucizesidir. Bu durumu İmam-ı A’zam Hazretleri, “fıkıh-ı Ekber” in de vurgulamıştır.

Beytin anlamı:

Allah’ın veli kulları için keramet sabittir. Nitekim bu durum, Hz. Süleyman (a.s.)’in veziri Asaf ile, Ebi’d-Derda ve Selman Hazretlerinden hikayeten naklolundu. Yani bu kerametler Kur’an-ı Azimü’s-Şan ve hadis-i şeriflerde naklolunmuştur. Hz. Süleyman (a.s.)’in veziri, Asaf b. Berhiya’nın kıssası bunlardan biridir ki; Belkis adındaki Yemen kraliçesinin tahtını Yemen’den göz açıp yumuncaya kadar Hz.Süleyman’ın huzuruna getirmiştir. (Bu olay) “...gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm.”¹²⁴ ayet-i kerimesiyle nakledilmiştir. Ashab-ı kehf ve Meryem (a.s) kıssaları da bu türden sayılmıştır. (bak:18.Kehf ve 19.Meryem sureleri)

¹²⁴ 27. Neml/40

Hadis-i Şerife gelince: Selman ile Ebi Derda (r.a.)'nın yemek yedikleri anda (kendilerinden bir kerametın) zuhur ettiği rivayet edilmektedir.¹²⁵

Nazım-ı Muhakkık; kerametın, Rasulüllah (s.a.v.) döneminde de, sonraki dönemlerde de vukuunun caiz olduğunu aşğıdaki beytte ele almıştır:

و البعد بينهما فى القدر شهران 4-6 صد سارية الفاروق عن جبل

Saddu Sariyete'l-Faruk cümlesinin anlamı: Hz. Ömer (r.a.)'ın Sariye'ye ordunu dağdan sakındır, demesi, evliyanın kerametindendir" şeklindedir. **Sadde**, engelleyip, geri çevirmek anlamındadır.

An cebel ifadesi, "dağın diğer kısmı (arka tarafı)" anlamındadır. Çünkü, Hz. Ömer'in sözünden anlaşılan; dağa yönelmek ve dağın arkasında bulunan düşmana karşı tedbir almaktır. Bu durumu "Temhid"ın sahibi (yazarı, Ebu'l-Muin en-Nesefi, v.508/1114), bu şekilde beyan etmiştir.

"Tesdid" kitabının yazarı (Allame Husamuddin Hüseyin b.Ali es-Sıgnaki el-Hanefi, v.1123/1711)ise yukardaki kerametın üç şeye şamil olduğunu ifade etmektedir.

1-Hz. Ömer (r.a.)'ın , Nihavend beldesinde bulunan Kumandanı Sariye ile İslam ordusu üzerine küffarın ansızın hücum etme teşebbüsünde bulunduğunu Medine-i Münevvere'de hutbede iken görüp müşahede etmesi.

2-Hz Ömer'in tam bu esnada "ey Sariye dağdan, dağdan (sakın!) " şeklindeki nidasının ses olarak Kumandan Sariye'ye ulaşması.

3-Sariye'nin de iki aylık mesafeden Hz.Ömer (r.a.)'ın bu sesini bizzat işitmesi.

Beytin anlamı:

Hz.Ömer (r.a.) ile Sariye arasında uzak mesafede cereyan eden olayın yani, Hz.Ömer (r.a.)'ın ; "ey Sariye dağdan sakın" çağırısına, Sariye'nin uyup ordusunu dağdan engelleyerek geri çekmesi, evliyanın kerametindendir. Velinin kerametinin dünyada olduğu bilinmelidir. Nitekim Şeyh Allame Ebu'l-Hasan Siracü'd-Din (v.575/1179) Hazretleri "Bed'ül-emali" adındaki eserinin bir beytinde şöyle der: **"İnsanların anlıyabilmesi için kerametler dünyaya ait şeylerde zuhur eder."**¹²⁶ Şârih Celaleddin Buhari bu beytte kerametın dünyaya ait olduğunu çünkü zaten ahiret bütün müminlerin keramet yeri olduğunu belirtmiştir.

¹²⁵ Şârih burada adı geçen iki sahabeden yemek esnasında keramet zuhur ettiğini nakletmekte ancak bu kerametlerin ne olduğuna dair bilgi vermemektedir.

¹²⁶ Bu beyit adı geçen eserin 33. beytidir

Peygamberler, velilerden daha faziletlidir. Peygamberin peygamber olmadan önceki velayeti, Peygamberliğinden daha faziletli değildir. İşte bu iki söze işaret etmek amacıyla Yazar, aşağıdaki beyti irad eder:

65- فضل النبي جلى بل نبوته فاقت ولايته فى قول إخوان

Beytin anlamı:

Bütün peygamberlerin, velilerden daha faziletli ve daha üstün olduğu açık bir şekilde bilinmektedir. (Ve yine) Bir peygamberin; yüce peygamberlik mertebesi, daha önceden muttasıf olduğu velayet mertebesinden de üstündür.

İmam Ebu'l-Berekat en-Nesefi (v.710/1310) de, "Umde" isimli kitabında: "Bir nebinin bütün velilerden üstün olduğunu" açıklamıştır. Zira veli, nebiye tabidir. Tabi olan (uyan) ise, metbu'dan (uyulan şahıstan) mertebe yönüyle üstün olamaz. (Ve yine) peygamber ma'sum olduğu için akibetinden emin olunan kişidir. Velinin ise akibetinden korkması vacibtir. Peygamber, velilerin kemalatı ile muttasıf olmanın yanında, Melaik-yi Kiramı görmek ve vahiyle ikram olunmuş tebliğ ve irşad etmekle de emrolunmuştur.

Hulasa, peygamberlik her yönden velayetten üstün olduğu açık ve net bir şekilde ortadadır. Ancak, bir peygamber hem velilik ve hem de peygamberlik sıfatına haiz olduktan sonra, o peygamberin velayeti mi yoksa, peygamberlik mertebesi mi daha faziletlidir? (şeklinde bir soru ortaya çıkıyor). (Bu konuda), alimler arasında muhtelif görüşler vardır. Alimlerden bir kısmı, peygamberlik mertebesinin velayet mertebesinden; diğer bir kısmı ise, velayet mertebesinin peygamberlik mertebesinden üstün olduğunu belirtmişlerdir.

Nazım-ı Muhakkık ise, birinci görüştedir. Yani, bir peygamberin, peygamberlik mertebesi, velayet mertebesinden daha üstündür.

Bu mes'eleden sonra Nazım, evliyadan bir kısmının, diğerine efdaliyyeti konusuna başlamaktadır:

66- أو أفضل الناس بعد الأنبياء أبو بكر لتصديقه من قبل أقران

Bu cümle: Hz. Ebubekir (r.a.), makam yönünden en yüce makama sevap bakımından da çok sevaba nail olan kişi" olduğunu ifade etmektedir. Cahiliyye döneminde Hz. Ebubekir'in adı, "Abdu'l-Ka'be" idi. Rasulullah (s.a.v.) Efendimiz ona; "Abudullah" adını verdi. "Ebubekir" (adı ise) onun künyesidir.

Beytin anlamı:

Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi Hz. Ebubekir (r.a.)'tır. Çünkü, kendi akranından (herkesten) önce Hz. Peygamber (s.a.v.)'i tasdik edip, iman etmiştir.

Nazım'ın , (O, peygamber'in getirdiği her şeye inanmakla akranlarını geride bırakmıştır.) Sözü Hz. Ebubekir (r.a.)'in iki açıdan faziletli olduğuna delalet eder : 1- Hz. Peygamber (s.a.v.)'i tasdik edenlerin birincisi olup, bu durum onun imanının kemaline ve çok iyi bilmesinin fazlalığına delalet eder. 2-Hz. Ebubekir (r.a.) akranı olan bütün insanlardan önce İslam'la müşerref olması yanında, Rasuli Ekrem (s.a.v.) Efendimiz Hazretleri onu, İslam hükümlerinin direği konumunda olan namaz için İmam ve Halife tayin etmiştir. Bu durumu Hz.Peygamber (s.a.v.)'in: **“Hani Ebubekir gibsi (Onun gibi birisi var mı)? İnsanlar, beni yalanlarken o, beni tasdik edip iman etti. Kızıyla beni evlendirdi. Malıyla beni techiz etti (donattı). Bizzat bedeniyle bana yardım etti ve zor durumlarda benimle beraber mücadele etti.”**¹²⁷ şeklindeki ifadeside bu durumu teyid etmektedir.

(İlk iman şerefine nail olan dört kişi şunlardır):

- 1-Erkeklerden Hz.Ebubekir (r.a.)
- 2-Kadınlardan Hz. Hatice (r.a.)
- 3-Çocuklardan Hz.Ali (r.a.)
- 4-Kölelerden Hz. Zeyd (r.a.)

İnsanlar arasında Hz. Ebubekir (r.a.) meşhur olmuş çok tatlı bir konuşma stiline sahip olup, insanlar arasında müstesna bir yeri vardır. Onunla, İslam'a güç gelmiş, dua ve niyazıyla Osman b. Affan, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebivakkas, Osmanb. Maz'un vs... (r.a.) İslam ile müşerref olmuşlardır.

Onun faziletleri hakkındaki ayet-i kerime, Hadis-i Şerif ve İcma-ı Ümmet tafsilatıyla açık bir şekilde belirtilmiştir. Nitekim K. Kerimde, **“...Hani onlar mağarada (sevr mağarasında) idiler, (Ebubekir korkunca Rasulullah) o zaman arkadaşına “üzülme Allah bizimle beraberdir”diyordu”**¹²⁸. Ayet-i kerimesi işaret edilen yerde nazil olmuştur ki; Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz Ebubekir (r.a.)'le birlikte sevr mağarasında iken Rasulullah arkadaşına “korkma Allah bizimle beraberdir.” Şeklindeki sözünü ifade etmektedir.

Hadis-i Şerifte de şöyle buyurulmuştur: **“Şayet, Ebubekrin imanı ile bütün insanların imanı tartılacak olsa, Ebubekir'in imanı ağır gelirdi.”**¹²⁹

Hz.Ebubekir (r.a.)'ın kabri, “Ravza-yı mutahhara'dadır. Halifeliği döneminde İslami tebliğin yanı sıra fetih hareketleri devam etmiş ve **“ashab-ı ridde”**¹³⁰ ile mücadele edilip, büyük hikmetler verilmiştir.

¹²⁷ et-Tac, Fezailu Ebi Bekir, III, 307, Pamuk yayınları, İstanbul, 1962 (Ancak bu kaynakta hadisin “beni kızıyla evlendirdi” bölümü yer almamaktadır.)

¹²⁸ 9. Tevbe/40

¹²⁹ Kenzu'l-Ummal, XII, 35614, Hadis benzer ifadelerle kütüb-ü sitte'de de yer almaktadır.

Nazım, Hz. Ebubekir'den sonra insanların en faziletlisinin Hz. Ömer (r.a.) olduğunu aşağıdaki beyitte ifade etmektedir.

67- بعدہ عمر الفاروق إذ هو في إظهار دين رسول خير معوان

Faruk: “Hak ile batılı birbirinden ayıran” anlamına gelip Hz.Ömer’in sıfatıdır.

Beytin anlamı:

Ehl-i Sünnet mezhebinde, Hz. Ebubekir (r.a.)’dan sonra insanların en faziletlisinin Hz. Ömer (r.a.)’ın olduğu icma’ ile sabittir. Çünkü şu bir gerçektir ki: Hz.Ömer (r.a.)’ın hilafeti döneminde insanlar en güzel şekliyle yardımların yapıldığı, zok geniş coğrafyada fetihlerin yapılıp, hesapsız ganimetlerin elde edildiği, ümmetin işlerinin düzene koyulup, adalet ve siyasetin sağlanmasıyla fakir ve miskinlere adalet ve ihsanın bol olduğu, büyük muvaffakiyetler (başarılar) kazanıp, (tarihte) derin izler bırakması yanında, dünyanın şehvet ve metaından yüz çevirip, sakınmaları (tarih sayfalarında) tafsilatıyla yazılmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.), O’nun hakkında **“Benden sonra peygamber gelecek olsaydı, Ömer olurdu”**¹³¹ buyurmuştur. Hz. Ömer (r.a.), şehid olarak bu dünyadan ebedi âleme göç etmiştir. Mübarek kabri, Ravza-yı Mutahhara’da Hz. Ebubekir (r.a.)’ın kabrinin yanındadır. Bu konuları içeren hadis ve muhtelif görüşler İslami kitaplarda mevcuttur.

Nazım, Hz.Ömer (r.a.) dan sonra insanların en faziletlisinin Hz. Osman olduğunu göstermek için aşağıdaki beyte başlamaktadır:

68- بعد ذالك قد افتى مشايخنا ان لا تردد في تفضيل عثمان

Fetva; eşyanın dış görünüşüne göre verilen hükümdür.

Beytin anlamı:

Mezhebimizin önde gelen alimleri(mesela, Maturidi) ikinci halifeden sonra en faziletli insanın Hz. Osman (r.a.)’ın olduğuna tereddüt etmemek gerektiğine hükmetmişlerdir. Sa’duddîn Taftazani (r.a.), “Şerhu Akaid”de ; **Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi Ebubekir ondan sonra Ömer, sonra Osman sonra da Ali (r.a.)” olduğuna selef alimlerinin hepsinin ittifak ettiğini bilmekteyiz demektedir.** Hüsnü zan besleyerek hükmederiz ki selef bu sırayı delil ve emarelerle bilmemiş olsaydı bunun üzerine ittifak etmezlerdi diyerek; “Bu konuda bize düşen de selefe tabi olmaktır.” demiştir. Şarih-ı mevakıf (Seyyid Şerif el-Cürçani, v.816/1413) de bu görüştedir.

¹³⁰ Ashab-ı Ridde:İslamın henüz kalplerine yerleşmeyip Hz. Ebu Bekir’in hilafeti döneminde özellikle zekat vermeyi reddederek halifeye baş kaldıran ve yalancı peygamberlere tabi olarak diinden dönen insanlardır. Geniş bilgi için bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, II, 34

¹³¹ Buhari, Menakıb:18; Acluni, Keşfu’l-Hafa, II/2094, Beyrut, 1985

Meşayih'in fetvası, şu anlamdadır: Bunların faziletlerindeki bu sıra ve tertip icmalen istidlal olunmuştur.

Nazım-ı Muhakkık ta, Selefin fetvasını kabul ederek, Hz.Ömer (r.a.)den sonra, en faziletli insanın Hz.Osman (r.a.) olduğunda tereddüd edilmemesi gerektiğini delil getirdi. Bu mes'eleda tafsilatlı istidlal için eser ve emareler genişçe yazılmış olup, akaid kitaplarında mevcuttur. Bu tertibi açıklayan habere gelince o, gelecek beytin şerhindeki Hadis-i Şeriftir.

Emarelere gelince: Kur'an-ı Kerim'in, tevaturi hakiki yönüyle O'nun (K.Kerim'in) zamanında tek mushaf haline getirilmesi ve bütün insanların da bu Kur'an üzerinde ittifak etmesidir.

Hz.Osman (r.a.), "Camiu'l-Kur'an-Kur'an-ı toplayan" ünvanıyla vasıflanmış şer'i metnin sancağının yükseltilmesi, İslam ordularının techizi, değişik sahalardan yardım vb... konularda çalışmış ve muvaffak olmuştur.

Kendilerine ait söylenen Hadis-i Şerif te onun fazileti hakkında en belirgin delillerdendir. Rasulullah (s.a.v.), Efendimiz Onun hakkında şöyle buyurmuşlardır: **"Osman cennette benim kardeşim ve rafikimdir"**¹³² Nazım, bundan sonra da Hz. Ali'nin faziletli olduğunu aşağıdaki beytte ele almıştır:

إلى النبي وأخطى بين اختان 69— بعد ذاك على وهو أقربهم

Beytin anlamı:

Hz. Osman (r.a.)'dan sonra insanların en faziletlisi Hz.Ali'dir. O, Damatları arasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'e daha yakın ve daha sevgili idi.Aynı zamanda o, soyca kendisine daha yakın olup, amcası Ebu Talib'in gözde oğluydu.

Kendilerine işaret edilen Hz. Ali ve Hz.Fatıma (r.a.)dan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in çok sevimli iki torunu ve cennet ehlinin gençleri olan Hasan ve Hüseyin (r.a.) doğmuşlardı.

Burada Nazım-ı Muhakkık, "Ali, Peygamber'e onlardan daha yakındır." sözüyle şu hususa işaret etmek istemiştir: "Akli delil, kendisine muarız olan nakli delil yanında kabul görmez (geçerli sayılmaz)." Nakli delilde ise, Hz. Osman (r.a.)'ın faziletini beyan eden gelecek hadis-i şerif üzerinde selef icma etmiştir.

Hulasa: Hz. Osman'dan sonra en faziletli insan, Hz.Ali (r.a.)'dır. Nazım'da "Hülefa-yı Raşidin" hakkında tertip eylemiş olduğu görüşünü Hz. Peygamber (s.a.v.)

¹³² İbn Mace, Mukaddime:11

Efendimizin: “Bu ümmetin en faziletlisi Ebubekir, sonra Ömer, sonra Osman, sonra Ali’dir.”¹³³ Hadisişerifine istinad ederek, selefin icmaı’na da muvafakat etmiştir.

Hız. Ali hakkında Peygamberimizin hadisleri, mufassal hadis kitaplarında mevcuttur. “İlmin şehri (merkezi) Benim. Kapısı da Ali’dir.”¹³⁴ Hadis-i şerifi Hız. Ali’nin fazilet ve şerefine açık ve kesin bir delildir.

Nazım, Peygamberlik ve Onunla alakalı olan velayet ve keramet konusunu (böylece betirdikten) sonra (şimdi de) Ahirete dair “haşr ve neşr” konusuna başlamaktadır:

C-MEAD

70-الحشر و البدء إمكانا و تمییزا و نفی مدخل أوقات سويان

Haşr, lügavi yönden; “cem’ (toplama) toplanma” demektir. Haşr burada “Haşır ve Neşir gününde Allah’u Teala Hazretlerinin, ölmüş olan bütün insanları diriltip kabirlerinden kaldırmasıdır ki asli cüzlerini toplayarak ruhlarını onlara iade etmesi” anlamında kullanılmıştır. Nazım’ın sözündeki **bed’**, (Allah’ın), ilk varetmesi (yaratması), **haşr** ise ikinci icadı (diriltmesi)’dir.

Beytin anlamı:

Bed’ ve haşr (ilk yaratılış ve öldükten sonra diriltme), vakit ve zamanların bir rolü olmamakla birlikte imkan ve temyiz (ayırda etme bakımından) Allah’u Teala’nın kudretine dahildir ve (her ikisi de) eşittir.

Mahlukatın önce yaratılması ile öldükten sonra diriltilmesi imkan açısından farksız olduğu gibi; benzerleri arasından ayırt edilmesinde de ibtidaen yaratılması ile sonraki yaratılması arasında fark yoktur.

Cismani haşri tasdik etmek, “Zarurat-ı diniyye” dendir. Bunun için haşrın bedenen vuku’ bulacağını tasdik etmemek, onun bu şekilde olacağından şüphe etmek küfürdür. aynı zamanda bunu tasdik etmemek inzal olan (ilahi) kitapları ve peygamberleri tekzip etmek ve Adem (a.s.)’den bu yana gelen peygamberlerin varislerini cehaletle itham etmektir.

İslam felsefecileri (felasife)*; “hissedilen heykelden (bedenden) ibaret olan insan, öldükten sonra, fani (yok) olur. Yok olanın ise tekrar geri iadesi mümkün değildir.” demişlerse de bu söz; aklen ve naklen reddedilir ve sırf küfür olur.

¹³³ Ebu Davud, Sünne:7

¹³⁴ Kenzu’l-Ummal, XIII, 36463

Nazım-ı Muhakkık; haşrın ruh ve cesetle birlikte olacağı hakkında akli delile işaret eder: Birinci yaratılış ile ikinci yaratılış mahiyet yönünden aynıdır. Bunlar ancak, mahiyetlerinin dışındaki arızı yönleriyle birbirinden ayrılırlar. Cesetlerin tekrar yaratılması hususunda zamanların bir rolü yoktur. Bundan dolayı birinci yaratmanın (yaratılışın) mümkün olmasından; ikinci yaratılışın imkanı gerekli ve sabit olur. Durum bu şekilde olmamış olsa idi, tek bir tabiatın (mahiyetin) levazımında ihtilaf gerekli olurdu. Bu ise muhaldir. Bu şekilde birinci yaratma ile ikinci yaratmadan her biri, haddi zatında mümkündür. Muhib-i Sadık (doğru haber veren)'in haber vermiş olduğu her bir mümkün de haktır. Buna göre de haşr ve haşrın cismani olması da haktır. Nazım, bu hususta şüphe olmadığını belirterek “Haşr ve bed; eşittir” sözüyle bunu ifade etmek istemiştir.

Haşr konusundaki deliller, kitap, sünnet, icma' ümmet ile sabittir. K.Kerimdeki “Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır.”¹³⁵, “İlkin mahlukunu yaratıp (ölümünden) sonra bunu tekrar yaratan O'dur”.¹³⁶ ve “İnsan kendisinin kemiklerini bir araya toplıyamıyacağımızı zanneder öyle mi? Evet. bizim, onun parmak uçlarını bile aynen eski haline getirmeye gücümüz yeter.”¹³⁷ ayet-i kerimelerde bunun için en parlak delillerdendir.

71- بل لا احتیاج إلى قول بصحة ان يعاد ما عدمت فی حشر أبدان

Haşr-i cismaniye inananlardan bazıları haşr, ma'dumun (yok olanın) aynen kendisinin iadesiyle, bazıları da, dağılan cüzlerinin (parçaların) bir araya getirilip diriltilmesiyle olur demişlerdir.

Şimdi burada şunu söyleyebiliriz. İkinci görüşe göre, (haşrı inkar eden) inkarcıların iddia ettikleri gibi haşrı isbat etmek ma'dumun aynen iadesinin sihatine kail olmaya bağlı değildir. Ama, (Münkirlerin haşrı inkar etmeleri) birinci görüşe bağlı olur. Bu nedenle biz de, haşrı isbat etmek konusunda ikinci görüş ile delil getiririz. Çünkü Kudretinde sınır ve son olmayan Allah'ı Teala Hazretleri, ilk cüzleri (parçaları) bir araya getirerek o asıl cüzlerin hepsine ruhlarını iade eder. İade olunan asıl cüzlerin evvelkisinin aynı (asıl) olmaması delil getirme hususunda bize zarar vermez.

Beytin anlamı:

Bazıları, “Haşr-i cismaninin, ma'dumun (yok olanın) aynen kendisinin iadesiyle olacağı” görüşünde iseler de, bedenlerin haşrinde (diriltilmesinde) böyle bir görüşe ihtiyaç yoktur. Çünkü, gerek ma'dumun biaynihi iadesiyle ve gerekse “asıl cüzlerin bir

¹³⁵ 22. Hacc/7

¹³⁶ 30. Rum/27

¹³⁷ 75. Kıyame/3, 4

* İbni Sina, Farabi vd ...

araya getirilip, diriltilmesiyle”, olsun önceki beytte de açıklandığı üzere imkan yönünden, ilk yaratılış ile ikinci yaratılış Allah (c.c.)’ın kudretinde eşittir.

Hulasa, şer’i nasslar gereği; mutlak surtte haşrin cismani olacağına inanmak, zarurat-ı Diniyyenin asıllarındandır.

72-أجزاء أصلية كلا وإن أكلت فتك لم تك أجزاء لجسمان

İN ÜKİLET, cümlesinden anlaşılan; “mu’adın (iade edilenin) ancak asıl cüzlerden oluşacağıdır.” Her ne kadar asıl cüzler, yenmiş olsa da Allah’u Teala Hazretleri; kabirlerde ve vahşi hayvanların karınlarında olan ölüleri diriltir. Yenen (yenmiş) cüzler, her ne kadar yiyene nisbetle fazla ise de yiyilene nisbetle asıl cüzlerdir.

Beytin anlamı:

Ba’s de, muad, iade edilen cesedin asıl cüzleridir. Her ne kadar yenmiş (yiyilmiş) olsa da yenilenin asıl cüzleri başka bir cesedin asıl cüzleri olamaz.

Nazım-ı Muhakkık, Haşrin imkanını beyan edip bitirdikten sonra şimdi de, Haşrin vukuu’ ve onunla birlikte olacak olan “sırat, mizan, hesap, kıyametin dehşeti vesair semiyata dair olan şeylerin isbatına başlamaktadır.

73-واقِع كل ما نص الصدوق به من ممكن كصراط أو ميزان

es-Sadik-u kelimesi, “doğrulukta nihayi hedefe ulaşmak ve Sıdk ise, Hz Peygamber (s.a.v.) Efendimizin zatına mahsus olup, ebediyyen kedisinden ayrılmayıp aynı zamanda vacip olan sıfatlarından biridir.”

Beytin anlamı:

En doğru sözlerin sahibi olan Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘in haber vermiş olduğu ve vuku’ bulması mümkün olan sırat ve mizan gibi dini hükümlerin vuku’ bulacağını tasdik etmek de vaciptir.

Önceki beytte geçtiği gibi dağılmış olan muhtelif parçaların bir araya getirilip bir şekilde toplanması ve ruhun ona iade edilmesi Allah (c.c.)’ın kudreti dahilinde olduğu gibi, sırat, mizan vb... şeylerin de imkan dahilinde olduğunda şüphe yoktur.

Arapça akaid şerhlerinde açıklandığı gibi, Sırat, cehennemin sırtı üzerine konulmuş ve uzatılmış bir cisim olup, üzerinden önceki -sonraki, hayırlı -hayırsız bütün mahlukatın geçtiği şey (yer) dir. (İnsanlar, sırat üzerinden geçtiği sırada) O günün Şefaathı olan Peygamberimiz (s.a.v.); “**Ya Rabbi! selamet (kurtuluş) ver selamette kıl**” diyerek dua eder.

Sırat köprüsü, sahih hadiste geçtiği gibi **“kıldan ince ve kılıçtan keskin”** olup insanların onun üzerinden geçmeleri iman ve amellerinin gerektirdiğine göre” dir. Allah, dilediği kuluna onun üzerinden geçmeyi kolaylaştırır.

İnsanlardan bir kısmı sırat köprüsünü şimşek çakar gibi, bir kısmı rüzgar gibi, bir kısmı da at ve kuşlardan daha süratlı yaratıklar gibi geçerler. Ve yine rivayet olundu ki, bazı insanlara kıldan ince kılıçtan keskin sıratın varlığı Kitap ve Sünnet ile sabittir. K.Kerimdeki; **“Sizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah’a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız.”** ¹³⁸ Ayetlerde sırat için kesin nasstır. İmam-ı Nevevi(v.679/1277), Sahihi müslim şerhinde bu ayetteki **“vürud”**; sırat üzerinden geçiştir demiştir. Bu anlam, Müfessirlerin reisi İbni Abbas (r.a.) ve bütün Müfessirlerden de rivayet edilmiştir.

Bu konuda **“Sırat, cehennem üzerine uzatılmış kıldan ince kılıçtan keskin (bir köprüdür)”**¹³⁹ şeklindeki hadis-i şerif te, “Sahih-i Müslim” de yer almaktadır.

Mu'tezile'nin çoğunluğunun sırat üzerinden geçişi, kabul etmemelerine Ehl-i Sünnet şu şekilde cevap vermiştir.: “Allah’u Teala her mümkün kadirdir. Bundan (sıratı) geçmek ise açıktır. Havada uçmak su üzerinde yürümek mümkün olduğuna göre, sırat üzerine uğramak da mümkündür. Rasul-i Ekrem (s.a.v.)’in hariku’l-ade olan mucizelerini kabul edenlere bu şeyleri uzak görmeleri layık değildir. Şayet, bu geçmenin son derece adete muhalif olduğu söylenirse, unutulmamalıdır ki; ahirete ait olan şeylerin bir çoğu (adete uygun olmayıp) hariku’l-ade türünden şeylerdir. Ve ahiret işleriyle dünya işleri kıyaslanamaz (karşılaştırılmaz)

Alimler arasında meşhur olan görüş, “Mizan”ın Sıratı önce olmasıdır. Fakat sırat, ahirette vuku’ bulabilecek şeylerin en büyüklerinden olduğu için Nazım-ı Muhakkık, bunu mizandan önce zikretmiştir. **Mizan**; kendisiyle amellerin miktarı adalet ve fazilet hallerinin bilindiği şeyden ibarettir.

Akıl, mizanın keyfiyetini idrakten, mahiyetini de tasavvur etmekten acizdir. İnsan aklı, bunun hikmetine vakıf olamaz. Naklen sabit olan bir şeyin ise, insan aklının ermeyişiyle sabit olmaması gerekmez. **“Kıyamet günü adalet terazileri kururuz”**¹⁴⁰ . ve **“O gün (ahirette) vezin (amellerin tartılması) haktır.”**¹⁴¹ Ayet-i kerimeleri mizanın sübutu üzerine kat’i delillerdir. bunun için, mizanın keyfiyetiyle meşgul olmayıp, hak olduğuna inanmak vaciptir. Çünkü Hz.Allah (c.c.) hangi yolu murad ederse o yolla kullarının amellerinin ölçüsünü bildirmeye kadirdir. Bir hadis-i şerifte bu mizanda

¹³⁸ 19. Meryem/71, 72

¹³⁹ Müslim, İman:81

¹⁴⁰ 21. Enbiya/47

¹⁴¹ 7. Araf/8

tartılan şeyin, amel sayfaları (defteri) olduğu bildirilmiştir.¹⁴² A'mal-i hasene (iyi işler), ecsamı nuraniyye (nurani cisim); ve a'mal-i seyyie (kötü işler) de zulmani cisim yapılarak tartılacağına kail olunmuştur.

Nazım; hesab, kıyametin dehşet ve korkuları, havz ve kizan (havuz tasları)ın da Hz.Peygamber (s.a.v.) Efendimizin haber verdiği şeylerden olduğunu bildirmek için aşağıdaki beytte bunlara işaret etmektedir.

74- الحساب و أهوال القيامة أو كحوض سيدنا فيها و كيزان

Hesab; Allah'u Teala'nın kulunu yaptığı şeylerden ötürü hesaba çekmesidir. K.Kerim'de de buna delil: "...kolay olacak bir hesaba çekilir."¹⁴³ ve "**Şüphesiz Allah, hesabı çabucak görendir.**"¹⁴⁴ ayetleridir. Hz. Peygamber de (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "**Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin.**"¹⁴⁵

Kıyametin dehşet ve korkuları çoktur. (Biz bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz):

1-Hevl-i vukuf (insanların mahşerde bekleme sıkıntısı)dır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyuruluyor:"**Onları durdurun, çünkü onlar sorguya çekilecektir.**"¹⁴⁶ Bu ayette, Cenab-ı Hakk meleklerden, sorumlu olanları sorguya çekerek (tevkif etmelerini) durdurmalarını emrediyor.

2-Kitap ve benzeri (amel defterlerinin) verilmesi: Bu duruma da şu ayet-i kerimeler delalet etmektedir: "**Her insanın amel defterlerini boynuna astık, insan için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız.**"¹⁴⁷; "**Kimin kitabı sağından verilirse, kolay bir hesapla hesaba çekilecek ve sevinçli olarak ailesine dönecek.Kimin kitabı arkasından verilirse, derhal yok olmayı temenni edecek ve alevli ateşe girecek.**"¹⁴⁸ ve "**Kitabı sol tarafından verilene gelince o, "keşke kitabım bana verilmeseydi" der.**"¹⁴⁹

3-Sorguya çekilmek: "**Rabbin hakkı için mutlaka onların hepsine yaptıklarından soracağız.**"¹⁵⁰ Ayet-i de buna işaret etmektedir.

¹⁴² Ebu'l-İz, Şerhu Akideti't-Tahavi, 475, Beyrut, 1978

¹⁴³ 84. İnşikak/8

¹⁴⁴ 2. Bakara/202

¹⁴⁵ Kenzu'l-Ummal, XVI, 44203

¹⁴⁶ 37. Saffat/24

¹⁴⁷ 17. İsra/13

¹⁴⁸ 84. İnşikak/7-12

¹⁴⁹ 69. Hakka/25

¹⁵⁰ 15. Hicr/92, 93

4-Lisan, el, ayak, göz, kulak ve bedenın şahitlik etme durumu: **“Ogün kendi dilleri, elleri ve ayakları yapmış olduklarına şahitlik ederler”**¹⁵¹

5-Gece ve gündüzün şahitlik etmesi: **“Hiç bir gece ve gündüz yoktur ki, gece ben, bende yapılanlara şahidim demesin, gündüzde gece gibi aynı şeyi söylesin”**¹⁵² Hadis-i şerifi ve **“Herkes yanında bir sürücü ve bir de şahitle beraber gelmiştir.”**¹⁵³ Ayet-i kerimesiyle sabittir.

6-Renklerin değişmesi: **“O gün, nice yüzler vardır ki bembeyaz olur ve nice yüzlerde vardır ki, simsiyah olur.”**¹⁵⁴

7-İnsanların şekavet ve saadet ile çağırılma korkusu: Şu hadis-i şerif bunu beyan eder: **“Mizanın her kefesinin yanında bir melek vardır. Şayet hayır kefesini üstün (ağır) gelirse I.Melek, “falan adam artık mutluluğu seçtiği için mutludur. Bundan sonra onun için bedbahtlık yoktur” diye bağıırır. Şayet öteki (ıkkab) kefesini ağır gelirse II. Melek, dikkat edin! falanca adam şakaveti (azgınlığı) tercih ettiğii için şakidir. Bundan sonra artık asla said (mutlu) olamayacak diye çağırır (bağıırır).”**¹⁵⁵

Açıklama:

Yukarda bahsi geçen kıyametin dehşetli-korkulu (durumlarından), Peygamberler, evliya-ı kiram sulaha (salih insanlar) ve etkiya (muttakiler) hakkında net bir durum ortaya koyulamamış ise de; tercih edilen görüşe göre bunlar, kıyametin korku ve dehşetinden kurtulmuşlardır Zira Cenab-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'de: **“Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerien melekler iner. Onlara”korkmayın, üzölmeyin, size va'd olunan cennetle sevinin” derler.”**¹⁵⁶ buyurulmuştur. Bu mesele “Şerh-ı Makasid” da da böylece zikredilmiştir.

Hız. peygamber'in Havzına gelince: **“Biz sana kevseri verdik”**¹⁵⁷ ayet-i kerimesi buna delalet etmektedir.

İmam Kurtubi (v.671/1273) en doğru olan görüşe göre:Peygamber havzunun iki tane olduğunu söyler. Bunlardan biri Sırat ve Mizandan öncedir. Çünkü; insanlar kabirlerinden susuz olarak kalktıklarında hemen, sırat ve mizandan önce (susuzluklarını gidermek için) o havuza varırlar. Diğeri ise Cennettir. Bunların ikisine de “kevser” ismi verilir dedi. Nazım-ı Muhakkık (Hız. Bey)da bu en doğru görüşe işaret eder.

¹⁵¹ 24. Nur/24

¹⁵² Kurtubi, Tezkire, 251, Kahire, 1992

¹⁵³ 50. Kaf/21

¹⁵⁴ 3. Al-i İmran/106

¹⁵⁵ Şerhu Akidetü't-Tahavi, 474

¹⁵⁶ 41. Fussilet/30

¹⁵⁷ 108. Kevser/1

İmam Tirmizi (v.279/892)'nin rivayet ettiği bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. **“Her nebinin bir havzı vardır ve onlar(nebiler), havzlarına gelenlerin daha çok olmasıyla övünürler. Ben de havzıma gelenlerin daha çok olacağını umarım.”**¹⁵⁸ (Bu Hadis-i Şerif, sevgili Peygamberimizin (s.a.v.)'in yüce merhametinin dolgunluğu ve çokluğunu içermektedir.

Yine havzı konusunda Hz.Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“Benim havzımın uzunluğu bir aylık mesafededir. Genişliğide aynıdır. Onun suyu süttten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel, baldan daha tatlı, kaymaktan daha yumuşak, kardan daha soğuktur. Onun bardakları gökteki yıldızlar gibidir. Ondan (bir kez) içen asla susamaz.”**¹⁵⁹

Beytin anlamı:

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in beyan edip haber verdikleri hesap, kıyametin dehşet ve korkuları, peygamberin havuzu ve bu havzın bardakları vs...nin hepsi mümkün olan şeylerden olup, bunları tasdik etmek vaciptir.

Müminlerin nimetlenip, lezzet alacağı ve kafirlerle bazı asi, müminlerin azap göreceği miktarların hepsi; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in haber vermiş olduğu ahirete ait işlerdendir.

Ölen insanlar için de kabirde bir çeşit hayat vuku' bulacaktır. Yazar bu konuyu aşağıdaki beytte (mısralarda) ele almaktadır.

75- ومن حياة قبور ما يذاق به لذات نعماء أو آلام ديدان

Beytin anlamı:

Hz.Peygamber (s.a.v.)'in haber vermiş olduğu sırat ve havz gibi, ölenlerin kabir hayatı ve kabirde kabir nimeti veya kabir azabıyla karşılaşacağı vs...gibi şeylerin hepsi mümkünattandır.

Nazım (yazar)'ın "ölünün, kabirde nimetin lezzetini tatması veya azabı çekmesi" şeklindeki sözü; kelimcilerin; "Kabirde kafirlerin ve bazı asi mü'minlerin azap görmesi; mü'minin de nimeti tatması haktır" görüşüne işaret etmektedir.

Lezzetlerin, azab ve acılardan önce yazılması; Allah'ın rahmetinin gazabından daha önce geldiğine işaret etmenin yanında: **“Kabir ya Cennet bahçelerinden bir bahçe, yahut Cehennem çukurlarından bir çukurdur.”**¹⁶⁰ Hadis-i şerifinin tertibine de uymaktadır.

¹⁵⁸ Tirmizi, Kıyame:14

¹⁵⁹ ez-Zubeydi, Tecrid-i Sarih, hadis no:2132, S, 486, Beyrut, 1985

¹⁶⁰ Tirmizi, Kıyame:26

Kelamcılar; “Allah’u Teala’nın kabirde ölüye lezzeti veya acıyı tadacak kadar bir hayat vereceği konusunda ittifak etmişleridr. Bu konuda yukarda zikredilen hadis-i şeriften başka o kadar çok hadis-i şerif vardır ki, bu hadisler arasındaki müşterek miktar nerdeyse tevatür sınırına varmıştır. **“Bevlden sakınınız. Çünkü kabir azabının çoğu ondandır (bevl sebebiyle)dir.”**¹⁶¹ Hadis-i şerifide bu konuda sayılmayacak kadar fazla olan hadislerden biridir.

Kabir azabı hakkında Kur’an’da **“Onlara iki kez azap edeceğiz...”**¹⁶² ayetine göre iki kere azabın biri, kabir de diğride, kıyamette olacaktır şeklinde tefsir olunmuştur. Ve **“En büyük azaptan önce onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız.”**¹⁶³ ayet-i kerimeleri, kabir hayatı için kat’i (kesin) delildir.

Ehl-i Sünnet; “herkesin kabirde “tevhid-i İlahi”den sorguya çekileceği konusunda ittifak etmiştir.

Bir hadisinde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar: **“Herkes, Rabbinden, dininden (dinin ne olduğundan) ve peygamberinden (peygamberinin kim olduğundan) imtihana tabi tutulacaktır. Mümin: “Rabbim Allah(c.c.), dinim İslam, Peygamberim Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir” diyecek, kafir ve facire gelince O; “...hı..ha...bir şey bilemiyorum” diyecektir.**¹⁶⁴ Mümin olan kabir suallerine derhal cevap verip, “el-hamdülillahi ala dini’l-İslam” derken kafir, şaşırıp baka kalacaktır.

Kabir suali, Muhammed (s.a.v.) ümmetinin özelliklerinden biri olup, Lutfi ilahiden ümid olunur ki, Allah’ın bundaki hikmeti, berzah âleminde azabın tacil (acele) olup, kıyamet günü ehl-i imanın günahlardan kurtulmasıdır.

Allah’u Teala Hazretlerinin, asiye (isyankara) azap, itaat edene de sevap vermesi, kendisine vacip değildir. Bilakis, itaat edene sevap vermesi, O’nun fazlı kereminden; isyankarada ceza vermesi, O’nun adaletindendir. Yazar, aşağıdaki mısralarda bu meseleyi ele almaktadır:

76-عقوبة الذنب عدل غير واجبة كذا المثوبة من إحسان منان

Azaba, “ukubet”adının verilmesi; azabın , günahın peşinden gelmesi münasebetiyledir. **Ukubet**, “ muakabe (cezalandırma) manasına da gelir. **Adalet**, bir şeyi yerine koymaya denir. **zulüm**; adlin karşıtı olup, bir şeyi konulması gereken yerin dışında başka bir yere koymaktır.

¹⁶¹ İbn Mace, Taharet:26

¹⁶² 9. Tevbe/101

¹⁶³ 33. Ahzab/21

¹⁶⁴ Ebu Davud, Sünne:24

Beytin anlamı:

Kulun işlediği günahı karşılığında Allah'ı Teala'nın onu cezalandırması adaleti gereği olup, O'na vacip olmadığı gibi; taat karşılığında da sevap vermesi, O'nun fazl ve ihsanı olup, bunların hiç biri Allah'a vacip değildir.

Ehl-i Sünnete göre: Günahkara azap ve ceza adli İlahi (Allah'ın adaleti) ve itaat sahibine de sevap vermesi O'nun fazl ve ihsanıdır. Mükafat ve cezadan hiç biri Cenab-ı Hakka vacip değildir. Çünkü kullar, Allah'ın mülküdür. Cenab-ı Hakk ise mülkünde kendi isteğiyle tasarruf etme yetkisine haizdir. Ancak, Allah'ı Teala söz verdiği bir şeyi yerine getirir. Sözünden caymaz.

Bunun için Cenab-ı Rabbi'l-âlemin, verdiği sözü (va'dını) yerine getirmek için, itaat eden kişiye sevap ve mükafat verir. Fakat, Allah'ın vaidi (ceza vermesi) aynı paralelde değildir. Çünkü sevab, Allah'ın fazl ve keremi olduğu gibi; afvedip bağışlayıcı olarak Allah'ın isyankarı afvetmesi de caizdir. (Böyle olmasına rağmen) Allah'ı Teala'nın kafirler için hükmetmiş olduğu vaidine hulfu (aykırı bir hareketi) caiz olmayıp, adaleti gibi, vaidi de (azabı da) vuku' bulacaktır. **“İnkâr edenlerin cehennemlik olduklarına dair Rabbinin sözü böylece gerçekleşti.”**¹⁶⁵ ayet-i kerimesi kafirler hakkında kesin bir vaid (azap va'adi) dir. Vuku' bulmasında kesinlikle şüphe yoktur.

Allah'ın rahmeti gereğince insanları itaata teşvik ve masiyetten uzaklaştırmak için pek çok ve yeter derece va'd ve vaid ayet-i vardır.

Ehl-i Sünnet, sevaba (taata) karşı Allah'ın mükafat vermesinin kendi üzerine vacip olmadığını görüşündedirler ki, bu konu hacimli kelam kitaplarında tafsilatıyla ele alınmıştır. Nazım-ı Muhakkık, zikredilen konunun muhtelif yönlerinden birisine aşağıdaki beytte işaret etmektedir.

و نعمة الوقت تربو كل شكران 77 كيف تلزمه طاعاتنا عوضا

Beytin anlamı:

Kulun yapmış olduğu taat ve kulluk, ne kadar çok olursa olsun kul, Allah'ı Teala Hazretlerinin vermiş olduğu sayısız nimetlerin şükrünü ifa etmiş olamaz. Ve hatta, Cenab-ı Hakkın, taat için, ona ihsan etmiş olduğu vakit, güç ve muvaffakiyetin şükrünü bile ödeyemez.

Şu halde sırf kulluk vazifesiyle taat ve ibadetten dolayı, Allah'ı Teala'nın ahirete kul için ecir ve mükafat vermesinin kendine vacib olduğu nasıl tasavvur edilebilir?

Allah'ı Teala'nın kullar için bir takım hükümler koyup, onları mükellef (sorumlu) kılmasında sır ve hikmetler vardır. Zat-ı Kibriya Cenab-ı Hakk, sadece kulların

¹⁶⁵ 40. Ğafir/6

dünya ve ahirette hayr , menfaat, kurtuluş ve selamete ulaşmaları ve rahmetiyle onları, itaat ve teslimiyete sevk ettirip sonra, maddi karanlıklardan ve bedene ait perdelerden tecrid etmektedir ki; insanlar böylece suret-i kutsiyye ve maarif-i rabbaniyyeyi kendilerine nakşetmiş olsunlar ve daha sonra da hakkani tecelliler ve nurları elde etmekle kurtuluşa ulaşsınlar. Örneğin; **“Oruç sözden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah’a karşı gelmekten sakınasınız diye size de farz kılındı.”**¹⁶⁶ ayet-i kerimesinde buyurulan hükümde de değişik hikmetlere işaret edilmektedir.

Hulasa, kulların itaatına karşılık Allah (c.c.)’ın sevap vermesi, O’nun fazl ve ihsanındandır. Ma’siyete karşı cezası ise O’nun adaletindendir. Şu kadar var ki, ta’at sevabın oluşmasının delili; masiyet te cezaya alamettir. Hiç bir ta’atın karşılığında sevap ve hiçbir ma’siyetin karşılığında da ceza, vermek Allah’u Teala için vacip değildir.

Ceza vermek, Allah(c.c.)’a ait bir hak olduğundan küfür ve şirkin afv ve mağfiret olunması akla gelse de, **“Allah kendisine ortak koşulmasını elbette bağışlamaz, bundan başka dilediğini bağışlar...”**¹⁶⁷ ayet-i kerimesi; şirk ve küfrün kesinlikle bağışlanmayacağını ortaya koymaktadır. Yazar, bu duruma aşağıdaki mısralarda işaret etmektedir:

78- فى العقل غفران كفر جائز لكن أتى له نص تخليد بنيران

Beytin anlamı:

Küfür ve şirkin afvedilmesi aklen caizdir ama, kafirlerin ebediyyen cehennemde kalacaklarına dair nass bulunmaktadır. (bk, 4Nisa/116) ayet-i kerimeye göre küfr ve şirkin mağfireti asla caiz değildir.

Cennet ve cehennem şu an (heran) için mevcut ve bakidir. K.Kerim bu duruma işaret edip, Hz.Peygamber (s.a.v.) de bu durumu bildirmiştir. Bu meseleye hadis ve icma’ ile delil getirildi.

Bunun için Nazım-ı Muhakkık ilk önce, iki yönden cennetin varlığına işaret etmek için aşağıdaki beyti ele almıştır.

79- أعدت الجنة إستدعى تكونها و نقل آدم منها بعد إسكان

Nazım (r.a.), iktibas yoluyla yukardaki **uiddet** fiilinin gizli zamirini açığa çıkararak, cümlelerin **uiddet li’l-müttakın** şeklinde olduğunu belirtmek istemiştir. Burada (bu konumda) **tekevvün** kelimesi ile “şu anda ve daha öncedende cennetin varlığı” vurgulanmak istenmiştir.

Beytin anlamı:

¹⁶⁶ 2. Bakara/183

¹⁶⁷ 4. Nisa/116

K.Kerim’de Cennet hakkında mazi (geçmiş zaman) kalıbıyla **uiddet** fiilinin kullanılması ve Adem (a.s.)’in cennette iskan ettikten sonra Allah’ın hikmetiyle dünyaya nakledilmesi hakkındaki şu ayet-i kerime, **“Derken şeytan onların ayağını oradan kaydırdı içinde bulundukları (nimet yurdu)undan çıkardı. (Biz de) dedik ki birbirinize düşman olarak inin...”**¹⁶⁸ ayet-i kerimesi cennetin oluştuğunu ve (şu anda da) var olduğunu göstermektedir.

Şayet Mu’tezile’den bazıları bu meseleye muhalefet edip, Cennet ve Cehennem’in , ceza (kıyamet) gününde yaratılacağını söylese de , bütün Ehl-i Sünnet ve Mu’tezile’den bazıları, Cennet ve Cehennem’in şu an hazır olduğu görüşündedirler.

Buna dair iki çeşit delil getirilir: Nazım, bunlara, yukardaki mısralarında işaret etmektedir.

I. Delil: K.Kerim’de cennet hakkında; **“(cennet) muttakiler için hazırlandı.”**¹⁶⁹ Cehennem hakkında da (26. şuara/91) ve (2.Bakara/24) ayet-i kerimelerinde mazi (geçmiş zaman) kalıbının kullanılması, Cennet ve Cehennem’in şu anda ve daha önceden mevcut olduğunu göstermektedir.

II.Delil: Hz.Adem (a.s) ile Hz.Havva’nın Cennetten nakledilmesi de cennetin mevcudiyetini gerektirir.

Açıklama:

Cennet ve Cehennemin yerlerini belirleyen bir nass bulunmamaktadır. Fakat alimlerin çoğu; **“Andolsunki Muhammed, Cebrail’i sınırın sonunda (Sidretü’l-Münteha’da) başka bir inişinde de görmüştür. Orada me’va cenneti vardır.”**¹⁷⁰ Ayet-i kerimleri ve **“cennetin tavanı arşü’r-Rahmandır. Cehennem ise yedi kat yerin altındadır.”** Hadis-i şerifine dayanarak: **“Cennet, semavatın üstünde ve arş’in altındadır.”** görüşünü taşımaktadırlar.

“Şerh-u Makasid”da ise, **“en doğrusu, bu durumu Alim ve Habir olan Allah (c.c.)’ın ilmine havale etmektir”** denilmektedir.

Nazım (r.a.), Cennet ve Cehennemin şimdi ve daha önceden de mevcudiyetini izah ettikten sonra, İstilzam¹⁷¹ yoluyla Cennetin baki olduğu deliline bağlayarak; **“nimetin ebedi olması, Cennetin ebediyyetini gerektirir”** delilini getirir.

وَأَكَلَهَا دَائِمٌ لَا أَنَّهُ فَا ن

80-نَعِيمَهَا أَبَدِي لَا زَوَالُ لَهُ

¹⁶⁸ 2. Bakara/36

¹⁶⁹ 3. Al-i İmran/133;26 Şuara/90

¹⁷⁰ 53.Necm/13-15

¹⁷¹ İstilzam yolu, kendiliğinden ve kaçınılmaz bir sonuç şeklinde ortaya çıkma, gerektirme demektir. Şemseddin Sami, Kamus-u Türkî, ilgili madde, İstanbul , 1985

Naim, nimet, ne'ma ve nu'ma lafızları Allah'ı Teala'nın in'am ve ihsan eylediği şeylere denilir. **Ebedi** kelimesi; ebediyete ait olan demettir ki, gelecek yönünde takdir edilen sınırsız zamanda varlığın devam etmesi demek olup, yok olmayan şeydir. **Ezel** ise, "geçmiş zaman istikametinde sınırsız zamanlarda varlığın devamlı oluşu demektir."

Beytin anlamı:

Cennet nimetleri ebedi ve daimi olup, kesinlikle zail olmaz (son bulmaz.) Yiyecekleri devamlı olup, fani değildir. Cennetin yiyecekleri bitip tükenmez manasına devamlıdır ki, her ne zaman ondan bir şey yok olursa, akabinde hemen bir yenisi oluşur. Yoksa yemekle biter, anlamına gelmez. Zira yemekle biten (son bulan) şey devamlı muttasıf olamaz.

Nazım-ı Muhakkıkın asıl amacı **"O'nun zatından başka her şey, helak olacaktır."**¹⁷² şeklinde her şeyin helak olacağı umum manadan; **"cennetin ni'metleri devamlıdır"**.¹⁵⁶ ayet-i kerimesiyle bunları tahsis etmek veyahutta; "Helak olmayı, fani (yok) olmama" manasına haml etmiştir. Ve yine Nazım, kalam kitaplarında çok geniş bir şekilde yazıldığı gibi, Cennet ehlinin de fani olmadığı konusuna girmek istememiştir. Çünkü, cennet ni'metinin ebedi oluşu; cennet ehlinde ebedi olmasını gerektirmektedir.

Sem'i (şer'i) meselelerden biri de tevbe etmeden ölen büyük günah sahibinin Allah'ın meşiiyetine kalmasıdır. Bu sebeple, Nazım bu mesele'ye gelecek beyit ile işaret etmektedir.

رجاء عفو برغم الحاسد الشان 8 1-أهل الكبائر غير التائبين لهم

Rağm; İzlal (hor ve zelil kılmak) ve tahkirden kinayedir. **Hased**, nimetin sona ermesini temenni etmektir. (Büyük günahları afvetmek ise;) Allah'ı Teala'nın kullarına vermiş olduğu fazl ve ihsanın en büyüğüdür. Yazar bu mısralarla Mu'tezile'ye işaret eder.

Dini kitaplarda beyan olunduğu gibi, tevbe eden büyük günah sahibinin af olunacağına dair ihtilaf yoktur. Asıl ihtilaf arkasından tevbe edilmeyen büyük günah hakkındadır.

Ehl-i Sünnete göre; af edilip edilmeyeceğinin belli olmadığı ve bu kişinin durumunun Allah'ın meşiiyetine bağlı olmasıdır. Buradan da şöyle bir neticeye varılabilir. Af ve ceza, Allah'ın iradesine kalınca, Allah'tan af umulur. Çünkü Allah'ı Teala Kerim'dir.

¹⁷² 28. Kasas/88

¹⁵⁶ 13. Ra'd/35

İşte Nazım, "onlar için af umulur" sözüyle Ehl-i Sünnetin görüşüne işaret etmektedir.

Beytin anlamı:

Zemmedici kıskançlık sahibi Mu'tezile'ye rağmen, tevbe etmeyen büyük günah sahibi insanlar için Allah'ın af ve mağfireti umulur.

"Keşfü'l-Esrar"¹⁵⁷ 'da bu konuya ait şöyle bir açıklama vardır: Günahı kebair sahibinin af olunacağına delili, kısasın ve herhangi bir cinayetten dolayı af etmenin Allah indinde güzel ve mendup olmasıdır. Nitekim K. Kerim'de de : **"Kim kardeşi tarafından afvedilirse kısas düşer. Bundan sonra iyiye uymak öldürülenin velisine (gereken diyeti) güzel bir şekilde ve tam olarak ödemektir."**¹⁷³ ; **"Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükafatı Allah'a aittir."**¹⁷⁴ şeklindeki ayetler, buna işaret etmektedir.

(Dünyada böyle olacağı gibi) aynen ahirette de Allah'ın af etmesi güzeldir. Hatta Ehl-i Sünnete göre, büyük günah sahibi tevbe etmese bile Mu'tezile'nin kibrini kırmak için Allah'ı Teala'nın o kulu cezalandırmaksızın cennete koyması caizdir.

Ehl-i sünnete göre; küçük günah da büyük günah gibidir. Ancak tevbe edilmeyen küçük günahdaki af umudu, yine tevbe edilmeyen büyük günahın af edilme ümidinden daha kuvvetlidir.

İbni Cema (Bedreddin Muhammed, v.733/1333) şöyle demiştir: İnsanlar iki kısımdır; biri mümin diğeri, kafir. Kafir, icma'an (bi'l-ittifak) cehennemdedir. mümin de iki kısımdır; biri mutı' (itaatkar) diğeri, asidir. Mutı' icmaan cennettedir. Asi de iki kısımdır: Biri tevbe eden diğeri de etmeyendir. Tevbe eden, cennettedir. Tevbe etmeyen ise meşriyyeti İlahiyyededir. Allah dilerse bağışlar, dilerse cezalandırır).

Nazım (r. aleyh), Mu'tezilenin tevbe etmeden ölen büyük günah sahibinin küfrüne, af ve mağfiret olunmayacağına dair görüşünün batıl (geçersiz) olduğunu iki yönden aşağıdaki beytte ele almaktadır:

و لم يقيد بها آيات غفران 82- إذ لا عقوبة تعفى عنده معها

Bu beyt, yukardaki hükmü yani, "Büyük günah işleyip tevbe etmeden ölenin bağışlanması umulur" hükmününün sebebini açıklamaktadır.

Afv ve Ğufran aynı anlamı taşıyıp; mucrimin günahının bağışlanıp, muahaze altına alınmaması demektir.

¹⁵⁷ Ebu Bekir Ahmed b.Ali Hatib el-Bağdadi(v.463/1070)'nin eseridir.

¹⁷³ 2.Bakara/178

¹⁷⁴ 42. Şura/40

Velem yukayyid cümlesi, **İz laukubete** cümlesine atfedilmiştir. Kendisine atfedilen cümle ilzami (susturma) olan akli delile, atfolunan cümle de, nakli delile işaret etmektedir. Akli delil şudur ki; Allah’u Teala Hazretleri, af edici ve mutlak bağışlayıcıdır. Dilerse, tevbe edilmeyen günahları da bağışlar.

Nakli delile gelince: **“doğrusu, insanlar zulmettikleri halde Rabbin onlar için mağfiret edicidir.”**¹⁷⁵ ; **“Allah, bütün günahları bağışlar”**¹⁷⁶ , **“Allah (cc) kendisine ortak koşanları elbette bağışlamaz. Ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar.”**¹⁷⁷ . Bu ayet-i kerimelerin bir kısmı mutlak¹⁷⁸ bir kısmı da umumidir. Bunun için bu ayetleri, içerdikleri anlama göre (ıtlakı ve umumu üzerine) anlamak gerekmektedir. Çünkü, tevbe ile kayıtlama üzerine bir delil yoktur. Mu’tezilenin iddia ettiği gibi (Nisa/116) ayet-i kerimesini tevbe ile kayıtlı tutmak asla doğru değildir. Çünkü tevbe ile, mağfiret (bağışlanma) şirk de şirkin dışındaki şeylere de şamildir. Ayetteki anlamı tevbe ile kayıtlama halinde ise, şirk ile şirkin dışındakiler arasında fark gözetmek asla doğru olmaz.

Beytin anlamı:

Ehl-i Sünnete göre; Mu’tezileye rağmen, tevbe etmeden ölen büyük günah sahibinin bağışlanacağı ümit edilir. Zira, Mu’tezileye göre; tevbe ile beraber bütün cezalar af olunacaktır. Ğufran (bağışlama) ayetleri, tevbe ile kayıtlanmamış (sınırlandırılmamış)tır.

Şefaaf konusunda varid olan hadis-i şerifler de , mürtekib-i kebirenin günahının bağışlanacağına işaret eden delillerdendir. Ama, affin olmayacağı görüşünde ısrar eden Mu’tezile ise, şefaafı ilgili hadisleri tahsis ederek; şefaafın sadece tevbe edenlere has (ait) olduğunu belirtmişlerdir. Nazım, Mu’tezile’nin bu görüşünü reddetmek için aşağıdaki beyti zikretmiştir:

ليست تعم لأوقات و أعيان 83- لا تخص أحاديث الشفاعة ما

Şefaaf kelimesi, istemek, esirgemek ve günahkar için af dilemektir.

Beytin anlamı:

“Şefaafım, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.”¹⁷⁹ Şeklindeki hadis-i şerifler de, tevbe etmeden ölen mürtekib-i kebirenin bağışlanacağına işaret eden kat’i

¹⁷⁵ 13. Ra’d/6

¹⁷⁶ 39. Zümer/53

¹⁷⁷ 4. Nisa/116

¹⁷⁸ Mutlak: Kapsamını daraltan herhangi bir lafızla kayıtlanmayan özel bir lafızdır. Umum ise, sınırlama olmaksızın herkes için konulmuş bir hükümdür. eş-Şeyh Abdurrahman el-Akk, Usulü’t-Tefsir ve Kavaiduhum, 281, Beyrut, 1986

¹⁷⁹ İbn Mace, Zühd:37

(kesin) delillerdendir. Eğer; “İlerde gelecek bir günden korkun ki, o günde hiç bir kimse başkası için her hangi bir ödemedede bulunamaz. Hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaath kabul olunmaz ve fidye (bedel) de alınmaz.”¹⁸⁰ ; “Şefaath fayda vermez”,¹⁸¹ ; “Zalimlerin ne bir dostu ne de dılenecek bir şefaathçısı vardır.”¹⁸² gibi ayetler, şefaathı men edip, şefaathın olmayacağına delalet ediyorlarsa da, bu ayetler her zaman ve her şahsa şamil değildir. Bu nedenle Mu'tezile'nin şefaathla ilgili hadis-i şerifleri, tevbe edenlerle tahsis etmeleri doğru değildir. Hulasa, Bu ayet-i kerimelerin; “Şefaath ancak, mürtekeb-i kebireden tevbe edenlere aittir.” Şeklinde tahsis edilmesi caiz değildir. Bilakis, “şefaath tevbe eden-etmeyen büyük günah sahiplerine aittir.” denebilir.

Kısaca, şefaath hadisi burada şunu göstermiştir: Tevbe etmeksizin ölen büyük günah sahibinin afvedilip bağışlanması imkansız değildir. Ve sadece Allah'ı teala'nın fazl ve rahmeti ile af ve mağfiret caiz olunca, şefaath ile bağışlama haydi haydi mümkündür. Ayet ve hadislerde sabit olan “iyi insanların şefaathı”nın da sem'ıyyattan olmasıyla Nazım, aşağıdaki beytte bu meseleye işaret eder:

84-ی للرسول بل الاخيار کلهم شفاعه لعصاة عند رحمن

Rasul kelimesi, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e tahsis edilirse, **Ahyar** da diğer Peygamberlere ve ulema-yı kirama şamil olur. Burada **şefaath**"; müminlerden asi olanlara tahsis edilmiştir. Çünkü burada tartışma konusu olan da onlardır. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.v.): “şefaathım ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.”¹⁸³ buyurmuştur. II.Mısranın sonundaki **Inde rahman** cümlesinde “**Rahman'ın katında bir ahd almış olandan başkası asla şefaatte bulunamayacaktır.**”¹⁸⁴ ayet-i ile “**Ogün ;;Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnud olduğu kimseden başkasının şefaathı fayda vermez.**”¹⁸⁵ ayetine işaret edilmektedir.

Beytin anlamı:

Rasulüllah (s.a.v.)'in ve belki de İslam ümmetinden ahyar (hayırlı olanlar)ın sonsuz rahmet sahibi olan Cenab-ı Hakk indinde asi müminler için şefaath etmeleri sabittir. Şurası bilinmelidir ki; Peygamberlerin, ulema-yı ebrarın ve ahyardan olanların, büyük günah işleyenlere şefaathlerinin sübutu hakkında ittifak edilmiştir.

¹⁸⁰ 2. Bakara/48

¹⁸¹ 34. Sebe':23

¹⁸² 40. Ğafir/18

¹⁸³ İbn Mace, Zühd:37

¹⁸⁴ 19. Meryem/87

¹⁸⁵ 20.Taha/109

Eşariler; yukardaki mezkur hadis-i şerif ile **“Hem kendinin hem de mümin erkek ve mümin kadınların bağışlanmasını diler.”**¹⁸⁶ ayet-i kerimesinden, şefaatin, “müminlerden büyük günah işleyenlerin günahlarının afv ve mağfiretinin talebi ve günahlarının sakıt olması.” şeklinde delil getirmişlerdir.

Şefaât, semî’ meselelerden olduğu gibi; itaat sahibi insanların Allah’u Teala’ya yapmış oldukları dualar da; kaza ve belanın giderilmesi, günahın hafifletilmesiyle, azabın kaldırılması ve derecenin yükseltilmesi konusunda etkili olduğu da sem’î meselelerdendir. Bu durum da büyük günah işleyenlerin af olunacağını gösterdiğinden nazım, aşağıdaki beytde bu meseleye işaret etmektedir:

منافع شجودت في بعض أحيان

85- للدعاء لأموال وأحياء

Beytin anlamı:

Yaşayanlar ve ölümler için yapılan duaların faydasının varlığı bilinmektedir ki bu, bazan müşahade edilmiştir. (ya da: Bazı vakitlerde ölümler ve diriler için yapılan duaların fayda sağladığı bilinmektedir.) Ölümler için yapılan duanın, onların kabir azabından kurtulmalarına etki ettiği (naklen) sabittir. Nitekim, salih kullardan olan “ulu’l-ebsar(basiret sahibi)” sahibi insanlar, yukarda ifade edilen faydanın vuku’ bulduğuna hümederler.

Hayatta olan insanlara gelince: yapılan dualar bunlardan belanın kaldırılması, sıkıntı ve zararın vs... giderilmesi şeklinde etkisini gösterir ki; yine bu durumu “Ulu’l-ebsar (hakikatı görenler), bir çok insanda müşahade etmektedirler. Bu duruma şu ayet-i kerime ile hadis-i şerifler de işaret etmektedirler: **“Bana dua edin, size icabet edeyim.”**¹⁸⁷ ; **“Kaza, ancak dua ile giderilir.”**¹⁸⁸; **“Dua, inen ve inmeyen belalara fayda verir.”**¹⁸⁹ Ayet-i Kerime ile sahih olan bu Hadislerde nass olarak; duanın fayda temin ettiğine delildir.

Hulasa, Allah’u Teala Hazretleri İhtiyaçları karşılayan, duaları kabul eden ve belaları giderendir. Mu’tezile; bu konuda da "Kaza, tebeddül etmez (değişmez)" diyerek; Ehl-i Sünnet’e muhalefet etmiştir.

“Kaside-i Bed’ü’l-Emali” yazarı (Siracüddin Ali b Osman el-Uşi): Dualarda açık bir şekilde tesir (fayda) vardır. (Ama), ashabu’d-dalale onun faydasının olmadığını iddia eder. Ashabu’d-dalal’dan maksat ta muteziledir. Yukardaki kasideye

¹⁸⁶ 47. Muhammed/19

¹⁸⁷ 40. Ğafir/60

¹⁸⁸ Tirmizi, Kade;6

¹⁸⁹ Tirmizi, Daavat;102

ait yazılan eserleri tedkik ve ilmi durumunu tashih ve tasdiki konusunda yazmış olduğumuz şerhde bu meseleye ait bir takım izahatlar yapılmıştır.

Nazım, duaların açık bir şekilde tesir ettiği konusunu izah edip, bitirdikten sonra; “salih amelin imana dahil olup olmadığı” meselesinin incelenmesine geçer.

86- ليس يدخل في الإيمان أعمال بل ليس ذا غير تصديق وإذعان

Burada **amal**’den maksat: namaz, oruç, zekat vs... gibi farz olan amellerdir. **İzan**: Şeriatın hükümlerini şüphesiz bir şekilde kabul etmektir.

Beytin anlamı:

Salih ameller, imanın hakikatına dahil değildir. İmanın esası, tasdik ve izandan başkası olamaz.

İman lügavi yönünden; mutlak tasdiktir. İstilahî açıdan ise; Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, Cenab-ı Hakk tarafından tebliğ ettikleri dini hükümleri tasdik etmektir. Her müminin de kalb ile tasdik etmesi, imanın kuvvetli ruknüdür.

Hükümlerin uygulanabilmesi için dil ile ikrar şarttır. Bir mezhepde amel imandan bir cüz sayılsa da, kuvvet bakımından tasdik mesabesinde (derecesinde) değildir. Bu nedenle, ahrasın (dilsizin) imanı, şer’i yönden kabule şayandır. **“İman eden ve iyi işler yapanları içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacağız.”**¹⁹⁰; **“Ey iman edenler! oruç üzerinize farz kılındı...”**¹⁹¹ vb. gibi ayet-i kerimelerde imandan sonra farz olan emirlerin gelmesi, amellerin, imana dahil olmadığını gösterir. Bu duruma, Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ; iman nedir sorusuna Hz. Peygamberi’nin: **“İman, Allah’a Allah’ın meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine, Ahiret gününe ve kaderle beraber hayır ve şerrin Allah’dan olduğuna inanmandır.”**¹⁹² şeklinde vermiş olduğu cevap ta delalet etmektedir.

Böylece Ehl-i Sünnet olarak biz deriz ki; Hz. Peygamber (s.a.v.), farz amellerden önce kelime-i şهادet getirenlerin imanlı olduğuna hükmetmiştir. Farz amellerden önce kelime-i şهادet getirenleri, Ashab, Tabiun...bu güne kadar gelen alimler, imanlı olarak kabul etmişlerdir.

Bu hüküm, öyle bir icma-ı ümmet huccetidir ki; inkarı kesinlikle caiz değildir.

Nazımın; “amel, imandan bir cüz değildir.” sözü, İmam-ı A’zam Hazretleri ve onun arkadaşlarıyla, meşhur alimlerin ittifak ettikleri bir hükümdür. (Aynı zamanda) bu hüküm İmam-ı Haremeyn (Cüveyni) ve Eş’ariler tarafından da aynen kabul edilmiştir.

¹⁹⁰ 4. Nisa/122

¹⁹¹ 2. Bakara/183

¹⁹² Tecrid-i Sarih, İman;47

Aliyyülkari, şöyle demiştir: Seleften naklolunduğu üzere İ.Malik, Şafii ve Evzai (v. 176/792), amelin imana dahil olduğu görüşündedirler. Ama, onların bundan asıl maksatları, imandan bir cüz olduğu değil, imanın kemalinden dir. Yoksa, “amelin yokluğuyla (gitmesiyle), iman da yoktur” demek değildir. Bu intifa (amelin olmamaysıyla-imanın olmuyışı), Mu'tezile ve Haricilerin görüşüdür.

Ehl-i Sünnetten iki fırka arasındaki görüş ayrılığına gelince, burdaki ayrılık sadece görünüşte, lafız ve ifadelerdeki ihtilaftır. Zaten bu tür mes'elelerde Hz.Peygamber (s.a.v.), **“Ümemtimin ihtilafında rahmet vardır”** ¹⁹³ buyurmuştur.

Açıklama:

Amelin, imandan bir cüz olduğuna kail olanlar; İmanda ziyadeliğe kail olmuşlardır. Halbuki İmamı Azam Hazretlerine göre iman, tasdik ve ikrardan ibaret olduğu için fazla ve noksan olmaz. Fakat, yakini (kesin bilgi sağlayan) deliller ve gizli sırların keşfinin birbirini desteklemesi ve kuvvetlendirmesi itibariyle kuvvetli ve rasih (iyice yerleşmiş) olur. Yine buna paralel olarak ibadetlere devam etmek ve kötülüklerden kaçınma yoluyla da iman, kemale erer. Zira, herkes bilmektedir ki; Peygamberlerin ve meleklerin iman ve itikatları kuvvet ve sebat bakımından , avamın itikadı gibi değildir. Çünkü, Peygamber ve Meleklerin imanları, asla değişmez.

İmanın ziyadeleşmesine delalet eden **“Onlara Allah'ın ayetleri okununca onların imanları artar.”**¹⁹⁴ ; **“İman edenlere gelince, (bu sure) onların imanını artırır.”**¹⁹⁵ ve **“İmanlarına iman katsınlar diye, müminlerin kalplerine güven indiren O'dur.”**¹⁹⁶ ayet-i celileleri, az önce izah edildiği gibi, “kuvvet, kemal ve sağlamlık” şeklinde tevil edilir.

İmam-ı Azam Hazretlerinin şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Kur'an-Kerim nazil olduğu zaman, inen her bir ayete husnû itikad ile inanan ashab (r.a.)'ın imanı, müteallakı (ilgili bulundukları şey bakımından) itibariyle ziyadeleşmiştir. Mesnevi Şerif 'te şöyle bir beyt vardır: **“İttika ile nefislerimiz yücelir. Bizden bir hediye olarak dâru'l-Bekaya gönderilir.”** Elbetteki salih amel ile imanın semeresinin artması, müminlerin kalplerindeki imanın nur ve ziyası (parlaklığı) muhakkaktır.

Hasılı; imanın artması, imana ziyade edilen avarız (sonradan olan şeylerde) ve imana gerekli olan şeylerdedir. İmanda ise luzumiyet (vucubiyet-gereklilik) şarttır. Avarızda ziyade, hakikatta ziyadeyi gerektirmez. Bizim konu edindiğimiz mesele ise hakikattır (avarızda değildir).

¹⁹³ Kenzu'l-Ummal, X, 28686

¹⁹⁴ 8.Enfal/2

¹⁹⁵ 9.Tevbe/24

¹⁹⁶ 48. Fetih/4

İstidrad (Asıl konudan başka bir konuya geçiş):

”Sizin için (artık) bugün dininizi tamamladım.”¹⁹⁷ ayet-i kerimesinden: “ma’lum güne kadar iman eksikti. Dinin tamamlandığı o malum günden sonra iman ziyadeleşmiştir. Buna göre imanda artma veya eksilme sözkonsu olabilir.” Denirse buna şu şekilde cevap verilir: Müslümanlar, belli bir kuvvete sahip olup, Mekke’yi fethederek, din düşmanlarının şerrinden selamete kavuştuklarında; kafirler her yönden ümitsizliğe kapıldılar. Veda Haccı arefesinde Cuma günü Arafatta beklerken bu ayet-i kerime bütünüyle nazil olmuştur. Müfessirler bu, ayet-i kerimeyi şu şekilde tefsir etmişlerdir: “Sizin için dininizi izhar ettim. Ta ki siz de onu izhar etmeye kadir oldunuz.”

İman ancak kalp ile tasdikten ibaret olsaydı kalp ile tasdik eden birinin “zünнар” bağlaması veya buna benzer şeyler yapmasıyla kafir olmaması lazım gelirdi, tarzındaki bir görüşe Nazım Hazretleri, aşağıdaki beytte cevap vermiştir.

87- الشرع قد عد شد المرء زناراً دليل جدد كتعظيم لأوثان

Zünнар; Hristiyanların bellerine bağladıkları kendilerine has bir kemerin adıdır. Ta’zimu evsan tamlaması da, isteyerek putlara secde etme anlamına gelir.

Beytin anlamı:

Hız.Muhammed (s.a.v.)’in şeriatı, zünнар bağlamak ve putlara tapmak gibi emare ve delilleri inkardan saymıştır.¹⁹⁸ Bunun için her nekadâr kalben tasdik olsa bile yukarda belirtilen şeylerin benzeri bir şeyi ihtiyari olarak işleyenin küfrüne hükmedilir. Zira imanın hakikatı ancak tekzib (yalanlama) alametlerinden soyutlanmış olan tasdiktir. Kesin olarak haram olan şeyleri helal saymak ve halife almak, masiyyete (isyana) önem vermeyerek aldırış etmemek ve masiyeti basit ve hakir (çok önemsiz) saymak yukarda konu edilen işlerin benzeridir (delilleri ve emarelerindendir).Allah’u Teala bizi, bu tür şeylerden korusun.

Hanefilere göre, iman ile islam aynı şeyler olduğundan Nazım, bu geniş meseleye aşağıdaki beytte işaret etmektedir.

88- لا يغير إيمان وإسلام ولم يكن لهما فى الشرع حكران

Hayali (Kasîde-i Nûniyye’nin bir diğer Şârihi, v.874/1470), Hanefilerin sözlerinden bazan şunun anlaşıldığını söyler: “İman ile islam arasında ayrılığın olmamasından maksat, bu ikisinin mefhum açısından bir olmalarıdır. Zira her ikisi de iz’an ve kavilden (kalp ile tasdik dil ile ikrardan) ibarettir.”

¹⁹⁷ 5. Maide/3

¹⁹⁸ Putlara tapmanın küfür olduğunda hiçbir kuşku yoktur. Zünнар konusunda ise herhangi bir hadise rastlayamadık, ama bunun bir küfür alameti olduğu konusunda geniş bilgi için bkz. Ahmed Saim Kılavuz, İman-Küfür Sınırı, 208. İstanbul, 1990

Beytin anlamı:

İman ile İslam (kesinlikle) birbirinden farklı olmaz. Çünkü, o ikisi için “şeriat” te ayrı ayrı hüküm yoktur. Bir şeyin hükmü, o şey için gerekli olan neticedir.

İmanın hükmü ikidir:

1-İman sahibinin ırzını, malını, dinini, ehlini muhafaza etmek.

2-Mümini cennete idhal etmek (koymak) tır. İslam’ın hükmü de İmanın hükmüyle aynıdır. Şu halde Şeriate göre; İman ve İslam arasında ve hükümlerinde başkalık (zıtlık-ayrılık) olmayıp şer-i şerif nazarında her ikisi de birdir.

Açıklama:

Din alimleri; İmanın, İslamın aynı mı gayrı mı olduğunda şu şekilde bir araştırma yapmışlardır. İman ve İslam müteradif yani, manaları bir (aynı) midir, yoksa başka mıdır? Bu konuda Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat ‘in çoğunluğu iman ve islam, aynı şey olup müteradif isimler kabilindedir. Her ne kadar lugavi yönden İman; tasdik, ve İslam; inkıyad manasına olup lügat bakımından farklı iseler de, Şer’i yönden; "her mümin müslüman ve her müslüman da bir mümindir" görüşündedirler.

Ehl-i Sünnet ‘in çoğunluğu isteklerine şu şekilde çeşitli deliller getirmişlerdir:

1-İman; Allah’u Teala’yı tasdik etmektir. İslam’da; ya teslim anlamından; kulun kendisini Allah’a teslim etmesidir. Yahut da “İstislam-(müslümanlığı kabul etme)” anlamından: kulun inkıyadıdır (boyun eğmesidir).Hangi şekilde olursa olsun, her iki durumda da İslam; Kulun kalbiyle Ma’budunu tasdik etmesine ve Allah’u Teala Hazretlerinin yaratıcısı olduğuna inanmaya yöneliktir. Bu duruma göre de: Her bir mümin müslüman ve her bir müslüman da mümindir.

2-İman ile İslam başka başka şeyler olsa idiler, onlardan biri, diğeri olmaksızın düşünülebilirdi. Lakin onlardan biri olmaksızın diğerrinin olamayacağında da hiç bir kuşku yoktur.

3-İman ancak dindir, ancak islamdır. Bu mukaddime (öncül) ise iman ancak, İslam olduğu neticesini verir, isbatı istenen de budur.

Küçük önermenin beyan ve isbatı; iman din olduğu açıktır. Büyük önermenin beyanı dinin islam olduğu K. Kerim deki “Allah indinde Din; İslamdır.”¹⁹⁹ ayetiyle sabittir. Mu’tezile’den bazılarıyla, Zahirilerin İman ve İslamın birbirinden başka şeyler olduğuna dair bir çok sözleri ve bunlara verilen Ehl-i Sünnetin cevapları, Arapça kelimelerinde geniş bir şekilde yer almaktadır.

¹⁹⁹ 3. Al-i İmran/19

olan mukallidin imanı sahih olur. Mukallid, bu imanıyla Allah'ın fazl-ı keremine ve sevaba nail olur.

Mu'tezile'nin hepsi; "mukallidin imanı sahih değildir" derler. Ehl-i Hakka göre ise, her nekadâr mukallid, dinin temellerini bilinmeye götüren nazar ve istidlali terk etmekle asi olursa da imanı sahih olur.

Ehl-i Sünnet günahların bağışlanmasının cevazı ve günahı kadar azaba düçar olma bundan sonra cennete girmede mukallid, ehl-i İslamın fasıkları gibidir demişlerdir. İmam-ı Azam, İ. Şaffi, İ. Maliki, İ. Ahmad b. Hanbel, Evzai, Sevri (v.161/778), Kelamcıların çoğu, genel olarak fakihler ve Hadisciler bu götüştendirler. Delilleri (dayanakları) akli ve nakli delillerdir.

İmanın kalp ile tasdik oluşu, akli delil olarak verilebilir. Bir kimse bir haber verip, bir başkası o haberi tasdik ederse, tasdik eden kişi için, "o habere iman etti veyahut, haberi verene inandı" demekten hiç bir kişi kaçınmaz. Bu duruma göre; Mukallid; Allah'ı Teala Hazretlerinden O'nun Rasullerinden ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tebliğ ettiği hükümleri haber veren bir kimseyi tasdik edince mümin olur.

Nakli delile gelince: "Cebrail (a.s.)'ın Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e iman nedir? sorusuna, Hz. Peygamber'in "iman, senin Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, Ahiret gününe ve kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır" şeklindeki cevabına Cebrail (a.s.)'ın : "Sadakte-doğru söyledin" diyerek karşılık vermesi dir ki, burda kalp ile tasdik şarttır. Amma Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bu konudaki uygulama alanına gelince; avamdan iman konusunda nazar ve istidlali kaldırmış ve onların, kelime-i şehadet lafzını mücerred lafızlarıyla söylemelerinden dolayı onların imanlarının yeterli olduğunu buyurmuşlardır. Sahabeyi kiram ve büyük imamlar da (Allah, kıyamete kadar onların yattığı yeri nur etsin) bu şekilde yetinmişlerdir.

Açıklama:

İslam yurtlarının şehir, köy ve kasabalarında doğup, büyüyen ve kendilerine Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hali ve mu'cizeleri, tevatür yoluyla gelen, arz ve semanın, gece ve gündüzün yaratılmasında akledip tefekkür eden insanlar, nazar ve istidlal sahibidirler. Fakat, dağ başlarında büyüyerek melekut, semavat ve arz hakkında düşünüp görüş beyan edemeyen ve bir kimse inanılması gerekli olan bir haberi kendilerine verdiği zaman, tefekkür etmeden bu haberi soyut bir şekilde kabul eden insanlar da taklid ehlidir.

Hulasa, Mukallidin imanı, dört imama göre sahihtir. Ancak, akıl sahibi olarak istidlali (araştırıp, tefekkür etmeyi) bıraktığı için asi olur. Çünkü akıl sahipleri için,

Yaratıcıyı bilememekte mazeret kabul edilmez. Nazım-ı Muhakkık şimdi de, bu konuya temas etmektedir.

90- لا عذر من عاقل فى جهل خالقه إن نال مدة فكر عند نعمان

Özr (özür), günden suçsuz sayılmaya ya da, bir işi terketmeye yeterli sebep, anlamına gelen isimdir. **İtizar** da, özür dilemektir. **Cehl**, bilinen şeyin mahiyetinin tersini bilmektir. **İlim**, bilinen şeyi bilindiği (olduğu) şekliyle bilmektir. **Akıl**, insan bedeniyle ilgili olduğu halde Cenab-ı Hakkın yarattığı ruhani bir cevherdir. Akıl, alet ve organların sağlam ve salim olmasıyla, kendisine ilmin tabi olduğu bir garize (tabii sevk, içgüdü)dir. Akıl, hak ile batılı ayıran insan kalbindeki bir nurdur. Akıl öyle bir melekedir ki onun sahibi; rezillik ve kötülükleri anlayıp, tanır. Akıl, sahibini rüsvaylık ve kötülüklerden alıkor. Bu melekenin mahalli, beyinde ve nuru da kalpte (ruhta) dir denilmiştir. Olgun akıl (kemal-i akıl), sahibini dünyada ayıplanmak ve kınanmaktan, ukbada da pişman olmaktan Allah'ın keremiyle muhafaza eder. **Fikir**, tefekkür ve teemmül manasındadır. Bu sözde “**Göklerin ve yerin melekutuna (hükümrânlığına) Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı?...**”²⁰² bu ayet-i kerimeye işaret vardır.

İmam-ı Azama göre, Allah'ı bilmemede özür yoktur. **İnde nu'man** sözünde şöyle bir manaya işaret edilmiştir. İ. Azam'a göre, en tercih edilen görüş, imanın gerekliliği akıl ile, görüşüdür.

Beytin anlamı:

İ. Azam'a göre, Akıllı kimse düşünüp delil getirmeye yetecek kadar bir zamana sahip olursa yaratıcısını bilmemede kendisinden mazeret kabul edilemez. Allah'ı Teala Hazretlerine inanmanın vacip, inkarın ise, haram olduğu ittifak halinde kabul edilmiştir. Fakat, Allah'a imanın akıl ile mi yoksa nakil ile mi vacip olduğunda bahs ve ihtilaf olunmuştur. Kelam alimlerinin çoğu, insanın Allah'a inanması akıl ile vacip olup, şayet iman etmezse, ebediyyen Cehennemde kalır görüşündedirler. İ. Azam da, aynen bu şekilde bir şahsın Halıkı bilmemesinde özrü kabul edilmez görüşündedir. Çünkü akıllı kimse yerde ve gökte kendinde akıllara hayranlık veren Allah'ın yarattığı güzel kudret eserlerini müşahade eder demiştir.

Akıl, Allah'a imanı icab ettirir (gerektirir) diyenler şu şekilde delil getirmişlerdir: Âlemin hadis oluşu (sonradan oluşu), elbette bir Muhdisin (icad edenin) varlığını gösterir. O da her şeyin Sanii Hz. Allah (c.c.)'tır. Bu şekilde her akıl sahibinin Yaratıcı (c.c.) ya inanması vacip olur. Çünkü Hz. Allah (cc): “**Düşünmediler mi?...Göklerin ve yerin hükümrânlığına bakmadılar mı?**”²⁰³ Ayet-i kerimeleriyle insanları nazar ve tefekküre teşvik etmiştir. Bu nazar ve tefekkür de elbetteki sadece akıl ile mümkün olur.

²⁰² 7. A'raf/185

²⁰³ 7. A'raf/184, 185

Şimdi (burada) imanı gerektiren delil; âlemin hadis oluşu ve yaratıcı üzerine delalet eden ayet ve alametlerdir; binaenaleyh, akıl sahipleri için iman etmenin vacip olduğu sabittir demişlerdir. İmanın akıl ile vacip olmadığını savunanlar; **“Biz, bir Peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.”**²⁰⁴ Ayet-i ve bir de aklın imanı gerektirecek bir illet olmamasıyla delil getirdiler. Bu ihtilafın semeresi (neticesi), büyüyüp veya kendisine davet ulaşmayıp da iman etmeyen yine böylece Hz.İsa (a.s.) ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasında geçen fetret döneminde olup iman etmeyen insanlar için hasıl olur. denilmiştir.

Hulasa; aklın imanı gerektireceğine kail olanlara göre akıllı, için Halıkını bilmemek mazeret değildir. Bilakis akıl ile imanın gerekli olmadığına kail olanlara göre ise; akıllı mazeretli olur. Burada bu ihtilafın aslı sadece Alah’u Teala’ya iman etme konusundadır. Şeriatın hükümlerine inanma konusuna gelince; kendisine davet ulaşmayan bir kimse icmaen mazur sayılır.

Açıklama:

“Bahr-ı Kelam” sahibi (Ebu’l-Muin en-Nesefi, v.508/1111), “akıl-baliğ olan herkes üzerine şu âlemin bir sanii olduğuna delil getirmesi vaciptir. Nitekim İbrahim (a.s.) istidlal etmiş ve Allah’ı bilmek için istidlali öğretmiştir” görüşündedir.

İnsan, akıl-baliğ olmadan önce islama girerse onun iman ve islamı sahih olur. Ama, akıl-baliğ olduğu müddet kendisinden mükellefiyet-sorumluluk düşecek bir mertebeye ulaşamaz. Bu nedenle Nazım-ı Muhakkık; İbadiyye'nin, teklifin düşebileceği konusundaki sözünün geçersiz olduğunu belirtmek için aşağıdaki mısraları ele almıştır.

تكليفه كمجانين و صبيان

91- ليس مرتبة للعبد مستقطعة

Beytin anlamı:

Çocuk ve delilerden teklif sakıt olduğu gibi, akıl-baliğ olan insanlardan teklifi, emir ve nehyi sakıt eden hiç bir mertebe yoktur. Bu mesele şu ayetle de sabittir: **“Sana yakın (ölüm) gelinceye kadar Rabbına kulluk et.”**²⁰⁵ Müfessirler, burdaki “yakın”den maksadın, ölüm olduğunda icma ve ittifak etmişlerdir.

Ehl-i İbaha (ibahiyye)'dan²⁰⁶ bazıları; “şayet kul, muhabbete ulaşır, kalbini gafletten uzak tutarsa, emir ve nehyi ondan sakıt olur, günah-ı kebair ile cehennem girmez” demişlerdir. Bazıları da; “zahiri ibadetlerin onlardan düşeceği (kalkacağı) ve onların ibadetlerinin tefekkürden ibaret olabileceği” görüşündedirler. (elbetteki) bu görüşler; cehalet, dalalet ve küfürdür. Hatta, huccetü'l-İslam; İmam Gazali; “bu görüşe sahip olanlarının katlinin gerekli olduğunu söylemiştir. Çünkü, Allah’a muhabbet ve

²⁰⁴ 17. İsra/15

²⁰⁵ 15. Hicr/99

²⁰⁶ Haram olan şeylerden kaçınmayı ve farz olan şeyleri yerine getirmeyi lüzumlu görmeyen, haramları helal kabul edip farzların kaldırılması görüşüne sahip olan sapık bir firkadır. Topaloğlu, a.g.e, 226

iman etme bakımından insanların en kamili (olgunu) peygamberlerdir. Özellikle de Peygamberlerin en faziletlisi, Habibu'r-Rahman, Şefaatçimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Peygamberler hakkında da teklif umumi ve herkese şamildir.

Ehl-i İbaha'nın, geçersiz iddialarına delil olarak ileri sürdükleri şu; **“Allah (c.c.) bir kulunu severse, günah, ona zarar veremez”**²⁰⁷ Hadis-i şerif kesinlikle, teklifin kalkmasına delil olmaz. Çünkü Allah'ı Teala Hazretleri sevdiği kulunu (teklifi kaldırmayıp) günahlardan korur ve bu nedenle o kul, günahattan uzak kalır; ya da günah işledikten sonra onu, tevbeyle muvaffak kılar.

İhlaslı bir mümin, külfet ve meşakkat olmaksızın, Ma'buduna kulluk eder. İbadetten lezzet alır ve kalbi rahat eder. Buna paralel olarak; ibadet ve taatın saadete (mutluluğa) sebep teşkil ettiğini bildiği için şevk ve neşesi artar (kat kat olur). Bu nedenle Meşayıhtan bazıları; dünya'nın ahiret'ten daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Zira, dünya, dâr-ı hizmet; ahiret ise, dâr-ı ni'mettir. Hizmet makamı ise, nimet makamından daha evladır. Bu sebeple evliyadan bir kısmı sırf Cenab-ı Hakk'a kulluk edip, ibadetin aşk ve lezzetiyle uzun ömürlü olmayı, ölüme tercih etmişlerdir.

Nazım (r.a.), şimdi de muhtelif meselelerden “müctehid bazan hata, bazan da isabet eder” meselesini ele almaktadır:

D-MUHTELİF MESELELER:

92- قد يخطئ المرء في فتواه مجتهدا حكم داود مع فتيا سليمان

Kehukmi davud sözünün asıl içeriği şu şekildedir. İctihadda hata ve isabetin vuku bulan misali Davud (as) ile oğlu Süleyman (a.s.) arasında cereyan eden hükümdür. “Hayru'l-Kalaid”(Osman Kilisi el-Uryani, v.1168/1754) şerhinde belirtildiği gibi, Hz.Süleyman'ın hükmünde isabet edip, Hz.Davud ise verdiği hükümden vaz geçmiştir. Davud (a.s.), Süleyman (a.s.)'a; bu konuda seninn hükmün doğrudur demiştir.

Nazım, bu beytte: **“Bir zaman Davud ve Süleyman, bir ekin konusunda hüküm -veriyorlardı. Bir grup insanın koyun sürüsü, geceleyin başı boş bir vaziyette bir ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz onların hükmünü görüp bilmekte idik. Böylece bunu (bu Fetvayı) Süleyman'a biz anlatmıştık, biz onların her birine bir hüküm ve ilim verdik...”**²⁰⁸ ayetlerine işaret etmiştir.

²⁰⁷ Abdurrauf el-Münavi, Kenzu'l-Hakaik fi Hadis-i Hayri'l-Halaik, I, 15

²⁰⁸ 21. Enbiya/78, 79

Beytin manası:

Davud (a.s.)'ın kendi hükmünden vaz geçip, oğlu Süleyman'ın görüşünün doğruluğunu kabul ettiği gibi, müctehid de vermiş olduğu hükümlerde bazan isabet edip, bazan da hata edebilir. Kaynaklarda beyan olundağı gibi, insanlardan bir grubun davarı (koyunları), bir kavmin ekin tarlasına girmiş ve tarlaya büyük bir zarar, ziyan vermiştir. Bu durum, Davud (a.s.)'a bildirilince Davud (a.s.), davarların tarla sahibine, tarlanında davar sahibine verilmesini istemiştir. Oğlu Süleyman (a.s.) ise babasına; “eğer uygun görürsen, tarla sahibi koyunları bir müddet elinde bulundurup, sütlerinden faydalansın, buna paralel olarak, koyunların sahibi de tarlayı eline alsın oraya su verip, tekrar eski haline getirince mal sahipleri tekrar kendi mallarını ellerine alsınlar. Bu durumda iki tarafta zarara uğramış olmaz” demiştir. Davud (a.s.), bu görüşü daha doğru olarak kabul edip, kendi hükmünden vaz geçmiştir. Davud (a.s.)'ın verdiği hüküm vahiy kaynaklı olmadığı için kendi görüşünden vaz geçip, oğlunun görüşünü kabul etmiştir. Eğer, Davud (a.s.)'ın hükmü vahiy ile olsaydı Süleyman (a.s.) bu hükme muhalif hüküm vermez ve Davud (a.s.) da verdiği hükümden rucu etmezdi (vaz geçmezdi).

Mu'tezile, müctehid hata etmeyip her zaman isabet edeceği görüşünde olmuş ise de, Ehl-i sünnet'e göre müctehid hata da edebilir, isabet te sağlayabilir. Ehl-i sünnet'in bu konuda bir kaç delili vardır. Yukarda işaret edildiği gibi Davud (a.s.) ile Süleyman (a.s.) arasında cereyan eden olay bunlardan biridir. Bu konu üzerinde Hadis-i şerifler de vardır: Hz. Peygamber (s.a.v.):”Şayet isabet edersen sana on hasene (sevap) şayet hata edersin bir hasene vardır”²⁰⁹ buyurmuşlardır. Yine:”Allah, isabet edene iki ecir (sevap) hata edene de bir sevap verir” şeklinde bir Hadiste de çalıştığından, gayretinden dolayı hata edene bir sevap verileceği vurgulanmıştır. Hata eden müctehid için verilen bir ecir hüküm vermek için yorulup çabaladığından dolayısıdır. Sahabeyi kiramdan bazıları da, diğer bir takım sahabilerin ictihadlarında hataya düştüklerini söyledikleri şöhet yoluyla bize kadar gelmiştir.

Müctehidin bazan hata bazanda isabet ettiği konusuyla buna muhalif olanların görüşlerine verilen cevaplar hacimli kitaplarda yazılıdır. İşte bu nedenle İmam ve alimlerden Muaviye (r.a.) ve ona tabi olanlara lanet okumak caiz değildir. Zira, Muaviye (r.a.) ictihadında hata etmişlerdir. İmam ve alim (r.a.), Hazreti Muaviye'nin oğlu Yezid hakkında ihtilaf etmişlerdir. Çoğu lanet etmeyi caiz görmezken bazıları caiz görmüşlerdir. Bununla beraber Yezid'e lanet etmeyen bir kimse kıyamet gününde ceza görmez. Çünkü, bir şahıs, şeytana lanet etmezse cezaya müstahak olmaz. Yezid ise, fesatlık ve kötülük bakımından İblisten daha önce gelemez. Nitekim, Yazar aşağıdaki metinde bu durumu ele almıştır:

²⁰⁹ Ebu Davud, Akdiye:2

- 93- لا ينبغي الشك في الإيمان من أحد وإن نوى منجيا في يوم حجران
 94- لا عقاب بترك اللعن من أحد في حق إبليس و هو الكافر الجاني
 95- لن يزيد يزيد منه مفسدة فاسكت و لا ترض لوما باسم لعان

La'n, Allah'ın rahmetinden kovulup uzaklaştırılma anlamına gelir. cani ise, günahkar olan ve suç işleyen anlamındadır.

Açıklama:

Iraki (Ebu Muhammed Osman b. Abdillâh, v.500/1106), şöyle demiştir: İnsanlar; Adem (a.s.) ile şeytan arasında cereyan eden olaydan dolayı, şeytanın kafir olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu konuda küfrün dayanağı (yani şeytanın kafir olmasının sebebi) secde etmekten kaçındığı için değildir. Çünkü bu durumda secde ile emrolunanın secde etmemesi durumunda kafir olması lazım gelirdi. İblisin kafir olması; Allah (c.c.)'ın Adem (a.s.)'a vermiş olduğu mevki ve rutbeyi kıskandığından dolayı da değildir. Böyle bir durumda da her kıskananın kafir olması gerekirdi. Ve yine İblisin küfrü isyan ve fıska (fasıklığı) için de değildir. Zira bu durumda da her bir asi ve fasık olanın da kafir olması gerekirdi. Bu mesele bir takım fakihler için zor bir problem olmuştur. Bu konuda en uygun olup, bilinmesi gereken mesele şudur ki: İblis ancak; Allah'ı Teala'ya razı olunmayan cevri, zulüm ve tasarrufa nisbet ettiği için (yani Allah'a zulüm isnad ettiği için) kafir olmuştur. Bu durumu şu ayet-i kerimeden anlıyoruz: **"Şeytan, ben ondan daha hayırlıyım. (çünkü) beni ateşten yarattın, onu ise topraktan yarattın."**²¹⁰ diyerek "yüceliğin (ulu olanın), hakir (daha değersiz) olana, secde etme emri, cevri ve zulümdür" demek istemiş ve bu nedenle de kafir olmuştur. İkinci beytte geçen Yezid, Hz. Muaviye'nin oğludur.

İkibeytin anlamı:

Kafir ve cani olan İblis hakkında (kendisinde mustahak olduğu) laneti terketmesiyle (lanet etmemesi sebebiyle) hiç bir kimseye ikab ve azab yoktur. Yezid ise, fesatlık ve kötülük şeytandan daha suçlu değildir. Bu nedenle sen, Yezid hakkında sükut et (bir şey söyleme) ve Le'aan (lanet eden)ismiyle de kendini yermeye razı olma. Bu konuda mezhep imamları ve alimler tarafından Muaviye'ye lanet okuma hususunda bir şey naklolunmamıştır. (Hem) nasıl olur ki Hz. Peygamber(s.a.v.); **"Ashabıma sövmeyiniz (sebbetmeyiniz) "**,²¹¹ **"Ashabım hakkında Allah'tan korkunuz, benden sonra**

* Elimizdeki nüshada 93. beyt yer almamaktadır. Biz, bu durumun Şârih'ten ziyade bir baskı hatası olabileceği kanaatindeyiz. Beytin anlamı için tezimizin sonundaki "Kasîde-i Nûniyyede yer alan 105 beytin tercümesi" kısmına bakabilirsiniz.

²¹⁰ 38.Sad/76

²¹¹ Buhari, Fezailu's-Sahabe;4

ashabımı hedef almayınız” ²¹² buyurmuştur. Hz.Ali (r.a.) de Şam ve çevresinden Muaviye’ye tabi olanları kardeş kabul ederek kendi ashabını onları lanetlemekten alıkoymuştur. Fakat Hz.Muaviye’nin oğlu Yezid’e gelince; bu konu üzerinde ihtilaf edilip, bir takım fetvalarda kible ehli olan bir insana lanet edilmemesi varid olduğu için Yezid ve Yusuf el-Haccac’a lanet okumak münasip olmaz denilmiştir.

Nazım’a göre de bu görüş tercih edilen görüştür ki, yukarıdaki iki beyitten anlaşılan da budur. Bu nedenle bu durumlarda sukut etmek daha uygundur. Çünkü başarı (kazanç) da sukuttur. Huccetü’l-İslam İmam Gazali Hazretleri; “Şahıslara lanet etmede tehlike söz konusudur bu nedenle lanet etmekten kaçınmak gerekir iblise lanet etmeyip, sukut etmede ceza olmadığına göre başkalarına lanet okumayıp sukut etmekte de herhangi bir tehlike olmaz” demiştir.

Nazım, İmanın hakikatı ve iman hakkında gerekli olan mes’eleleri teferruatıyla beyan edip bitirdikten sonra şimdi de: Hatemü’l-Enbiya Hz.Peygamber (s.a.v.) Efendimiz’den sonra iman ve nesli muhafaza ile islam memleketlerini her türlü zarardan koruyacak olan müslümanların imamları (başkan)nı tanıtmaya başlamaktadır.

96-إمامنا بإشارات الرسول أبو بكر كما أجمع القاصي مع الداني

Beytin anlamı:

Hiz. Peygamber (s.a.v.), Hiz. Ebubekir (r.a.)’ın birinci Halife olacağına işaret etmiştir. Nitekim Hiz.Peygamber’in yakınında olan ashab-ı kiram sonraki ulema ve bütün Ümmeti Muhammed, Hiz. Ebubekir (r.a.)’ın hilafetini icma ile kabul etmişlerdir. Şu hadis-i şerif, Onun hilafetine işaret etmektedir. **“Benden sonra Hiz.Ebubekir ve Ömer (r.a.)ya uyunuz”.** ²¹³ Bunun yanında Hiz. Peygamber (s.a.v.), kendilerine birinci halife olmak üzere, Onun fazilet ve meziyyetini göstermek için ashabın huzurunda dinin direği olan namazı kıldırması için Hiz.Ebubekir (r.a.)’i imamete geçirip onun arkasında namaz kılması ve onu hac emiri olarak tayin etmesi gibi sözlü ve fiili ifadeleriyle imamet ve hilafeti Ebubekir-i Sıddık’a tahsis ve tasrih etmişlerdir.

Yukarda geçen hadis-i şerif te Hiz.Ebubekir’den sonra Hiz.Ömer’in halife olacağına da işaret edilmiştir. Ancak, Hiz. Ömer (r.a.)’ın halifelik ve imametini isbat hakkındaki dayanak, Hiz. Ebubekir’in beyan ve tasrihleridir. Hiz.Osman ve Hiz.Ali (r.a.)nin hilafetlerindeki dayanak ise kendilerine bey’at edilmeleridir.

Nazım bu iki meseleye işaret etmek için aşağıdaki mısralara yer vermiştir:

97-بعده نص أبو بكر لفاروق وبعده صار شورى بين أركان

²¹² Mesabihu’s-Sünne, Menakıb;4705, Rukneddin Ebu Muhammed el-Huseyin b. Muhammed el-Ferrai el-Bğavi, Beyrut, 1987

²¹³ Kenzu’l-Ummal, XI, 32646, 32656

Hız.Peygamber (s.a.v.)in beyan ve işareti Hız.Ebubekir (r.a.)'in halifeliliği için sabit olduktan sonra, ikinci Halife Hız.Ömer (r.a.)'i de Hız. Ebubekir halife olarak atamıştır. bundan sonra sahabenin büyükleri arasında bir şura meclisi oluşmuştur.

Hız.Ebubekir (r.a.)'in vefat etmeden önce Hız.Osman (r.a.)'ı yanına çağırıp: Bu söz (ahidname), facirlerin yakinen bilip, kafirlerin bile iman edebileceği bir vakitte (ölüm döşeğinde) Kahafe bin Ebubekir'in Dünyadaki son, Ukbadaki ilk ahdi (vasiyyeti)dir ki; Ben Hattab oğlu Ömer'i benden sonra halife olarak tayin ediyorum. Çünkü, benim kanaatime göre; O, sireti en güzel olandır. Ben de hayırlı olanı murad ettim. Ama şayet O, böyle davranmazsa; "Haksızlık edenler, hangi dönüşe (akibete) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir." diyerek:"İstihlafname (yerine geçecek olan kimseyi bildiren belge)yi yazdırdı. Ve Hız. Ömer'in halife olmasını bu "ahidname (sözleşme) ile belirtmiş oldu.

Hız.Ömer'den sonra, Hız.Osman'ın İmametinde şura oluşmuştu. Şura'da Hız.Osman'ın yanında; Ali, Abdurrahman b.Avı, Talha, Zübeyr ve Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.) bulunmakta idiler.

Hız.Ömer'den sonra imamet ve hilafet olayı zarurete binaen Yukarda adı geçen şahıslardan oluşacak şuraya kalmıştı. Adı geçen şahıslardan oluşan şura, yetkiyi Abdurrahman b. Avfa bırakıp, kimi tercih ederse onu kabul edeceklerini beyan ettiler. Abdurrahman b.Avı ta Hız.Osman'ı tercih edince orada hazır bulunan Sahabe de Hız. Osman'a biat ettiler. Bu şekilde Hız.Osman'ın halife seçilmesinde "icma ümmet" oluşmuş oldu. Nazım, bu duruma işaret etmek için aşağıdaki mısraları ele almıştır.

98-فسلمت خمسة منهم لسادسهم فبايعوه بطوع بين أعيان

Sahabenin büyüklerinden olan Hız.Ali, Abdurrahman b. Avı, Talha, Zübeyr ve Sa'd (r.a.), istişareden sonra, yüce makam olan, hilafet makamına Hız.Osman'ı getirdiler, kendi arzularıyla ona itaat edip. sahabeyi kiramdan oluşan toplumun huzurunda ona biat ettiler.

99- وذاك عثمان ثم القوم جلتهم قد بايعوا بعلى عقد رضوان

Yukarda isimleri geçen beş kişı tarafından hilafete tercih edilen altıncı şahıs Hız. Osman (r.a.)dır. Hız.Osman'dan sonra, bilgi ve şeref bakımından kavmin en yücesi olan Hız.Ali (r.a.), sahabenin ısrarı üzerine halifeliliği kabul etmiş ve topluca kendisine biat edilmiştir.

İmama biat etmek; İslam Dinine yardım etmesi için (imamla) yapılan bir anlaşma ve sözleşmedir.

Hız.Ali (r.a.)'nin hilafeti, Hız.Peygamber (S.A:V)'in nass ve tayini ile olmayıp, bizzat sahabeyi kiramın ictihad ve ittifaklarıyla olmuştur.

Binaenaleyh, Nazım (yazar), aşağıdaki mısralarda Şia'nın bu konudaki iddialarını reddetmektedir:

100- لا نص فيه جليا بل قد اجتهدوا لكن معاوية المخطي كمروان

Hız.Ali (r.a.)'nin hilafeti hakkında sarıh bir nass ve açık bir hüküm yoktur. Bilakis sahabeyi kiram, içtihadı bulunmuş ve vermiş oldukları doğru bir kararla Hız.Ali'yi halife seçmişlerdir. Yalnız Hız. Muaviye muhalefet etmekle kendi içtihadında tıpkı Mervan gibi hata etmiştir.

101- اذكر صحاب رسول الله قاطبة بالبر والخير و اهر طعن طعان

Rasulullah (s.a.v.)'in bütün ashabını hayır ve iyilikle an, onları kötüleyip ayıplayanın ayıplaması ve yermesinden kesinlikle kaçın ve sakın. Zira Peygamber (s.A.V) Efendimiz “**Ashabıma sebbetmeyiniz, onlara ikramda bulununuz. Çünkü onlar, sizin en hayırlılarınızdır**”²¹⁴ buyurmuşlardır. Bu konuda Sahabeyi kiram hakkında hadis-i şerifler; Sahihayn (Buhari-Müslim) ve sair hadis kitaplarında tafsilatıyla birlikte mevcuttur.

Sahabe arasında vuku' bulan muharebe ve çekişmeleri sahih olan bir şekilde tevیل etmek, daha uygun olan bir şeydir. Onlar hakkında kesinlikle ta'n (yerme ve sebbetme) etmek uygun değildir. Neuzubillah, onları ta'n edenin kafır olmasından korkulur, o bidatçı ve akıbetinden korkulan biri olarak sayılır. Çünkü, ashab-ı kiramın hepsi, Din-i Mübin-i İslam için canlarını ve mallarını feda etmişlerdir.

102- كلهم بذلوا للدين مهجتهم و للشریعة كانوا خير أعوان

103- یا رب لا تسلبنی حبهام أبدا من قال آمین یأمن سلب ایمان

104- دام نضرة من بالخير یذكرنی ما اخضر وجه الربی من قطر نيسان

Ashab-ı kiram (r.a.), hazretlerinin her biri, Din-i Mübin-i İslam için, canlarını ve mallarını vermişler ve şeriat-ı Muhammediyye için hayırlı hizmetlerde bulunmuşlardır.

Ya Rabbi! onların muhabbetlerini ebediyyen kalplerimizden çıkarma. Bu duaya “amin” diyen müminler, imansızlık tehlikesinden güvencede (emin) ve korunmuş olurlar. Beni hayır ile anan mümin kardeşlerimin yüzlerinin parlaklığı ve sevinçleri; yer yüzü, nisan yağmurlarıyla yeşillendikçe devam etsin. Amin! Ya Rabbe'l-Âlemin.

105- نصب الامام علينا واجب سمعا لدفع مظنون إضرار و طغیان

İnsanlar arasında vuku' bulması düşünülen gasp, soygun, yağmalama, azgınlık, kan dökme ve savaş gibi şeyleri yok edip, kaldırmak için ümmetin (müslümanların), kendilerine bir imam (lider-önder) seçmeleri (tayin etmeleri) naklen (dinen) vaciptir.

²¹⁴ Kenzü'l-Ummal, XI, 32543

“İmamet-i kübra” ile “hilafet-i uzma” eş anlamlı olup; insanların din ve dünyalarına ait işlerini korumak ve yürütmek için oluşturulan bir başkanlık ve umumi bir nezaret (bakanlıktır).

Fahr-i Âlem (s.a.v.) Efendimizden sonra; hükümlerin yürütülmesi, İslam (coğrafyası) hududunun korunması, orduların techizi (donatım), cuma ve bayram namazlarının kıldırılması için her asırda bir İslam halifesinin (başkanının) bulunmasına, “icma’ ümmet” vuku’ bulmuştur(icmaan karar verilmiştir).

Kainatın düzenini bizlere bahşeden (veren) Hz.Allah (c.c.)ın; **“..Ben, yer yüzünde bir halife kılacağım...”**²¹⁵ Kavı-i Celilinin gereğince, Ümmet-i Muhammedin, Peygamber’in irtihalinden sonra tertip etmiş oldukları yüce halifelik makamı (Hilafet), yukarda adları geçen “Hulefa-yı İzam (r.a.)’a, sonraları Emevi, Abbasi ve Selçuklu melik ve sultanlarına, daha sonraları da altıyüz yıl küsur (altı asıradan fazla) kadar hüküm süren Osmanlı sultanlarına (Allah, kıyamet gününe kadar onlara yardım etsin) emanet ve tevdi edilmiştir.

Allah’u Teala’nın lutuf ve inayetiyle “Hadimu’l-Hameyni’s-şerifeyn” yüce ünvanını, Büyük Osmanlı Sultanlarından (D.1470/875-61:1520/927. Aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufran) Hazaretlerinin ihrazıyla (elde etmesiyle), “asırlardan beri Osmanlı Sultanları; Rasulullahın halifesi ve hadimu’l-Hameyni’l-Muhtameyn” sıfatlarıyla vasıflanmışlardır. Bu durum bütün medeniyet âlemi tarafından bilinen bir realite olup, özellikle İslam Âleminde hakiki tevatürle kesinlik arzeditip bütün İslam ülkeleri tarafından kabul görmüştür.

Hız.Peygamber (s.a.v.) hadislerinden sahih meşhur bir hadiste **“Adil (adaletli) sultan, yer yüzünde Allah’ın gölgesidir.”**²¹⁶ buyrulmuştur Gerçekten de adaletli bir sultan, yeryüzünde Allah’ın gölgesi Samed olan Allah’ın en büyük nimetidir. Allah’ın kulları da onun padişahın (sultanın), adalet ve merhametinden faydalanırlar.

Hız. Peygamber(s.a.v.), müminlerin idârecilerine itaat etme hususunda şöyle buyurmuşlardır: **“Bana itaat eden, Allah’a itaat etmiştir. Benim emirime (idârecime) itaat eden, bana itaat etmiştir. Bana isyan eden Allah’a isyan etmiştir. Emirime isyan eden de bana isyan etmiştir.”**²¹⁷ Kur’an-ı Azimü’s-Şanda da şöyle buyurulmuştur; **“Allah’a, Rasulüne ve sizden olan emir sahiplerine (idârecilere) itaat edin.”**²¹⁸ Bu ayet-i Celile; Emiru’l-Müminine itaatın farz olduğunu belirleyen en belirgin delildir.

²¹⁵ 2. Bakara/30

²¹⁶ Kenzü’l-Ummal, Kenzü’l-Ummal, VI, 14868

²¹⁷ Buhari, Cihad;109

²¹⁸ 4.Nisa/59

Her zaman Allah’a Hamd, Şefaâtçımız olan Rasûlüne al ve ashabına vesair Peygamberlere salat ve selam olsun

Ey Allah’ım” (bu kitabı) yazan, şerheden, tabeden (basan) ve güzelce okuyup mutalaa edenlere, Aziz, Kerim, Şafi olan Sevgili Peygamber Efendimizin hürmetiyle bereketler ihsan eyle. (Amin).

III. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

Ahiret, Ahirete iman ve Ahiret'in Halleri:

Yüce dinimiz İslam Dininin inanç esaslarını oluşturan unsûr ların yani "Usulü'd-Din" in temel prensipleri şu üç ana unsûr üzerinde cereyan etmektedir. 1-Tevhid, 2-Nübüvvet, 3-Mead. İmam Gazzali (v.505/1111) de bu esasları derli toplu bir biçimde şu üç hükümde toplamaktadır: Allah'a, Nübüvvet (Meleklerle ve Kitaplara) ve Ahirete iman.²¹⁹ İfade etmeye çalıştığımız İslam Dininin bu temel prensiplerini kısaca beyan ettikten sonra ilerde "Ahiret" kavramını yeniden ele alacağız.

İ'tikad esaslarını oluşturan bu temel prensipler kısaca şu şekilde açıklanabilir:

1-Tevhid: Tevhid, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve O'nun bu âlemin yaratıcısı olduğunu ifade etmektedir.²²⁰ Tevhid inancı ancak; Allah'ın zat ve sıfatlarında bir olduğunu, ibadet etmek sadece ve sadece O'nun için olup O'ndan başkasına ibadet edilmeyeceğini ve O'nun yegane Halık ve hakiki Müessir olduğunu kabul etmekle mümkün olur.

2-Nübüvvet: Nübüvvet, Allah'ın insanlığa rasuller ve nebiler gönderdiğini; bunların sonuncusunun Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğunu, bu peygamberlerin Allah'tan aldıklarını insanlara tebliğ ettiklerini; Allah ile peygamberleri arasında, Allah'ın vahyini peygamberlere iletmekle vazifeli bir meleğin (Cebrail'in) bulunduğunu ve diğer meleklerin, yaratılmışların amellerini murakabe ettiklerini²²¹ belirtmektedir.

3-Mead: Mead, ahiret anlamında olup, "dünya hayatından sonra bir ahiret hayatının bulunduğunu ve insanın orada, dünyadaki iyilik ve kötülüklerinin karşılığını göreceğini gösteren"²²² Ahiret yurdudur.

Bu prensipler, İslam'ın ortaya koymuş olduğu temel prensipler olup, İmanın altı esasını da içermektedir. Bu üç temel prensibi ve beraberinde imanın altı esasını günümüz kelamcılarından Hüseyin Atay, dört kaide başlığı altında İman esaslarının beş olduğunu belirtmektedir. Asıl konumuz İslamda itikad esasları olmadığı için bu görüşleri buraya alamıyoruz²²³

²¹⁹ Ethem Ruhi Fırlı, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, 5.baskı, 19, İstanbul , 1991

²²⁰ Fırlı, a.g.e, 20

²²¹ Fırlı, a.g.e, 20

²²² Fırlı, a.g.e, 20

²²³ Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Atay, İslamın İnanç Esasları, 29-30, Ankara , 1992

Bilindiği gibi Kelam İlmi, kesin deliller ileri sürerek şüpheleri yok etmek suretiyle İslam akidesinin esaslarını ilim ışığı altında tetkik edip araştıran ve sonra da müdafaa eden bir ilimdir.²²⁴ Asr-ı seadet döneminde saf ve berraklığını muhafaza eden İman esasları, daha sonraki dönemlerde İslam devletinin sınırlarının genişlemesi ve çevre ülkelerle temasa geçmesiyle o saf ve duruluğundan (nitelik açısından) o gün de bugün de hiç bir şey kaybetmemiş ve ebediyyen de kaybetmeyecektir. Çünkü dünya döndükçe Kur'an ve onun inanç esasları özelliklerini yitirmeden kıyamete kadar sabit kalacaktır. **"Doğrusu Zikri (Kur'an-ı) biz indirdik, onun koruyucusu da şüphesiz biziz."**²²⁵ Ayet-i kerimesi de onun ebediyyen hiç bir değişikliğe uğramadan devam edeceğine işaret etmektedir. Burada şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz. "Sanki asr-ı saadet döneminde varlığını saf ve duruluğunu muhafaza eden inanç esasları daha sonraki devirlerde bu özelliklerini yitirmiştir" şeklinde yanlış anlaşılmaya yön veren ifade tarzları olabiliyor. İslamın geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla elbetteki onun akidesinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ama, İslam Dini Arap Yarımadasının tabii sınırlarını aşıp doğuda Irak ve İran'a, Kuzeyde Suriye ve Filistin'e hatta Mısır'a doğru yayılmaya başlayınca, Hz. Peygamber dönemindeki anlayış ve kabulün aynısını bu yeni ülkelerde bulamadı.²²⁶ Dolayısıyla değişim insanların kabul ve anlayışlarında oldu.

İşte bu şekilde müslümanların örneğin; İran'da Zerdüştilik ve Mazdeizm ile, Irak'da Hristiyanlık Sabilik ve kısmen de Yeni Eflatunculukla, Suriye'de eski inançlardan başka, Filistin'den Hicaz'a kadar uzanan sahalardaki Yahudi kolonileri arasında yaşayan çeşitli Musevilik dinleriyle karşı karşıya²²⁷ kalmaları ve bir etkileşim sürecine girmeleriyle bu dinlerin tesirinden kurtulmak elbetteki zor bir hal almıştır. Bunun sonucundada müslümanlar arasında onarılması güç bir çok soru ve problemler ortaya çıkmıştır. İslam mezheplerinden bazılarının "rec'at" fikrini benimsemeleri bunun en güzel örneklerinden biridir. Rec'at, Allah'ın ölenlerin bir bölümünü öldükleri surette dünyaya geri getireceğine böylece de bir bölümün yükseltileceğine bir bölümün alçaltılacağına, doğruların (haklı olanların) haklı olduklarının zalimlerin de haksız bulunduklarının meydana çıkacağına inanmaktır.²²⁸ Bu rec'at fikrinin kaynağı Hristiyanlığa dayanmaktadır. Çünkü Hristiyanlıktaki mesih inancında rec'at düşüncesi hakimdir. Bunun böyle olduğunu şu ifade ile daha güzel bir şekilde ortaya koyabiliriz: Yahudi mesihi ile Hristiyanların mesihi arasındaki kesin fark şudur: Yahudiler, mesih olarak yeni bir şahsın gelmesini

²²⁴ Cihat Tunç, SistematiK Kelam, 2, Kayseri, 1994

²²⁵ 15.Hicr/9

²²⁶ Tunç, a.g.e, 1

²²⁷ Tunç, a.g.e, 1

²²⁸ Fıglalı, a.g.e, 164

beklerken Hristiyanalar İsa b. Meryem'in rec'atine yani dönüşüne inanmaktadırlar.²²⁹ Ehl-i Sünnet kesinlikle rec'at fikrini kabul etmez ama İmamîyye'ye göre, rec'ate inanmak ne tevhid inancına zıttır ne de nübüvvet inancına; hatta bu iki inancı kuvvetlendirir.

Ortaya çıkan bu soru ve problemlere göğüs gerip, çözmek ve zihinlerde oluşan tereddütleri gidermek için Kelam ilmi zuhur etmiştir. Yukarda da belirtildiği gibi Kelam ilmi bu tür problemleri çözmek için ortaya kesin deliller koymaktadır. Bu delillerde, akli ve nakli (sem'i) delillerdir. Kelam ilminde bu delillerle isbatı istenen konular üç kısımdır. Bunlar akli konular, nakli konular, hem akli ve hem de nakli konulardır.²³⁰ Bunların teferruatına girmek istemiyoruz ama, bizim burada üzerinde duracağımız konu "Ahiret" konusu olduğu için bu konunun "Metalib-i sem'iyye (nakli konular) grubuna girdiğini belirtmek isteriz. Metalib-i sem'iyye; Ahiret halleri gibi sırf nakil ile isbat edilen konulardır. Zira, bunlar, ancak Peygamberlerin haberleriyle bilinir.²³¹ Fakat bunun böyle olması yani, Ahiret ve ahiret hallerinin metalib-i sem'iyyeden olması, onun aklen vuku' bulması imkanını ortadan kaldırmaz. Çünkü bunların (sem'i konuların) imkanı akıl ile de isbat edilebilir. Metalib-i sem'iyyenin (sem'i konuların) sem'i olması, imkanı itibariyle değil, vukuu itibariyledir.²³² Bu durumu bu yönüyle izah ettikten sonra asıl konumuz olan "Ahiret" konusuna başlayabiliriz.

AHİRET (MEAD):

Hızır Bey b. Celaleddin'in yazmış olduğu yüzbeş beyitten oluşan "Kasîde-i Nûniyye" adlı bu ebadı küçük fakat muhtevası geniş olan eserin; tevhid, nübüvvet, mead ve muhtelif meseleleri içeren dört bölümden oluştuğunu daha önce belirtmiştik. Kasîde-i Nûniyye'nin Osmanlıca şerhini yapan es- Seyyid el-Hacc Muhammed Şükri b. Ahmet Ata Damad-ı Gelenbevi, "Ahiret" bölümünü şerh ederken bu bölümü bir bütün içerisinde ele almış, ayrıca ahiret ve ahirete iman kavramlarına yer vermemiştir. Bu nedenle biz, daha ziyade Şârih'in izah ettiği haşr, hesap, mizan, havz, sırat vs... gibi konuların değerlendirilmesine geçmeden önce ahiret ve ahirete iman kavramları üzerinde durmak istiyoruz.

Ahiret kavramını önce dil açısyndan daha sonra da ıstılahi açıdan ele almaya çalışacağız. Sözlükte "son, sonra olan ve sonrakiler" anlamına gelen ahiret, ahir kelimesinin müennesi olup, Kur'an-ı Kerim'de "öbür dünya" manasında kullanılmıştır. Müfessirlere göre tam şekli al-Dâru'l-ahıra "son ikamet mahalli" olup, al-dünya "yakın

²²⁹ Fırlalı, a.g.e, 250

²³⁰ Muhittin Bağçeci, Kelam İlmine Giriş, 56, Kayseri, 1994

²³¹ Bağçeci, a.g.e, 56

²³² Bağçeci, a.g.e, 56

ikamet mahalli" yani bu dünyaya mükabil olarak kullanılır.²³³ Ahiret, evvelin mukabili ve "son" manasındaki "ahir" in müennesi olup Kur'an'da 110 yerde geçmektedir. Bunun yirmi altısında müzekker ve el-yevm kelimesine sıfat olarak el-yevmü'l-ahir (son gün), dokuzunda da (son ikamet mahalli), birinde en-neş'etü'l-ahira, (ikinci yaratılış, son hilkat) tarzında, elli yerde de dünya ile (ikisinde dünya manasındaki ula ile) mukabele edilmiş (karşılıklı) olarak zikr edilir.²³⁴ Bunlara paralel olarak Ahiret gününe, ahiretteki ebedi hayatın, kıyametin kopuşundan sonra başlaması sebebiyle "kıyamet günü" yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığı tam olarak orada alınacağı için "din günü, ceza günü", geçici olan dünya hayatının karşısı olduğu için de "gerçek hayat, ebedi âlem, baki âlem" gibi isimler verilmiştir.²³⁵

Bu isimlerin yanında Kur'an-ı Kerim'de ahiret gününe has bir takım isimler vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: 1-Toplanma günü "Mahşer vaktinde sizi toplayacağı gün, işte o zarar günüdür."²³⁶ 2-Kavuşma günü, "Dereceleri yükselten, Arş'ın sahibi Allah, kavuşma günüyle korkutmak için kullarından dilediğine iradesiyle ilgili vahyi indirir."²³⁷ 3-Çıkış günü, "Ogün insanlar bu sesi gerçekten işiteceklerdir. İşte bu çıkış günüdür,"²³⁸ 4- Aldanma günü(yevmü't-teğabün), "...İşte o zarar (aldanma) günüdür."²³⁹ 5-Hasret günü, " (Rasülüm)! sen onları hasret (pişmanlık ve üzüntü) günü hakkında uyar."²⁴⁰

Yukardaki açıklamalardan ahiretin dünya ile yakın bir ilişkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımla ıstılahi açıdan Ahiret, dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir.²⁴¹ Bu tanımlı daha öz bir deyimle "dünya hayatından sonraki ebedi hayat"²⁴² şeklinde ifade edebiliriz. Bu tanımların yanında şunları da verebiliriz; Ahiret günü, "haşirden başlayan na mütenahi (sınırsız) bir zamandır ki, kıyamet, sūr'a üfürme, haşr-i ecsad, amel defterlerinin verilmesi, mizan, sual, havz-ı kevser, şefa'at, sırat, cennet ve cehennemi içine alır."²⁴³, "Şu kainatın yok olmasından sonra, bir takım âlemlerin meydana geleceği ve bilcümle (bütün) mevtaların (ölülerin) dirilerek (bedenen) hayat

²³³ MEB İslam Ansiklopedisi, "Ahiret" md.

²³⁴ D.İ.A., "Ahiret" md.

²³⁵ Şerafettin Gölcük, Kelam, 367, Konya, 1991

²³⁶ 64. Teğabun/9

²³⁷ 40. Mümin/15

²³⁸ 51. Kaf/42

²³⁹ 64. Teğabun/9

²⁴⁰ 19. Meryem/39

²⁴¹ D.İ.A., "Ahiret" md.

²⁴² Gölcük, a.g.e, 367

²⁴³ Ömer Nasuhi Bilmen, Muvazzah İlmî Kelam Dersleri, 344, İstanbul, 1923

bulacağı günden itibaren başlayan namütenahi (sonsuz) bir zamandan ibarettir.”²⁴⁴ ve “Gerek ölüm halinde, gerekse dirildikten sonra insanın karşılaşacağı günlere ahiret günleri denir.”²⁴⁵ Bu tanımları dahada artırmak mümkündür ama, önemli olan meseleyi anlatabilmek olduğu için-anlaşılmıştır düşüncesiyle- bunlarla yetiniyoruz.

Burada, yukarda yapılan tanımlardan şöyle bir noktaya ulaşmaktayız. Yapılan bütün tanımlarda müşterek noktaların çokluğu yanında şöyle bir farklı anlayışla karşılaşılıyor. Bu da, ahiretin başlangıç zamanıdır. Yani Ahiret, berzahla (kabir hayatıyla) mı yoksa, haşirle mi başlayacak? Bu soruya şu şekilde bir açıklama getirebiliriz: “Ahiret terimini bazı alimler, “İsrafil (a.s.)’ın sûr’a birinci üfürüşüyle başlayan ve cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme girmesine kadar bütün ahiret hallerini içine alan hayat” olarak tanımlarken, bazıları da, “İkinci sûr’un üfürülüşü ve insanların tekrar dirilmelerinden sonra başlayan ve sonsuz olarak devam edecek olan hayat” diye tarif etmişlerdir. Ancak ölümle dünyadan ayrılan insanın, kıyametin kopuşuna ve ikinci bir hayat için cesetle birlikte mahşerde diriltilmesine kadar başından geçen hadiseleri dünya hayatından sayma imkanımız olmadığından ve Hz. Peygamber (s.a.v.), insanın ölümünü müteakip girip mahşerdeki dirilişe kadar kalacağı “Berzah Âlemi”ni ahiret duraklarının ilki olarak nitelendirdiği için, ahireti, berzah hayatını da kapsayacak şekilde tarif etmek daha isabetli olur. Bu yönüyle şöyle bir tanım yapabiliriz: “Ahiret, ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişten sonra ebediyyen devam edecek olan bir hayattır.”²⁴⁶

Kur’an-ı Kerim’de ahiret, ahiretin varlığı ve ahirete iman hakkında pek çok ayet vardır. Beden ve ruh ikileminden tekevvün eden insan oğlu fitraten; yok olmayı kesinlikle arzu etmemektedir. Hayatın ne kadar tatlı olduğunu hepimiz çok iyi biliriz. Sağlam bir imanla Allah’a kavuşma arzusu olsa bile yine de bütün insanlarda yaşama arzusu yanında tabiri caizse ölümden bir kaçış duygusu etkin bir rol oynamaktadır. Bu duruma şöyle muşahhas bir örnek verebiliriz: Farzedelim ki; yediden yetmişe değişik yaş gruplarından oluşan bir topluluğa ruhları kabzedenden melek (Azrail a.s.) gelip “ey insanlar! şu an içinizden birinin ruhunu kabzedeceğim, hanginizinkini kabzedeyim?” dese; o toplulukta bulunanlardan hiç biri, gel benim ruhumu kabzet demez. Bilakis onların herbiri ve hatta en yaşlısı bile, içinden “ah ne olur keşke bana yaklaşırsa da başka birine gitse” der. İşte insanlardaki bu psikolojik yapı, onların ebediyyen yaşama arzularını ortaya koymaktadır.

²⁴⁴ Bilmen, a.g.e, 345

²⁴⁵ Ali Küçükler, İzahlı İslam İlmihali, 31, İstanbul, 1989

²⁴⁶ Gölcük, a.g.e, 367

Her ne kadar ölüm geride kalanlar için acı ve hasret dolu bir olay ise de imanlı gönüller için fanilikten ebediliğe geçişi sağlayan bir vasıtaadır. Nitekim bir çok ayetlerde ölüm ve ahiret hayatı “buluşmak, sevdiğine kavuşmak” anlamındaki lika (likauallah, likau'l-ahire) kelimesiyle ifade edilmiştir.²⁴⁷ Bu konuya temas eden bir ayette Allah'ın dostları olduklarını ileri süren yahudilere şöyle hitap edilmiştir. **“De ki: Ey yahudiler! Bütün insanlar değil de yalnız, kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, bunda da samimi iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım)!”**²⁴⁸ Yukarda insanın psikolojik yönden yaşama arzusunda olduğunu belirtmiştik. O bu haliyle yaşama sevincine sahiptir. Ondaki bu duygu hayat mücadelesinin en önemli güç kaynağını oluşturmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte ölümün bir yokluk olmadığına inananlar, asıl hayatın ikinci âlemde başlayacağını ve ebediyyen devam edeceğini kabul ederler. Hz. Peygamber (s.a.v.), bir hadislerinde şöyle buyuruyorlar: **“Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse, Allah da ona kavuşmayı arzu eder, kim Allah'a kavuşmayı istemezse Allah'da ona kavuşmayı istemez.”** Bu söz esnasında Peygamberimizin yanında bulunanlar: **“Ya Rasûlellah! Hiç birimiz ölümü hoş karşılamayız”** deyince Hz. Peygamber sözlerine şöyle devam etmiştir: **“Durum sandığınız gibi değil. Gerçek şu ki, mümin olan kimsenin son nefesleri yaklaşınca Allah'ın hoşnutluğu ve lütuflarıyla müjdelenir. Artık ona göre Allah'a kavuşmaktan daha sevimli bir şey bulunamaz.”**²⁴⁹

Hiç şüphe yok ki, Allahu Teala'nın bütün işlerinde bir sır ve hikmet vardır. İnsanın, yaşamını ebediyyen devam ettirebileceği “Ahiret yurdu”nun varlığındaki hikmetin sırrı da öyle zannediyorum ki, insandaki bu ruhi yapıda yani, ebediyyen yaşama arzusunda yatmaktadır. Ahiretin varlığını ve insanın yeniden yaşamaya devam edeceğini Kur'an şöyle açıklıyor: **“İlkin mahlukunu yaratıp (ölümden) sonra bunu (yaratmayı) tekrarlayan O'dur ki bu, O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde (tecilli eden) en yüce sıfat O'nundur. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir.”**²⁵⁰ Başka bir ayette de **“Kıyamet vakti gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır”**²⁵¹ buyurulmaktadır.

Ölümden sonraki bu hayatın yani ahiret hayatının varlığı, ibtidai kavimler dahil, Tanrı inancının hakim olduğu hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde mevcuttur. Lakin bu din ve düşünce sistemlerinde, ölümden sonraki bu ahiret hayatının tasviri ve mahiyeti hakkında farklı görüşler zuhur etmiştir. Eski Ahid'de dünya

²⁴⁷ M.Fuad Abdulbaki, Mu'cem, “Lika”md.

²⁴⁸ 62.Cum'a/6

²⁴⁹ Buhari, Rikak;41

²⁵⁰ 30.Rum/27

²⁵¹ 22.Hac/7

hayatından sonra ruhun ölmezliğine ve dünyada işlenen günahların tesbit edildiğine dair belirtiler bulunduğu gibi ölümden sonra Allah'ın görüleceği ve yapılan amellerinde karşılığının verileceğine dair ifadeler vardır.²⁵² Bununla beraber Matta incilinde Saduki mezhebine bağlı yahudilerin Hz. Musa'dan naklettikleri bir meseleyi tartışma konusu yaparak ahireti inkar etme fikrine meylettiklerinden ²⁵³ bahsedilir. Yeni Ahid'de de ahiret ve ahirette mükafat ve ceza inancı açık bir şekilde mevcuttur.²⁵⁴ Kur'an-ı Kerim'de de önceki Peygamberlerin (Nuh, Yusuf, İbrahim, Musa, (a.s.) ümmetlerine ahiret inancını telkin ettikleri belirtilmektedir. **"Allah, sizi de yerden ot (bitirir) gibi bitirmiştir. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve sizi yeniden çıkaracaktır."**²⁵⁵ Şeklinde Nuh (a.s.)'ın, ümmetine, ahiretin varlığını anlattığı gibi öteki peygamberler de anlatmışlardır.²⁵⁶ Öte yandan bunlara paralel olarak, Allah'a ve ahiret gününe inanan Yahudi, Hristiyan ve Sabiilerin kurtuluşa erip mükafat kazanacakları da yine Kur'an'da ifade edilmektedir: **"Şüphesiz iman edenler; yani yahudilerden, hristiyanlardan ve sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp, salih amel işleyenler için Rab'leri katında mükafatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."**²⁵⁷

Kur'an'ın tasvirine göre dünya hayatı bir "oyun ve eğlence", bir "süs ve övünme" den ibarettir. "mal ve evlat nüfuz yarışı"dır. Netice itibariyle dünya geçici bir mekan olup yine geçici bir faydalanış ve aldanış vesilesidir. Gerçek hayat ahiret hayatıdır. Huzur ve sükun sadece ve sadece ölümsüz olan ahiret âleminde. **"Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!"**, ²⁵⁸ **"Ey kavmim! şüphesiz bu dünya hayatı, geçici bir eğlencedir. Ama ahiret, gerçekten kalınacak yurttur."**²⁵⁹ ve **"bilinki Dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence , bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve daha çok evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kururda sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir."** ²⁶⁰ Ayet-i kerimeler bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

²⁵² D.İ.A., "Ahiret"md.

²⁵³ D.İ.A., a.g.m.

²⁵⁴ D.İ.A., a.g.m.

²⁵⁵ 71.Nuh/17, 18

²⁵⁶ bkz.12.Yusuf/101;19. Meryem/33;20. Taha/55

²⁵⁷ 2.Bakara/62

²⁵⁸ 29.Ankebut/64

²⁵⁹ 40.Mümin/39

²⁶⁰ 57.Hadid/20

Fahreddin er-Razi'ye göre ahiret konusunun akli ve nakli olmak üzere iki yönü vardır. İnsan vücudunun ve içinde yaşadığımız kainatın fani olduğunu ve öldükten sonra dirilmenin de imkan dahilinde olduğunu kabul etmek konunun akli yönünü, kıyametin nasıl kopacağı ve ahiret hayatının nasıl başlayıp, nasıl devam edeceği hususu ise konunun nakli yönünü oluşturur.²⁶¹

Bekir Topaloğlu, ahiretin varlığının gerekliliğini şu şekilde ifade etmektedir: Düşünen her insanın kendisine sormaya mecbur olduğu, “nereden geldim, nereye gideceğim” şeklindeki bu sorunun birinci kısmında materyalist izahı benimsemeyen, kendisine ve içinde yaşadığı tabiata hakim, mutlak kudrete sahip bir yaratıcının varlığına inanan kimse, söz konusu sorunun ikinci kısmında da aynı düşünce tarzını devam ettirerek öbür âlemin ölümsüzlüğünü kolaylıkla benimser. İnsandaki ruhi ve fikri gelişme devam ederek kendisinde ebediyet duygusu meydana getirir. İnsanda var olan ebediyet duygusu nedeniyle, daha mükemmel ve ölümsüz bir âlem olan ahiretin varlığını benimsemek insanın tabii yaratılışında bulunan bir özelliktir. İnsandaki fitri özelliklerden birisi de adalet duygusudur. Dünyanın hiç bir yerinde ve hiç bir dönemde sürekli olarak adaletin hakim olduğunu söylemek mümkün değildir. Haksızlığı görüp de derinden rencide olan insan büyük bir hesap gününün gerçekleşeceğine inanmak ister.²⁶²

“Biz insanı en güzel şekilde yarattık”²⁶³ hitabına muhatab olan ve yaratılmışların en güzeli olan insan bu ulvi mertebeye nasıl ulaştığını ve başıboş yaratılmadığını, dünyaya bir gaye için geldiğini düşünerek bu ulvi duyguyu vicdanının derinliklerinde hisseder. Bu yönüyle de kendine bu güzel sıfatı veren Mevlasına karşı sorumluluk bilincinde olarak O’na iyi bir kul olmaya çalışır. Elbetteki bunun sonucunda da Rabbindan mükafatını bekler. İnsanlar, dünya hayatı boyunca zeka, kabiliyet, sağlık, servet vb... durumlarda aynı konumda değildirler. İnsanlardan bir kısmı fakirlik sıkıntıları içerisinde kıvranıp ölürken; bir kısmı da zenginlik zevkleri içerisinde gözlerini hayata kapamaktadırlar. Şayet fakir kötü, zengin iyi bir insan idiyse belki adalet yerini buldu denebilir. Ama durum tersine ise, ömrünü acılar içerisinde geçiren dürüst ama fakir insanın mükafat göreceği ikinci bir hayat gereklidir.

İnsanların bir çok konuda farklı görüşler ortaya koyduğu ve herkesin de kendi görüşünün doğru olduğuna inandığı bir realitedir. Buna rağmen bütün fikirlerin doğru olduğunu kabul etmek te mümkün değildir. O halde hakikatin bütün açıklığıyla ortaya çıkacağı yani hakikat ve kemal anlayışlarının yerini bulacağı ve herkes tarafından anlaşılıp benimseneceği bir gün olmalıdır. Kısacası bu ve benzeri durumlar yanında

²⁶¹ Fahreddin er-Razi, Mefatihü'l-Gayb, I, 8, Kahire , 1934

²⁶² D.İ.A., "Ahiret"md.

²⁶³ 95.Tin/4

insanın yaptığıının karşılığını göreceği bir günün olması gerekmektedir. Zaten Kur'an da buna işaret etmektedir: **"Kim zerre miktarı hayır (iyilik) yapmışsa onu(karşılığını) görür, ve kim de zerre miktarı şer (kötülük) işlemişse onu (karşılığını) görür."**²⁶⁴

Kur'an-ı Kerim'den Ahirete Dair Akli ve İlmi Deliller:

1-Elbetteki zor bir şeyi yapan, kolay bir şeyi daha rahat yapar. Örneğin yüz kiloluk bir nesneyi kaldıran bir insan, kırk kiloluk bir nesneyi daha rahat ve kolaylıkla kaldırır. Bu durum, aklın müşahade ve tecrübelerden çıkardığı inkarı mümkün olmayan bir ilkedir. K. Kerim:"**Göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından elbette daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler.**"²⁶⁵ **"Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakla yorulmayan Allah'ın ölüleri diriltmeye de gücünün yettiğini görmüyorlar mı? Evet O, her şeye kadirdir."**²⁶⁶ ayetleriyle buna işaret etmektedir.

2-Hiç kuşkusuz bir şeyi yapan, onun benzerini de yapabilir. Bir otomobil yapan, yine başka bir modelde başka bir otomobil de yapabilir...."**Gökleri ve yeri yaratan onların bir benzerini yaratamaz mı? Elbetteki yaratır. Çünkü O herşeyi bilen bir yaratıcıdır.**"²⁶⁷ **"(Düşün o) günü ki , kitapların tomarlarını dürer gibi göğü toparlayıp düreriz. Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız zamanki gibi onu yine iade ederiz. (Bu,) üzerimize aldığımız bir vaad oldu. Biz, (vaadettiğimizi)yaparız."**²⁶⁸

3-Herhangi bir şeyi bir kez yapabilen, onu defalarca yapabilir. Bir problemin çözümünü öğrenen bir öğrenci artık o problemi devamlı çözebilir. Önemli olan bir işi bir defa yapabilmektir. Bir kez yapılan şey ikinci, üçüncü ve..defalarca daha kolay yapılır. Allah'u Teala bir şeyi bir kez değil milyon defa hatta sayılamayacak kadar yaratmaktadır. İnsanı bir kez yaratmakla bırakmamış, devamlı yaratma halindedir. Yani yaratma mahareti ve san'atı O'nun ayrılmaz ve şüphe götürmez sıfatıdır. Dolayısıyla yarattığı insanları yeniden ikinci kez yaratmasının daha kolay olacağı akl-ı selim ile kolaylıkla bilinir. **"İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı bilmiyor mu? Hemen de apaçık hasım kesiliyor ve kendi yaratılışını unutarak, bu çürümüş kemikleri kim diriltecek? Diyerek bize misal vermeye kalkışıyor. De ki: Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O, her türlü yaratmayı bilir."**²⁶⁹**"Allah, ilkin mahlukunu yaratır, (ölümden)sonra da bunu (yaratmayı), tekrarlar. Sonunda hep O'na**

²⁶⁴ 99.Zilzal/7, 8

²⁶⁵ 40.Mümin/57

²⁶⁶ 46.Ahkaf/33

²⁶⁷ 36.Yasin/81

²⁶⁸ 21.Enbiya/104

²⁶⁹ 36.Yasin/77, 79

döndürüleceksiniz.”²⁷⁰, “Allah’ın yaratmaya nasıl başlayıp sonra onu nasıl tekrar ettiğini görmüyorlar mı? Doğrusu bu Allah’a kolaydır. De ki: O halde yer yüzünde dolaşın da Allah iki baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şeye kadirdir.”²⁷¹

4-Kış mevsiminde yer yüzünün ölü konumunda olup, toprağın bir şey bitirmemesi ve yaz mevsiminde ise canlanması ve enva-ı çeşit bitkiler bitirmesi bilinen bir gerçektir. İnsanın da öldükten sonra dirilmesi, ölü yerin (toprağın) dirilmesine dayandırılmıştır. İşte yer yüzünün canlılığını kışın öldürüp yazın tekrar diriltten Allah, insanı da öldürüp sonra onu tekrar diriltir. İnsanın, kainatta canlılarda ölüp bitenlere bakınca başka canlıların da ölüp dirilebileceğini anlaması, en basit akıl yürütme ve mantık kaidesidir. Bu konuda Kur’an şöyle diyor:”Yer yüzünü kupkuru ve ölü halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir. Bunlar Allah’ın gerçek olduğunu, ölüleri dirilttiğini ve her şeye gücünün yettiğini gösterir.”²⁷², “Gökten bir ölçüyle suyu indiren O’dur. biz onunla ölü yeri dirilttik. İşte siz de böyle diriltileceksiniz.”²⁷³, “Bulutları yürüten, rüzgarları gönderen Allah’tır. Biz bulutları ölü bir yere gönderip onunla toprağı ölümden sonra diriltiriz. İşte ölümden sonra diriltme böyledir.”²⁷⁴, “Rahmetinden dolayı rüzgarları müjdeci olarak gönderen Allah’tır. Rüzgarlar ağır bulutları kaldırdığında onları ölü bir yere gönderir oraya su indirir ve onunla her türlü meyveyi çıkarırız(yetiştiririz).İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Bundan öğüt almanız umulur.”²⁷⁵

5-Bir şeyi, kendine zıt olan başka bir şeye çevirebilen, onu benzeri bir şeye daha kolay bir şekilde çevirebilir. Ateş ile su birbirinin zıttıdır. Yaş bir ağacın ateş çıkarması tabiata aykırıdır. Ama Allah (c.c.) yeşil ve suyu bol bir ağacın yanmasını da yaratmıştır. Aslında burda ağaçdaki suyun ateşe engel olması gerekirdi fakat Allah’u Teala orada yeşil ağacın suyunu ateşe çevirerek ağacın yanmasını meydana getirmiştir. Burada dikkat çekilmek istenen husus, bu kadar güçlü olan bir zatın, bir şeyin mahiyetini ve özünü değiştirebilmesidir. Bu da bir şeyin ölü iken canlı, canlı iken ölü yapılmasıdır. Cenab-ı Hak’kın insanın bedenine ruh üfleme(can verme)siyle insan canlanır ve ruhun (canın)çıkmasıyla da insan ölür. Bir insana aynen benzeyen bir manken yapılabiliyor

²⁷⁰ 30.Rum/11

²⁷¹ 29.Ankebut/19, 20

²⁷² 22.Hac/5, 6

²⁷³ 43.Zuhruf/11

²⁷⁴ 35.Fatır/9

²⁷⁵ 7.Araf/57

ama o, insan olamıyor çünkü onun ruhu yoktur. İşte o ruh, Allah'ın buyruğudur. "gir" deyince o bedene girer ve insan canlanır, "çık" deyince hemen çıkar ve insan ölüp cansız bir varlık haline gelir. **"Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur, işte siz ateşi ondan yakıyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmaya kadir değil midir? Evet! Elbetteki kadirdir. O, her şeyi hakkıyla bilen yaratıcıdır."**²⁷⁶

6-Öte yandan insanın yaratılmasının gayesi de ahiretin varlığına delil olabilir. Kur'an-ı Mübin, kainatın ve bunun içerisinde insanın boşuna yaratılmadığını, kainatın belli bir düzeni, nizam ve intizamı olduğunu, insanın da bu nizamı anlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna paralel olarak insana akıl nimeti, irade hürriyeti ve dahası, yer yüzünün halifesi olma vazifesi verilmiştir.

İşte bu ve benzeri özel vasıflarla kendine bir çok nimetin verildiği insan oğlu, bu nimetlerin karşısında dünyada hiçbir kimseye hesap vermemekte ve hatta diğer canlı türlerinden hesap sormaktadır. Burdan direkt olarak şu neticeye varabiliriz: Bunca nimetlerle bezenip bu dünya da hiç hesap vermeyen insanın, mutlaka hesap vereceği bir gün olmalıdır.²⁷⁷

Burada Erzurum'lu İbrahim Hakkı hazretlerinin (v.1195/1780) şu sözünü de zikretmek istiyorum. O şöyle diyor: "İnsanın, her biri bir öncekinden daha büyük olan dört konağı (evi) vardır. Birincisi anne karnı, ikincisi, daha sonraki âlemde saadet ya da şekavetine sebep olacak amellerin içinde kazanıldığı dünya evi, üçüncüsü bu dünya evinden daha büyük ve geniş olan Berzah evi, dördüncüsü de kendisinden sonra başka bir gidiş yeri olmayan ve kendisinde ebedi kalınacak; dâru'l-karar olan Cennet ve Cehennem (ahiret evi)dir."²⁷⁸ Buradan hareketle insanın daimi kalacağı bir mekanda ağırlanabilmesi için her yönüyle o mekanları hak etmesi ve bunun için bir hesaba tabi tutulması gerekir.

Şurası unutulmamalıdır ki, Dünyada yapılan her şeyin mutlaka bir karşılığı vardır. Bu karşılıkların bir kısmı dünyada görülür ama, karşılığı dünyada görülmeyen ve hatta görülmesi şeyler de vardır ki; işte bunların karşılığının görüleceği bir yer, bir hesap günü vardır ve de olmalıdır. Bu durum, sadece ahirette değil, dünyada da aynıdır. Örneğin, herhangi birkurum veya kuruluştaki çalışan bir işçi veya memurun, alınının akıyla maaş alabilmesi yahut o işyerinde çalışabilmesi için, işyerinin bütün şartlarını kabul etmesi ve onlara uygun bir tarzda hareket etmesi gerekmektedir. İşte burdan hareketle mutlu olabilme düşüncesinde olan insanın, ebedi bir mekan olacak olan yer için öngörülen şartlarla vasıflanması gerekmektedir.

²⁷⁶ 36.Yasin/80, 81

²⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Atay, a.g.e, 199-202

²⁷⁸ Süleyman Toprak, Ölümden Sonraki Hayat, 21, Konya, 1991

AHİRETE İMAN

İman esaslarının üç ana prensipte birleştiğini ve bu prensiplerden üçüncüsünün de Mead'a yani ahirete iman etmek olduğunu belirtmiştik. Ahiret kavramı ve ahiretin varlığından sonra şimdi de ahiret gününe iman etmenin İslam'ın bir ruknü olduğunu ifade etmeye çalışacağız.

Kur'an sadece ahiretten ve o günün varlığından bahsetmekle kalmamış aynı zamanda, ahirete imanın gerekliliği üzerinde durarak onun islam akidesinin bir ruknü olduğunu vurgulamıştır. Yukarda da belirttiğimiz gibi, insan aklıyla arasında adeta bir perde bulunan bu konu, nakli konular grubuna girdiği için bu konuda en güçlü delillerin nakli (sem'i) deliller olduğunu tekrar vurgulamak istiyoruz. Ahirete iman etmek İslam inancının bir parçasıdır. Bu nedenle ahirete iman etmeyen biri mümin olamaz. Ahirete iman konusunda K. Kerim'de pek çok ayet vardır. Bunlardan bir kaç tanesini zikredebiliriz: **"Yine onlar (müminler), sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler, ahiret gününe de kesinkes inanırlar."**²⁷⁹; **"(onlar)namaz kılan, zekat veren ve ahirete de kesinlikle inanan (müminlerdir)"**²⁸⁰, **"Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekatı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar. İşte onlara pek yakında büyük mükafat vereceğiz."**²⁸¹

Ahirete iman ayetleri yanında bir de ahirete inanmayıp, inkar edenleri tasvir eden ayetler vardır. Bunlardan bir kaç da şöyledir: **"Doğrusu bu Kur'an, en doğru yola götürür ve yararlı işlerde bulunan müminlere büyük ecir olduğunu, ahirete inanmayanlara da can yakıcı bir azab hazırladığımızı müjdeler."**²⁸², **"Kim Allah'ı, Meleklerini, Kitaplarını, Peygamberlerini ve Ahiret gününü inkar ederse, mutlaka haktan çok uzak, derin bir sapıklığa sapmıştır."**²⁸³ **"Ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayan kimselerin amelleri (işleri) boşa gitmiştir."**²⁸⁴ Ayetlerde de belirtildiği gibi ahirete iman, mükafatı gerektirdiği gibi onu inkar etmek de cezayı gerektirir.

Ahireti inkar etmek sadece onu inkar değil aynı zamanda Allah'ı ve Peygamberini de inkar anlamına gelir. Çünkü, ahireti, ahirette olacak olan şeyleri, ahiretin hallerini akıl ile bilmek mümkün değildir. Bu durumlar, ancak vahiyle ve

²⁷⁹ 2.Bakara/4

²⁸⁰ 27.Neml/3

²⁸¹ 4.Nisa/162

²⁸² 17.İsra/9, 10

²⁸³ 4.Nisa/136

²⁸⁴ 7.Araf/112

Peygamberlerin haberleriyle bilinebilir. Dolayısıyla ahiret ve hallerini inkar etmek, onları haber vereni de inkar etmek şeklinde addedilir. zira bu durumda onların (Allah ve Peygamberlerinin) vermiş olduğu haberler yalanlanmış sayılmaktadır. İman ise, Allah ve Rasûlünün söyledikleri herşeyi tasdik ve kabul etmektir. İman esaslarında bölünme olmayacağına göre bunlardan birini inkar etmek, hepsini inkar etmek gibidir.

Her şeye rağmen ahiret gerçeği, duyuların ötesinde onların dışında ve bu gün yaşamaya devam eden insanlara göre gelecekte olacak olması söz konusu olduğu için bunun doğrudan doğruya idrak edilmesi mümkün değildir. Fakat, konuyla ilgili olarak sıralanan deliller akla ışık tutmaktadır. Kabul veya reddetmek aklın, kalp ile kurduğu temasın neticesinde ortaya çıkmaktadır. Elbetteki ufku dar olup, kalbi ile akli arasında dialog sağlayamayan insan fakir ve sathi düşüncesiyle Kur'an'ın da belirttiği gibi "şu çürümüş, un olmuş kemikleri kim diriltecek?" şeklinde bir inkarı duyguya kapılabilir.

Ahiret inancı bir çok yönden insan üzerinde olumlu neticeler bırakmaktadır. Ahiret inancı insandaki sorumluluk duygusunu geliştirmektedir. Dünya hayatında insanın zorluklarla devamlı bir mücadele halinde olduğu bilinmektedir. İnsanların bir çoğu çalışıp didinmesine ve bir çok uğraşı vermesine rağmen bu haksızlık ve sıkıntılardan bir türlü kurtulamamaktadır. Bunun için adaletin tecelli edeceği ve herkesin yaptığının karşılığını alabileceği bir güne inanmak insan için büyük bir teselli kaynağı ve yaşama sevincidir.

Kur'an-ı Kerim, diğer dinlerle kesinlikle mukayese edilemeyecek bir şekilde ahiret inancını telkin etmektedir. Bununla beraber İslam Dini dünyadan el etek çekmeyi de hiç bir zaman tasvip etmeyip, dengeli hareket edilmesini, ne dünya için ahireti ve ne de ahiret için dünyayı kaybetmenin doğru olmadığını vurgulamıştır. İnsan, ebediyyen hayat süreceği ahiret yurduna hazırlanmaya çalışırken dünyadan da nasibini unutmamalıdır. **"Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu gözet, ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de insanlara iyilik et. Yer yüzünde bozgunculuğu arzulama, şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez."**²⁸⁵ Dünya nimetlerinden faydalanmak elbetteki olacaktır. Ama burada aslolan, dünyanın cazibesine kapılıp, ahiret saadetini ihmal etmemektedir. Çünkü, **"dünya ahirete nisbetle geçici ve değersiz bir metadan ibarettir."**²⁸⁶ Dinimize göre dünya ahiretin tarlasıdır. Dünya ile ahiret birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Ahiretin varlığı, dünyanın nizam ve intizamı içindir. Böyle bir inanç olmasaydı belki de dünyanın düzeni, dengesi bozulacaktı. zaten dünyanın düzenini bozan ve bozmaya çalışanlar da ahirete inanmayan veya inancı zayıf olanlar değil midir?

²⁸⁵ 28. Kasas/77

²⁸⁶ 13 .Ra'd/26

K.Kerim, ahireti inkar eden tipleri kibirli ve katı yürekli olarak tasvir etmektedir. **“Fakat ahirete inanmayanlar var ya, onların kalpleri inkarcı, kendileri de böbürlenmiş kimselerdir.”**²⁸⁷, **“Ogün vay haline yalancıların! ki onlar ceza gününü yalan sayarlar. Onu ancak günahkar ve saldırgan kimseler yalanlar. O gibilere ayetlerimiz okununca “eskilerin masalları” derler. Hayır öyle değil bilakis onların kazanmakta oldukları kötülükler kalplerini paslandırmıştır.”**²⁸⁸ Gelip geçici çok kısa bir hayat olan dünya hayatından sonra ölümle her şeyin biteceğini iddia etmek, elbetteki insan ruhunu sonu belirsiz bunalımlara iter. düşünen beyin ve duyan göntüller için böyle bir şeyi kabullenmek mümkün değildir.²⁸⁹

ÖLÜMLE BAŞLAYAN HAYAT

Yüz beş beyit ve dört bölümden oluşan “Kasîde-i Nûniyye”nin III. bölümü Mead (ahiret) konusunu içermektedir. Şârih (Muhammed Şükri b. Ahmed Ata Damad-ı Gelenbevi), bu bölümde yer alan konuları şu şekilde ele almış ve izah etmeye çalışmıştır: “Haşr, sırat, mizan, hesap, havz, kîzan (kadeh-bardak), kabir hayatı, kıyametin dehşet ve korkuları, Cennet ve Cehennem, tevbe, şefaât ve dua.” Biz bunlara “kıyamet ve ba’s” konularını da ilave edip şu şekilde bir sıralama yaparak değerlendirme yapmayı düşünüyoruz:

-Kabir hayatı	-Mizan	-Hesab-sual
-Kıyamet ve kıyametin dehşet ve korkular	- Haşr	-Sırat
- Havz-kîzan-Cennet ve Cehennem	-Ba’s	-Şefaât
-Tevbe ve Dua:		

KABİR HAYATI

İnsanoğlunun ölümünden itibaren ikinci “sûr”un üflenip, yeniden ikinci kez dirilmesine kadar, nerede ve hangi konumda olursa olsun geçirdiği döneme “kabir” ya da “berzah hayatı”, bu hayatın geçtiği yere de “berzah âlemi” denir.Şârih, bu konuda kısaca şu görüşlere yer vermektedir: Kabir hayatının vuku bulması da Hz. Peygamber (s.a.v.)’in haber vermiş olduğu sırat, havz vs... haktır ve mümkünattandır. Kelamcılar, kabir hayatında kafirler ve bazı asi müminlerin azabı, müminlerin ise lezzeti (nimeti) tadacağı konusunda ittifak etmişlerdir.(Şârih) bu konuda bir iki ayet-ikerime zikrederek **“onlara iki kez azab edeceğiz...”**²⁹⁰ ve **“En büyük azaptan önce onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız.”**²⁹¹ ayetlerindeki azaplardan birinin kabir azabı olduğunu

²⁸⁷ 16 .Nahl/22

²⁸⁸ 83 .Mutaffifin/10, 14

²⁸⁹ Geniş bilgi için bkz.D.İ.A. “Ahiret”md.

²⁹⁰ 9.Tevbe/101

²⁹¹ 33.Ahzab/21

vurgulamış ve Ehl-i sünnetin ittifakıyla kabirde herkesin “tevhid-i İlahi”den sorguya çekileceğini bildirmiştir. Buna ilaveten kabir sualinin, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ümmetinin özelliklerinden biri olduğunu ve bu vesile ile de ehl-i imanın, kıyamet günü günahlardan kurtulabileceğini ifade etmiştir.

Kabir azabı ve kabir nimeti konusunda Ehl-i sünnet ittifak etmiştir. Ayetlerdeki “azab” kavramı, tefsirlerin bir çoğunda da, biri kabir diğeri cehennem azabı şeklinde tefsir edilmiştir.²⁹² Kabir sualinin vukuu konusunda yine ittifak söz konusudur fakat, kabir sualiyle müminlerin, kıyamet günü günahlardan kurtulabileceklerine(Şârih’in ifadesi için bkz.75.beyt) dair müsbet bir delil bulamadık. Şârih’in bu sözüyle biz ancak şunu söyleyebiliriz. Kabir sualiyle hiç bir mü’min günahından kurtulamaz ama kurtulması ümit edilir. Şârih’in de böyle bir düşünce içerisinde olduğu kanaatindeyiz. Çünkü o da, burada kesinlik arzeden bir iddiada bulunmamış ve hem de bu hususta ne akli ve ne de nakli bir delil getirmiştir.

KIYAMET VE KIYAMETİN DEHŞET VE KORKULARI:

Şârih, kıyamet konusuna direkt olarak kıyametin dehşet ve korkularını ifade ederek girmiş, ayrıca kıyamet konusu üzerinde durmamıştır.Bu nedenle biz önce, kıyamet kavramı üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Ömer Nasuhi Bilmen (merhum), kıyameti şöyle tarif ediyor: Kıyamet, bil-cümle mahlukatın hayatlarından mahrum olmaları ve şu mükevvenatın Allah indinde takdir edilen ömrünün nihayet bulup, büsbütün harab olacağı güne denildiği gibi, ölümlerin tekrar vücut bularak hayat bulacakları (dirilecekleri) güne de denir.”²⁹³ Şu şekilde bir tanım daha yapabiliriz: “Kıyamet kainatın nizamının bozulması ve her şeyin altüst edilerek mahvolması²⁹⁴ ve bu helak olup ölen şeylerin yeniden diriltilerek ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi”²⁹⁵ demektir.²⁹⁶

Kur’an-ı Kerim’deki kıyamet tasvirlerinden biri de şöyledir: “Kıyamet gününe yemin ederim ve nedamet (pişmanlık) duyan nefse yemin ederim (ki, insanlar, öldükten sonra diriltileceklerdir.) İnsan, kemiklerini bir araya topluyamayacağımızı mı zannediyor? Evet, biz onu, parmak uçlarına varıncaya kadar bütün incelikleriyle yeniden yapmaya kadiriz. Ama insanoğlu gelecekte de suç işlemek ister de “Kıyamet günü ne zamanmış!” der. Gözün kamaştığı, ayın

²⁹² bkz.Nesefi, Tefsir, I, 175

²⁹³ Bilmen, a.g.e, 345

²⁹⁴ Buna “es-Sa’ah” (bilinen zaman) da denir.

²⁹⁵ Burada sözkonusu edilen kıyamet genel bir yok oluşu ve yeniden dirilişi kapsamaktadır ki, bu büyük kıyamettir. Bir de küçük kıyamet vardır ki o da insanın ölümüdür.

²⁹⁶ Gölcük, a.g.e, 380

tutulduğu, güneş ve ayın bir araya geldiği zaman işte o gün insan “kaçacak yer nerede?” der. Hayır, hayır; O gün insanoğluna önde ve sonda yaptığı ne varsa bildirilir. Özürlerini sayıp dökse de insanoğlu artık kendi kendinin şahididir.”²⁹⁷

Kıyametin saati, ne zaman olacağı konusunda bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Çünkü bu konunun sem’iyyattan olması ve zamanını bildiren bir nakli delilin de bulunmayışı buna engel olmaktadır. Durumun böyle olmasına rağmen insanlar yine de boş durmamışlar, bu meseleyle meşgul olmuşlardır. Fakat nereye baş vurmuşlarsa da bu meraklarını giderecek bir cevap alamamışlardır. Kur’an, bu meseleye şu ayet-i kerimeyle ışık tutmaktadır. “(Ey Muhammed) insanlar sana kıyametin zamanını sorarlar. De ki: Onun bilgisi Allah’ın yanındadır. Ne bilirsin belki de zamanı yakındır.”²⁹⁸ Başka bir ayette de: “Kıyamet saatini bilmek ancak Allah’a mahsustur” şeklinde ifade edilmiştir.

Bu noktalara kısaca temas edildikten sonra buradan, Şârihin temas ettiği “kıyametin dehşet ve korkuları” ele alınabilir. bunlar:

- 1-Hevl-i vukuf (insanların, mahşerde bekleme ya da bekletilme sıkıntısı)
- 2-Kitap ve benzeri amel defterlerinin verilme korkusu
- 3-Sorguya çekilme korkusu
- 4-Lisan (dil), el, ayak, göz, kulak ve bedenın şahitlik etme korkusu
- 5-Gece ve gündüzün şahitlik etme(korkusu)
- 6-Renklerin değişmesi
- 7-İnsanların ve şekavet ile çağırılma korkusu.

Şârih, bunların her birini nakli delillerle izah etmeye çalışmıştır. Nakli delillerle bu durumları ele alması, bunların vuku'unun kesin olduğunu belirtmektedir. Zaten ehl-i sünnet akidesinde de bunlar üzerinde ittifak edilmiştir. Bununla birlikte bunlara konulan “kıyametin dehşet ve korkuları” şeklindeki başlıkta bulunan “...dehşet ve korkuları” gibi, günümüzde insanı bir anda ürperten ifadeler yerine örneğin; “kıyamet günü insanların karşılaşacağı durumlar.” şeklinde daha yumuşak kavramlar kullanılabilir. Bununla biz, “kıyametin dehşet ve korkuları yoktur”! demek istemiyoruz ama, korku ve dehşet olsa bile, Allah’ın gadabından önce gelen merhametinden dolayı, İslam’ın rahmet dini oluşu ve güzelliğinin her yerde olduğu gibi, burada da kullanılmasının daha uygun olacağı düşünülebilir.

Şârih, açıklama bölümünde evliya-ı kiram, suleha ve etkıyanın, kıyametin bu dehşetli hallerinden kurtuluşa ereceklerini beyan etmişse de; elbetteki bu durum sadece

²⁹⁷ 75.Kıyame/1-15

²⁹⁸ 33.Ahzab/63

bir görüşten öteye gidemez. buna mukabil “böyle bir şey de söz konusu değildir” diyemeyiz. En iyisini Allah bilir. Çünkü O, “Dilediği şeyi yapandır.”

BA’S (Diriliş)

Ba’s, sözlükte “birini kaldırıp harekete geçirmek, uykudan uyandırmak, diriltmek” manalarının yanında genel olarak; “Allah’ın herhangi bir şeyi yok iken var etmesi” anlamındadır. İslami literatürde asıl ve en yaygın olarak, “kıyamet gününde Allah’ın ahiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak hayata göndermesi” anlamında kullanılır.²⁹⁹ İman esasları arasında “ba’sü bade’l-mevt, öldükten sonra dirilmek” biçiminde yer alan ba’s “Allah’u Teala’nın ölüleri tekrar dirilmesi” şeklinde de tanımlanabilir.

Cenab-ı Hak, ba’s (diriliş)ın vuku’ bulacağını K. Kerim’de çeşitli şekillerde anlatmaktadır. “Ey insanlar sizin tekrar yaratılmanız ve dirilişiniz tek bir nefsin yaratılması ve tekrar dirilmesi gibidir. Şüphesiz Allah işitendir, görendir.”³⁰⁰ “Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra pıhtılaşmış kandan, sonra hilkati belirli-belirsiz bir lokma et parçasından yarattık. Sonra (kudretimizi) açıkça gösterelim diye dilediğimizi bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz, sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder, yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür, ta ki her şeyi bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen yer yüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten iç açıcı bitki verir.” Bu ve benzeri bir çok ayet ba’sın mutlaka vuku bulacağını delilleridir.

Bas’ın keyfiyetine gelince bu durum da yine Kur’an’ın tasviriyle izah edilebilir. “Rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O’dur. Sonunda onlar (o rüzgarlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevkederiz. Orada su indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her halde bundan ibret alırsınız.”³⁰¹ Cenab-ı Hak bütün canlıları hiç yoktan var etmiş ama daha sonra bunların yaratılmasını, her canlının tohumlarıyla devam ettirmiştir. Hz. Allah(cc) bu ayette, mahşer gününde ölülerin dirilmesini, bitki ve ürünlerin yerden bitmesine benzetmiştir. Ekilen tohum suyunu alıp nasıl bitiyorsa ölüler de o şekilde dirileceklerdir. İnsan bedeninde onun bütün özelliklerini kendinde şifreleyen ve gözle

²⁹⁹ D.İ.A., “Ba’s” md.

³⁰⁰ 31.Lokman/28

³⁰¹ 7.Araf/57

görülme-yen DNA (deoksiribo nükleik asit) molekülü vardır ki, bu DNA molekülü başka insanlara molekül olmaktan korunarak ikinci nefhaya (sûr 'a) kadar bozulmadan kalacaktır.

Hız.Peygamber (s.a.v.), yok olmaktan korunarak kalacak olan bu molekülün “Ac-bü’z-zeneb” denilen kuyruk sokumu kemiğinde bulunduğunu belirtmektedir. “İkinci m nefhadan sonra Allah, gökten bir su indirecektir. İnsanlar, bitkilerin bittiği gibi bitecektir. İnsanın kuyruk sokumu kemiğinden başka bir şeyi kalmayıp, çürüyüp yok olacaktır. İnsan kıyamet gününde bundan yaratılıp terki-b olunacaktır.”³⁰² Başka bir hadis-i şerifte de “Kuyruk sokumu kemiği hariç, insan oğlunun her tarafını toprak yiyip tüketecektir. İnsan, bu kemikten yaratıldı ve (yine) bundan dirilti-lip terki-b olunacaktır.”³⁰³ şeklinde ifade edilmiştir. Hadis-i şeriflerde “kuyruk sokumu kemiği” ifadesi, alakasından dolayı mecaz olarak kullanılmıştır. Yani bu kemik zikredilerek aslında o kemikteki asli cüz olan DNA molekülü kastedilmiştir.

Bu molekülün varlığı bilinen bir gerçektir ama her türlü ihtimale karşı bu molekül dağılsa bile, tekrar bunun atomlarını bir araya getirerek ölüleri diriltmek, onları yoktan yaratan Yüce Mevla için elbette zor değildir. Zaten Allah (c.c.), her bir insanın hüviyetini bütün tafsilatıyla bilmektedir. Her bir insan bedeninin planı, ilmi ilahide mahfuzdur. Toprağın da, insan bedeninden neyi yiyip neyi yemediğini yine O, gayet iyi bilmektedir. “Biz, onlardan toprağın neleri eksilttiğini kesinlikle bilmekteyiz. katımızda o bilgileri koruyan bir kitap vardır.”³⁰⁴

Her bir insanın bedeninin planını havi olan DNA molekülü nerede olursa olsun, hatta parçalanmış bile olsa, Allah, bunun parçalarını bir araya getirip bundan - tohumundan- ağacı yarattığı gibi insanı tekrar yaratacaktır. Kısacası Cenab-ı Allah, insanı yaratırken tohum hücre-sine şifrelediği plana (DNA) göre bedeninin maddelerini ekleyerek yarattığı gibi, onu diriltirken de aynı plana göre bedeninin maddelerinin aynısını yaratıp bunlardan onu terki-b edecektir.³⁰⁵ Bu şekilde kısaca bas’ı yani öldükten sonra dirilmeyi ele aldıktan sonra, Şârih’in bu anlamda ele aldığı haşr konusuna geçebiliriz.

³⁰² Buhri, Tefsiru’l-Kur’an, 1

³⁰³ Ebu Davud, Sünneh, 24

³⁰⁴ 50. Kaf/4

³⁰⁵ Bağçeci, Kelam ders Notları, tsz. :D.İ.A., “Ba’s”md.

HAŞR:

Haşr, sözlükte toplamak, toplanmak, bir araya getirmek anlamına gelir. Bu anlam genelde bütün Arapça sözlüklerde bu şekildedir.³⁰⁶ İstilahî yönden ise haşr, Allah'ı Teala'nın Ba'sı müteakip mahlukatı bir araya toplamasıdır.³⁰⁷ İkinci sur'a üflendikten sonra insanların hepsinin diriltiilerek kabirlerinden kalkıp, mahkeme edilmeleri için toplandıkları yere de "mahşer" denir.³⁰⁸ K. Kerim'de de genelde bu mana hakimdir. **"Onların hepsini bir araya toplayacağımız gün..."**³⁰⁹, **"Yer yüzünde yürüyen hayvanlar ve (gök yüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiç bir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler."**³¹⁰ ve **"Yabancı hayvanlar bir araya toplatıldığı zaman"**³¹¹ şeklindeki ayetler, haşrı nitelendirmektedirler.

Şârih'imiz, haşr'e "cem", toplama ve toplanma "anlamını vermekle birlikte (bkz.70.beyt); ıstilahî yönden "ba's" ile aynı anlamda kullanmıştır. Hatta K. Kerim'den de göstermiş olduğu delillerde de genelde "ba's"ın konu edildiği ayetleri göstermiştir. Örneğin (22.Hac/7;75.Kıyame/3-4) ayetleri gibi .Biz bununla Şârih'in bu anlayış ve ifade tarzına karşı çıkıyor değiliz. Belki de o, beyte bağlı kalarak böyle bir yaklaşım sergilemektedir ki, hakikaten beytten de böyle bir anlam çıkarmak daha uygun gibi gözüküyor. Ama yine de Şârih, haşrı kendi mefhumu içerisinde de ele alabilirdi. Lakin o sadece lugavî manasını vermekle yetinmiş ve diğer kısımlarda "ba's" la eş anlamda kullanmıştır.

Şârih daha sonra felasifenin³¹² "hissedilen heykelden (bedenden) ibaret olan insan, öldükten sonra yok olur.Yok olanın ise tekrar geri iadesi mümkün değildir." Görüşlerine karşı koyup, haklı olarak akli ve nakli delillerle, haşrin cismanî olacağını isbat etmeye çalışmış ve buna da bu şekilde inanmanın "zarurat-ı diniyye"den olduğunu vurgulamıştır.

Elbetteki bu konuda aslolan insanların yeniden haşrolması (bedenlerinin yeniden iade edilip diriltilmesi)dir. Şârih, 71.beyti şerh etmeye çalışırken "haşr-i cismanî, ya ma'dumun aynen iade edilmesi, ya da dağılan cüzlerin bir araya getirilmesiyle olur" şeklinde iki görüşten bahsediyor. Bu iki görüşte pek farklı bir yönün bulunduğu gözüküyor. Çünkü birinci görüşte ma'dum(beden), zaten yok olmuş, dağılmıştır. Bu

³⁰⁶ el-Müncid;el-Mucemu'l-Vast, "Haşr"md.

³⁰⁷ Gölcük, a.g.e, 391

³⁰⁸ Bağceci, Kelam ders Notları, tsz.

³⁰⁹ 10.Yunus/28

³¹⁰ 6.Enam/38

³¹¹ 81.Tekvir/5

³¹² Felasifeden maksat, Farabi, İbn Sina ve diğerleri.

yönüyle de ikinci görüşüle aynı konumdadır. Bedenin kabre konulmadan herhangi bir nedenle parçalanıp muhtelif yerlere dağılmasıyla, kabre konduktan sonra yılan-çıyan ve böceklerin o bedeni yemesinde hiç bir fark yoktur. Her iki durumda da beden yok olup dağılmıştır. Beden hangi suret ve şekilde olursa olsun, sonuçta haşır cismani olacaktır.

Öte yandan Şârih, 71. beytin şerhinde felasifeye cevap verirken "ma'dumun aynen iade edilmemesi istidlalde bize zarar vermez" demiştir. Ama 72. beytte yine de, Ba'sde "her ne kadar yenilmiş olsa da muad (iade olunan şeyler), cesedin asıl cüzleridir" şeklinde gerçek görüşünü beyan etmiştir.

Gerçekten de haşır ve mahşer konusunda söylenecek çok şey vardır. Haşır'den bahsetmişken ona mekan olan mahşerden de bir nebze bahsetmemiz uygun olabilir kanaatindeyim. Mahşerin, insanların yeniden dirildikten sonra toplandıkları yer anlamında olduğunu yukarda belirtmiştik. Mahşer denilen yer, fevkalade geniş, düz, binasız ve yapısız bir yerdir. Peygamberimiz (s.a.v.), **"kıyamet günü insanlar, halis undan yapılmış dümdüz ekmek gibi esmere yakın, beyaz bir yer üzerinde toplanacaklardır."**³¹³ buyurarak oranın keyfiyeti hakkında açıklamada bulunmuştur. Ebu Hureyre (r.a.)nın Peygamber (s.a.v.) Efendimizden bir hadise göre **"insanlar, mahşere yürüyerek, binek üzerinde ve ateş azabı içerisinde olmak üzere üç grup halinde sevk edileceklerdir."**³¹⁴ Tirmizinin başka bir rivayetine göre **"üçüncü grup, yüz üstü sürünerek mahşere çekilip götürülecektir."**³¹⁵

Mahşerde melekler, cinler ve insanlar dirildikten sonra insanoğlunun küçüğü, büyüğü, akıllısı, delisi, hepsi bir yerde toplanacaktır. Bütün hayvanlarda haşrolacaktır. Fakat hayvanlar Allah (cc)'ın sorularına cevap verdikten sonra toprak olacaktır. * Çünkü dünyada onlara teklif yoktur. Mükafat ve ceza dünya hayatında kendilerine teklif yapılan mükelleflerdir. Mükellef varlıkların toplanma sebebi hesap, hayvanları toplanma nedeni

³¹³ Buhari, Rıkak, 45

³¹⁴ Buhari, Rıkak, 45

³¹⁵ Tirmizi, Kıyame, 3

* Bu durumu ifade eden bir hadis-i şerif olup olmadığını araştırdık, "Kıyamet günü haklar hak sahiplerine verilecek, öyleki; boynuzsuz koyun bile boynuzlu koyundan hakkını alacak..." şeklinde hadis-i şerifler bulduk. Ama bu hadis-i şeriflerde, Mahşer günü Cenab-ı Hak'ın, hayvanlar âlemine; "...toprak olun!" diyeceği şeklinde bir metne rastlıyamadık. (bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 72; II, 323, 335, 363. İstanbul, 1992) Bununla birlikte, "O gün kafir; keşke toprak olsaydım der." (Nebe/40) mealindeki ayet/i kerimeyi müfssirlerden bir kısmı şu şekilde tefsir etmişlerdir: Mahşer günü bütün canlılar diriltilip mahşer meydanında toplanarak haklar da hak sahiplerine verilince, Cenab-ı Hak, hayvanlar topluluğuna; "haydi (şimdi) toprak olunuz." diyecektir. Bu emir karşısında insanların dışında, bütün hayvanat toprak olacaktır. Bu durumu gören kafirler de; "Ah! ne olsaydı keşke biz de (insan olacağımıza, hayvan olup) toprak olsaydık diyecekler." (bkz. en-Nesefi, Tefsiri'n-Nesefi, IV.328, İst., 1984; es-Sabuni, Muhtasar Tefsiri't-Taberi, II, Beyrut, 1985). Bu meyanda "...öyleki; boynuzsuz koyun bile boynuzlu koyundan hakkını alacak" şeklindeki Cenab-ı Allah'ın adaletinden kinayedir. Nitekim hadis-i şeriften de bizim anlamamız gereken asıl şey; O gün harfiyyen uygulanacak olan "adli ilahi"dir. Yani o gün herkes, hayır olsun şer olsun, yaptığıının karşılığını görecektir, hiç bir kimsenin yaptığı başkasından sorulmayacak ve Allah'ın adaleti zuhur edip, herkes hak ettiği şeyi görecektir. "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür." (Zilzal 7. 8). Ayet-i kerimeleri de bu konuya ışık tutmaktadır

ise kısaştır.³¹⁶ Bu nedenle hayvanlar, insanlardan ve birbirlerinden haklarını aldıktan sonra toprak olurken, inkarcı kafir, “ah ne olsaydı keşke bende (onlar gibi tekrar) toprak olsaydım” diyecektir.³¹⁷

HESAB (Sorgu, sual):

Şârih, kısaca “hesab”, “Allah’u Teala’nın, kulunu yaptığı şeyden ötürü hesaba çekmesidir” şeklinde tanımladıktan sonra, hesabın olacağını isbat edebilmek için nakli delillere geçmiştir. Bunların hemen akabinden de “kıyametin dehşet ve korkularını” ele almıştır ki, biz bunları yukarıda yedi madde halinde belirtmiştik. Bunlara yeniden geçmek istemiyoruz ama, Şârih’in bu açıklamalarına ilaveten biz de bir iki noktaya temas edebiliriz.

Ömer Nasuhi Bilmen (merhum), hesab’ı (suali) şöyle tanımlıyor: “Ahiret gününde, mekandan münezzeh olan Allah’u Azimu’ş-Şan Hazretlerinin dilediği hususları kendi kullarından sormasıdır. Bütün canlılar, bu mahkemeyi kübrada yaptıklarından dolayı muhakeme ve muhasebeye tabi tutulacak ve Cenab-ı Hak’kın mutlak adaleti kemaliyle tecelli edecektir.”³¹⁸ Herkes, dünyada iyi-kötü yaptığıının karşılığını görmek üzere mahşer denilen yerde toplanınca büyük mahkeme kurulacak ve hesap (sorgu, sual) başlayacaktır.

K.Kerim’de “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır.”³¹⁹ Buyurulduğu vechile, herkesin birbirinden kaçtığı o mahşer meydanında kişi ne yaptığıının ve neye mustahak olduğunun farkına varacaktır. Bu durum da şu şekilde ifade edilmektedir: “Her insanın boynuna yaptıklarını dolarız ve kıyamet günü açılmış bulacağı kitabı önüne çıkarırız. Kitabını oku! Bu gün sana hesap sorucu olarak kendin yetersin.”³²⁰ İmam Gazzali de, o hesap anının dehşetini belirtirken insanlardan bazılarının aşırı şaşkınlıklarından dolayı meleklerle: “Rabbimiz sizde mi (sizin yanınızda mı) dir?” diye soru soracaklarını söyler.³²¹

Mahşerde çocuklara ve akıllı olmayan mecnunlara sorgu-sual yoktur. Müşrik çocukları hakkında genel eğilim, onların da Cennete gideceği ve Cennetliklerin hizmetinde bulunacakları şeklindedir. Onların A’raf’ta olacağını söyleyenler de vardır.³²²

³¹⁶ Gölcük, a.g.e, 392

³¹⁷ 78.Nebe/40

³¹⁸ Bilmen, a.g.e, 347

³¹⁹ 80.Abese/34-36

³²⁰ 17.İsra/13-14

³²¹ Gazzali, İhyau Ulumiddin, trc.Ahmed Serdârîoğlu, IV, 926, İstanbul, 1975

³²² Gölcük, a.g.e, 395

MİZAN

Lugavi açıdan “terazi ve ölçü aleti” anlamına gelen mizan’ı Şârihimiz şu şekilde tanımlamıştır. “Mizan, kendisiyle amellerin miktarının, adalet ve fazilet olan hallerinin bilindiği şeyden ibarettir.” Onun keyfiyeti konusuna gelince, “aklın, onun nasıl bir şey olduğunu anlaması ve onun mahiyetini kavraması mümkün değildir. Ve aklın, her hangi bir şeyi idrak edememesi, o şeyin sabit olmasını (vuku bulmasını) ortadan kaldıramaz.” diyerek mizan konusunda aşağıdaki nakli delilleri getirip, “mizanın keyfiyetiyle meşgul olmadan ona inanmanın vacip olduğunu” vurgulamıştır: **“Biz kıyamet günü adalet terazileri kurarız.”**³²³, **“O gün (ahiret günü) vezin (amellerin tartılması) haktır.”**³²⁴ ve **“mizanda tartılan şey amel defterleridir.”**³²⁵

Şârih, bir de kaynak göstermeksizin, amellerin mizanda tartılış keyfiyeti konusunda şöyle bir beyanatta bulunmuş: “A'mal-i hasene (iyi işler), ecsamı nuraniyye (nurani cisimler); a'mal-i seyyie (kötü işler) de zulmani cisim yapılarak tartılacağına kail olunmuştur.” Yukarda, keyfiyeti üzerinde durmadan mizana inanmanın vacip olduğunu ve keyfiyetinin bilinemiyeceğini belirtip daha sonra, böyle anlaşılması zor , "nurani ve zulmani cisim" kavramlarını ele alması, konuya pek fayda sağlamıyacağı kanaatini oluştursa da, izah etme bakımından meseleye ışık tutmaktadır.

Şârih'in bu açıklamaları yanında biz de şunları ilave edebiliriz.Mizan, sadece eşyanın ağırlık miktarını tartıp bilmeye mahsus ölçü aleti değildir.Sıcaklık, soğukluk ve hız gibi arazları ölçmeye yarayan ölçü aletleri de vardır.Mizan(terazi), eşyayı ve bir takım arazları ölçmek için kullanıldığı gibi,hukuk, iyilik ve kötülüğü ölçmek için de mecazen kullanılır.Adalet terazisi, hak terazisi, iyilik terazisi, akıl terazisi gibi...Allah'u Teala bu çeşitli miktar ve değerlere şamil olmak üzere teraziyi Kur'an'da şöyle beyan etmiştir:"Allah, göğü yükseltti.Mizanda(tartıda)haksızlık yapmayın diye teraziyi koydu.Tartmayı doğru ve adaletle yapın, terazide(mizanda)haksızlık ve eksiklik yapmayın"(55.er-Rahman/7-9).Ahiret gününde iyi ve kötü işlerin tartılarak miktarının bilinmesine ait olan mizan'ın konulması haktır. Elbetteki ameli , sevap yönünde ağır gelen, mükafatını görecektir ve tartıda iyi amel kısmının ağır gelmesi arzu edilecektir. Kur'an-ı Kerim'deki vezin ve mizan'la ilgili açıklamalardan şöyle bir neticeye varılabilir: Ahirette amellerin tartılması için mizanlar konulacaktır. Mizanda amellerin tartılması, amel defterlerinin verilmemesinden sonra olacaktır.Terazide imanla birlikte iyilikleri, hayır ve hasenatı ağır gelenler kurtulacaklardır. Mizan ile amellerin tartılması esnasında zalimin hasenesi varsa, alacağı oranda mazluma verilecektir. Şayet zalimin

³²³ 21.Enbiya/47

³²⁴ 7.A'raf/8

³²⁵ Ebu'l-İzz, Şerhu Akideti'tahaviyye, 475, Beyrut, 1989

iyiliği yoksa mazlunun günahı, alacağı miktarda zalime verilecektir. Herkesin muhtelif amelleri tartıldıktan sonra kar ve zarar hesabı, hepsinin toplamından çıkarılacaktır.³²⁶

Mutezile ile Ehl-i Sünnet'in mizan kavramından anladıkları şudur: Mutezile'ye göre Mizan'dan murad; "Allah'ın koymuş olduğu adalettir. Ameller, arazdır. İadesi mümkün olsa bile tartılması imkansızdır. Kulların amelleri Allah'ın malumudur (bilgi dahilindedir), tartılmasına gerek yoktur. Ehl-i Sünnet ise Mutezile'nin bu görüşüne şu cevabı vermiştir: "Mizanda amellerin tartılması, bütün halkın içinde Allah'ın, dostlarını düşmanlarından ayırdetmek, dosdoğru ve tastamam bir şekilde adaletini göstermek içindir." Böylece, herkes, Cenab-ı Allah'ın zulmetmekten münezzehe olduğunu anlayacaktır.

Mizan'ın ve veznin keyfiyetini (nasıl olacağını) tafsilatıyla bilmek akıl için mümkün olmadığından kulların, amellerinin vezni (tartılışı) için mizanı tasdik etmeleri gerekir. bunların tafsilatına inanmak şart değildir. Vezin ve Mizanı inkar etmeden bunları adalet-i ilahi ile tevil edenler küfre sapmış olmazlar.³²⁷

Burada şu noktaya da dikkat çekmemiz gerekmektedir. Kıyamet gününde mizan, sadece müminler için olup, kafirler için böyle bir şeye gerek kalmayacaktır. Allah(c.c.), onlar için hiç bir vezin ve tartı işlemi yapmayacaktır. Mizanda vezin, iyilikleri ve kötülükleri bulunanların sevap ve günahlarının miktarı belli olsun diye gerçekleşecektir. Allah'ı, öldükten sonra diriltilerek hesap vermeyi inkar ettikleri için kafirlerin iyilikleri boşa gitmiştir. Çünkü iyilikleri tutan ve muhafaza eden kap imandır. Ahirette kafirin küfür ve günahından başka hiç bir hasenesi bulunmayacağından dolayı onun için vezin ve mizana gerek kalmaz. "De ki: Size amelce en çok ziyanda olanı haber vereyim mi. Bunlar dünya hayatında çalışmaları boşa gitmiş olanlardır. Oysa onlar güzel iş yaptıklarını sanıyorlardı. İşte bunlar, Allah'ı ve Ona kavuşmayı inkar edenlerdir. Bu yüzden amelleri boşa gitmiştir. O halde onlar için kıyamet gününde tartı işlemi yapmayacağız (vezin ikame etmeyeceğiz)" (18.el-Kehf/103-105) mealindeki ayet-i kerime de bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.*

HAVZ VE KİZAN

Lügavi yönden "suyun biriktiği yer, havuz, muayyen yer veya tarla parçası"³²⁸ anlamına gelen havz, istilahi açıdan, "Allah tarafından Peygamber Efendimize ihsan buyurulacak olan, suyu süten daha beyaz, kokusu miskten daha tatlı (daha temiz) olup

³²⁶ Muhittin Bağçeci, "mizan"md., Şamil İslam Ansiklopedisi, IV, 129-130, İstanbul, 1991

³²⁷ Bağçeci, Kelam Ders Notları, 15-18

* Şamil İslam Ansiklopedisi, a.g.m.

³²⁸ el-Mucemu'l-Vasit, "Havz"md.

ve müminlerin ondan içerek kendilerinde arız olan hararetin şiddetini giderecekleri gayet geniş bir havuzdur.”³²⁹

Bir çok hadis kitaplarında da **“Biz sana kevseri verdik”**³³⁰ ayet-i kerimesindeki “kevser”den maksadın işte, ahiret günü Peygamber Efendimize verilen bu havz veya bir ırmak olduğu müfessirlerce açıklanmıştır. Bu ayetten de anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ahirette bir havuz verilecek ve müminler de o günün şiddetinden ötürü kendilerinde oluşacak olan harareti gidermek için ondan kana kana içeceklerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ve dolayısıyla onun vasıtasıyla ümmetine Allah’ın bir lütfu olan bu havuzdan içenlerin bir daha susamıyacağı hadis-i şeriflerde de vurgulanmıştır.

Şârihimiz, bu durumu ifade eden hadis-i şerifi zikrederek onun mahiyeti hakkında bilgi vermiştir: **“Benim havuzumun uzunluğu bir aylık mesafededir. Genişliği de aynıdır. Onun suyu sütten daha beyaz, miskten daha güzel, baldan daha tatlı, kaymaktan daha yumuşak, kardan daha soğuktur. Onun bardakları gökteki yıldızlar gibidir. Ondan bir kez içen asla susamaz.”**³³¹ Şârih, hadis-i şerifle havzun mahiyeti hakkında bilginin yanında İmam Kurtubi (v.671/1773) nin “biri sırat ve mizandan önce diğeri de, cennette olan iki Peygamber havuzunun olduğunu” belirttiğini ifade etmiştir.

Kızan ise “kuz” kelimesinin çoğulu olup, “kulplu kupa ve kendisiyle su içilen kap” anlamındadır. Burda da Hz. Peygamber (s.a.v.)’in havzunun yanında, müminlerin kendileriyle su içtikleri, Peygamberin “onun bardakları gökteki yıldızlar gibidir” dediği kaplar ve bardaklardır. Elbetteki ahiretin diğer halleri gibi, bunlarda sem’i konular grubuna girdiği için bunların asıl mahiyetlerini ortaya koymak mümkün değildir.

ŞEFAAT

Şefaattir “istemek, esirgemek ve günahkar için af dilemek” anlamlarında olup, terim olarak da; “Ahiret günü, , günahkar mü’minlerin afv ve mağfireti, ehl-i ibadet ve taatın da daha büyük mertebelere ulaşması için, peygamberlerle ümmetin büyüklerinin Allah’u Teala’dan arzu ve istekte (niyazda) bulunmaları”³³² şeklinde tanımlanabilir. Ayrıca, mahşer gününde bütün mahlukatta arız olacak olan fevkal’ade bir ızdırap ve heyecan anında onların muhakeme ve muhasebelerinin bir an evvel yapılması için sadece Hz. Peygamber (s.a.v.), şefaatte bulunacaktır ki; buna da “şefaati-uzma” denir.³³³

³²⁹ Bilmen, a.g.e, 347

³³⁰ 108.Kevser/1

³³¹ Tecridi Sarih, 486, Hadis no:2132;Tirmizi, Kıyamet;14-15

³³² Bilmen, a.g.e, 347

³³³ Bilmen, a.g.e, 347

Şârih, diğer konularda olduğu gibi şefaatin konusunda da hassasiyetini göstererek Ehl-i Sünnet itikadına göre şefaatin mahiyeti hakkında açıklamalarda bulunmuş ve pek doğal olarak ta, ahiret günü şefaatin vuku' bulacağını hak olduğunu vurgulamıştır. Ayrıntılara girmeden yani, yukarıda yazılanları tekrar etmeden şunu söyleyebiliriz: Şârihimiz; Mutezile'nin şefaati reddedip, şefaatin hakkındaki ayet ve hadisleri tevil ederek "şefaati, tevbe ile tahsis etmesine" karşı koyup şefaatin; "tevbe eden etmeyen bütün (büyük) günah sahiplerine ait olduğunu ortaya koymuştur.

İmam Maturidi'ye göre şefaatin aslına göre günahkarlar içindir. Günahsızların buna ihtiyacı yoktur. Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bir lütuf ve ihsan olarak, ahirette günahkar mü'minlere şefaatte bulunma salahiyeti bahsetmiştir. Ayrıca "Allah, tövbe ve istiğfar edenleri affedeceğini bildirdiğine göre, niçin Peygamberin şefaati üzerine onları affetmesi mümkün olmasın? ... Ona göre büyük günah işleyenler, Müslüman olup imandan çıkmış değillerdir. Allah'ın varlığına ve birliğine inandıklarına ve bütün iman esaslarını kabul ve tasdik ettiklerine göre, elbette ahirette Hz. Peygamberin şefaatine nail olacaklardır."³³⁴ Ebu'l-Hasan Ali el-Eş'ari (v.260/873) ye göre ise, "Allah'ın izniyle Hz. Peygamberin mü'minlere şefaati haktır."³³⁵

H.z. Peygamber (s.a.v.) Efendimizin yapacağı şefaatin mahiyetini şu sekiz maddede sıralayabiliriz:

1-Onun en büyük şefaati, insanların mahşer gününün dehşet ve sıkıntısından kurtulmaları içindir. Peygamber Efendimiz, o gün bütün insanların bir an önce hesaplarının görülmesi ve muhakeme edilmeleri için Allah (c.c.)'a yalvaracaktır.

2-Mü'minlerden bir topluluğun hesapsız Cennet'e girmesi için yapacağı şefaati.

3-Cehennem'e girmeye müstehak oldukları halde oraya girmemeleri için bir kısım günahkarlar hakkında yapacağı şefaati.

4-Cehennem'e giren mü'minleri oradan çıkarmak için yapacağı şefaati.

5-Cennet'liklerin makam, mevki, rutbe ve derecelerini artırmaları konusundaki şefaati.

6-Ümmetinden günahları sevaplarından daha çok olan bir topluluk için şefaati.

7-Cehennem'de ebedi olarak kalacak olan kafirlerin çekecekleri azapların hafifletilmesi için yapacağı şefaati.

8-Müşrik çocuklarının azap görmemeleri konusunda yapacağı şefaati.³³⁶

³³⁴ Fırlalı, a.g.e, 82

³³⁵ Fırlalı, a.g.e, 75

³³⁶ Gölcük, a.g.e, 397

Burada şu noktaya değinmekte fayda mülâhaza ediyorum. Ehl-i Sünnet'e göre elbetteki şefaât haktır. Ama burdaki şefaât, sadece günahkar müminler için olacaktır. Yoksa yukardaki şefaât maddelerinden, bizim anladığımız manada bütün insanlara (kafir munafık) şefaât söz konusu değildir. Çünkü Hz. Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de **“Onlara (kafirlerle) şefaâtçıların şefaâtı fayda vermez”**³³⁷ buyurmaktadır.

SIRAT

Sözlükte “yol ve cadde” anlamına gelen sırat ıstılahi yönden “mahşer yerinden itibaren Cehennem'in üzerinden geçerek Cennet'e kadar uzanacak olan bir köprü”³³⁸ şeklinde mulahaza edilir. Ayrıca şu şekil tanımlar da verilebilir: “Cehennem üzerinde bulunan bir yol ve köprüdür.”³³⁹, “Sırat, Cehennem üzerine kurulmuş, herkesin üzerinden geçeceği son derece ince ve keskin bir köprüdür.”³⁴⁰

Şârih Damad-ı Gelenbevi de sırat-ı “Cehennem'in üzerine konulmuş ve uzatılmış bir cisim olup, üzerinden önceki ve sonraki hayırlı hayırsız bütün mahlukatın geçtiği bir şeydir” şeklinde tanımlamıştır. Şârih'in tanımdaki “....bütün mahlukat...” sözünden maksadının, “mü'min kafir bütün insanlar” olduğu kanaatindeyiz. Çünkü, hemen hemen bütün Kelam kitaplarında, sıratı geçen olanların bütün mahlukat (insan, hayvan vs...) değil mü'min kafir bütün insanların geçeceği konusu ele alınmıştır. Hatta, Halimi (v.404/1012) gibi bir takım alimler de “kafirlerin sırata hiç uğramadan doğrudan direkt olarak Cehennem'e gideceklerini” belirtmektedirler.³⁴¹ Bunlar, bu görüşlerini Ebu Sa'id el-Hudri'nin rivayet ettiği bir hadise dayandırmaktadırlar. Bu hadis-i şerife göre, ; **“Mahşerde bir münadi, her ümmet dünyada nelere tapıyor idiye, onların ardına düşsün diye çağırır. Bunun üzerine Münezzeh ve yüce olan Allah'tan başka şeylere; putlara ve heykellere tapa-gelen ne kadar kimse varsa, onlardan hiçbirisi ayağa kalkmaksızın hepsi Cehennem'e dökülür. Artık ortalıkta iyi ve kötülerden yalnız Allah'a ibadet etmiş olanlar ve ehl-i kitabın kalıntılarından başka kimse kalmayınca, Yahudiler çağrılarak onlara; siz neye ibadet ediyordunuz? denilecek. Onlarda “Allah'ın oğlu Üzeyr'e tapıyorduk” şeklinde cevap verecekler. Bunun üzerien onlara “ yalan söylüyorsunuz Allah, hiç bir oğul ve eş edinmemiştir” denilecektir. (Daha sonra) bunlar, susadıklarını belirtip, Cenab-ı Allah'tan su isteyince; kendilerine serap gibi görünen ateşe götürülecek ve birbirlerini çiğneyerek, Cehennem ateşinin içine yuvarlanıp döküleceklerdir. Sonra, Hristiyanlar çağrılarak “siz kime ibadet**

³³⁷ 74.Müddessir/48

³³⁸ Bağceci, Kelam Ders Notları, 19-23, tsz.

³³⁹ Gölcük, a.g.e, 398

³⁴⁰ Bilmen, a.g.e, 348

³⁴¹ Bağceci, Kelam Ders Notları, 19-20, tsz.

ediyordunuz?” denilecek. Onlar da “Allah’ın oğlu Mesih’e ibadet ediyorduk” diyecekler. Bunun üzerine onlara da “yalan söylüyorsunuz. Allah, hiç bir eş ve oğul edinmedi.” denilecek. Bunlar da susadıklarını söyleyip, Allah’tan su isteyince kendilerine haydi suya gelmez misiniz?...” diye işaret olunarak, serap gibi görünen Cehennem’e doğru toplanacaklar ve birbirlerini çiğneyerek Cehennem’e döküleceklerdir. Bu hadis-i şerifin devamında “Geride kalanlara, tanımadıkları bir surette Allah’u Teala’nın tecelli edeceği sonra şiddet ve dehşetin kaldırılarak samimi bir şekilde Allah’a ibadet edenlerin secde etmelerine izin verileceği diğerlerinin - secde etmek istediklerinde-kafalarının üzerine düşecekleri, daha sonra Allah’u Teala’nın bunlara ilk gördüklerinden başka bir surette (sıfatta) tecelli edeceği bildirilir. Bundan sonra da, Cehennem’in üzerine köprü (sırat) kurulacağı ve şefaate izin verileceği” ifade edilir.³⁴²

Şârih, “sırat’ın varlığının kitap ve sünnet ile sabit olduğunu” belirtmiştir. Sırat’ın mahiyeti hakkında fazla yoruma girmeden bu durumu, özellikle hadis-i şerifler yoluyla ifade etme yolunu tutmuştur. Mu’tezile’nin bir çoğunun sırat üzerinden geçişi kabul etmemelerine karşı Ehl-i Sünnetin verdiği cevabı zikredip, sırat üzerinden geçmenin son derece adete muhalif olduğunu söyleyenlere; “ahirete ait olan şeylerin bir çoğunun (adete uygun olmayıp) hariku’l-ade türünden şeyler olduğunu ve bunların dünya işleriyle kıyaslanamayacağı gerektiğini” haklı bir şekilde beyan etmiştir.

Biz, burada bu konuya şunları ilave edebiliriz:Sırat üzerinden geçecek olanlar mü’min olsun kafir olsun bütün insanlardır. Çünkü K. Kerimde Cenab-ı Allah “Sizden Cehennem’e uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra, Biz, Allah’a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zalimleri de orada diz üstüne çökmüş olarak bırakırız.”³⁴³ Hadis-i şerifte belirtildiği gibi mü’minlerin amellerine göre sırat üzerinden geçişleri şöyle olacaktır:³⁴⁴ Kimi, göz açıp kapayıncaya kadar bir anda, kimi şimşek gibi, kimi rüzgar gibi, kimi kuş gibi, kimisi iyi cins yarış atları gibi, kimisi de, deve süratiyle geçerler. (Bu esnada) mü’minlerden bir kısmı sapa sağlam kurtulur, bir kısmı tırmalanmış hafif yaralı bir şekilde salıverilir, kimisi de Cehennem ateşi içine dökülür.” Bununla beraber sırat, Allah ve Rasülü’nün haber verdikleri şekilde ve Allah nasıl takdir ettiyse öyle olacaktır. Merhum Ömer Nasuhi Bilmen’in : “Biz, sıratın hakikatını ilmi ilahiye tevfiz ederiz” dediği vechiyle onun hakikatı ancak Allah katındadır. Sıratın kıldan ince kılıçtan

³⁴² Buhri, Tevhid, 24

³⁴³ 19.Meryem/71-72

³⁴⁴ Buhri, Tevhid, 24

keskin olduğu şeklindeki rivayetler, bir takım alim tarafından “onun üzerinden geçmenin pek müşkil olduğu” tarzında yorumlanmıştır.³⁴⁵

CENNET VE CEHENNEM

Bütün dini inanışlara göre mü'minlerin ölümden veya kıyametin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içerisinde yaşayacakları yer olan "Cennet" dil açısından “ağaçlı bahçe, meyvelik” veya “örtmek, gizlemek” anlamındaki “cenn” kökünden “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe”³⁴⁶ manasına gelir. Ahiret hayatında mü'minlerin ebedi saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel yapısıyla dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz güzellikteki nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde yorumlanabilir. Yaşamı boyunca tevhid inancından ayrılmayan insanlar için Allah'ı Teala'nın ebedi olarak hazırlamış olduğu Cennet; “hatır ve hayale gelmeyen ve kesinlikle dünya nimetleri ile kıyaslanması mümkün olmayan, cismani ve ruhani bir çok lezzet ve nimeti içeren, sekiz tabakadan oluşmuş bir mükafat yurdu”³⁴⁷ şeklinde izah edilebilir.

İnkarcıların ve günahkarların ahirette cezalandırılacakları yer olan Cehennem ise İbranice bir kelime olup, sözlükte “ölümden sonra günahkar, şerli kişilerin yanacağı, azab göreceği yer” yahut ta, “derin kuyu, hayırsız, uğursuz”³⁴⁸ anlamlarına gelmektedir. K.Kerim'de; ateş, büyük fırın, kor ateş, tamu, azab, sakar, hutama ve haviye isimleriyle zikredilen Cehennem: “Bütün kafirler ile bir takım asi mü'minlerin azap görmesi için yedi derekeye ayrılmak üzere yaratılmış bir azab yeri”³⁴⁹ veyahut, “günah işleyenlerin öldükten sonra azap gördükleri yerdir.”³⁵⁰ şeklinde tanımlanabilir.

Şârih, “Cennet ve Cehennem'in hali hazırda mevcut ve baki olduğuna” işaret etmiştir. O, Mu'tezile'den bir kısmının bu meselenin (cennet ve cehennem'in) şu an mevcut olduğuna muhalefet edip, “bunların ceza gününde yaratılacağı” iddialarına şu şekilde cevap vermiştir. Cennet ve Cehennem şu an mevcuttur. Çünkü K. Kerim'de Cennet hakkında “(Cennet) muttakiler için hazırlandı.”³⁵¹ ve Cehennem hakkında da “Cehennem'de azgınlara apaçık gösterildi”³⁵² vb. ayetlerdeki mazi kalıbının (geçmiş zaman kipinin) kullanılması ve ayrıca “şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi

³⁴⁵ Bilmen, a.g.e, 348

³⁴⁶ D.İ.A., “Cennet”md.

³⁴⁷ Bilmen, a.g.e, 348

³⁴⁸ D.İ.A., “Cehennem”md.

³⁴⁹ Bilmen, a.g.e, 348

³⁵⁰ Şemsüddin Sami, Kamus-i Türki, “Cehennem”md.

³⁵¹ 3.A1-i İmran/133;53 Necm/13-15

³⁵² 26.Şuara/90-91

tecavüz ettirdi. Ve içinde bulundukları (Cennet'ten) onları çıkardı”³⁵³ Şeklinde Hz. Adem (a.s.) ile, Hz. Havva'nın Cennet'ten nakledilmeleri de Cennet ve Cehennem'in mevcut olduğunun en büyük delilleridir.

Cennet, şu anda vardır, daha önce de vardı ve ebediyyen de var olacaktır.³⁵⁴ Cennet ve Cehennem el-an (şimdi) mahluktur. Mü'minler, Cennette cismani ve ruhani bir çok nimetlere ebediyyen nail olurken; kafirler de Cehennemde cismen ve ruhen ilel-ebed azap göreceklerdir.³⁵⁵ Ömer en-Nesefi (v.537/1142)de Akaid adlı eserinde; “Cennet ve Cehennem hak olup bu ikisi ve bu ikisinin ehli kesinlikle kaybolup yok olmamak üzere şu an yaratılmış olup, mevcut ve bakidirler.”³⁵⁶

Şârih, Cennet ve Cehennem'in ebedi olduklarını da bir takım nakli delillerle izah etmeye çalışmıştır. İlk olarak “Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır.”³⁵⁷ Ayetine dayanarak “Küfür ve şirkin mağfiretinin asla mümkün olmayacağını ve bunları işleyenlerin ebediyyen Cehennem'de kalacaklarını” belirtmiştir. Cennetin ebedi olduğu görüşüne gelince; “Onun (cennetin) zemininden ırmaklar akar. Yemişleri (ni'metleri) ve gölgesi daimi (sürekli)dir.”³⁵⁸ ayeti kerimesinin, Cennetin nimetlerinin ebedi oluşunu bildirmesi, aynı zamanda Cennetin de ebediliğini gerektirir.” teziyle bu durumu delillendirmeye çalışmıştır.

Ehl-i Sünnet de; Cennet ve Cehennem'in Kur'an ve Hadis'in açıkça bildirdiği şekilde ebedi olduklarını kabul eder. Cennet ebedi olduğu gibi Cehennem de ebedidir. Cehennem'in ebediliği hikmet ve adalet gereğidir. Dünyada Allah'ın İlahlığını tanımayıp inkar eden akıl ve şuur sahibi insanın ahirette cezaya mustehak olması hikmet ve adaletin icabıdır. Dünyada Allah'ı Rab olarak tanıyanın Allah katından bir fazl, ihsan ve lutuf olarak mükafatlanması nasıl bir hikmet ve adalet ise kafir ve münkirin cezalanması da aynı tarzdadır. Kafirin ve inkarcının cezaya çarptırılması, va'd olunanla karşılaşmaması, mü'minin durumu göz önüne getirildiğinde hikmetsiz ve adaletsiz bir iş olur. Halbuki Allah, hakim ve adildir.

Öte yandan Şârih, Cennet ve Cehennem'in yerlerine (bulundukları yer) temas ederek, “Cennet ve Cehennem'in yerlerini belirleyen bir nassın olmadığını” belirtmiştir. Fakat alimlerinin çoğunun, “Andolsun ki (Muhammed) onu (Cebrail'i) Sidretü'l-Münteha'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü. Cennetü'l-Me'va da onun

³⁵³ 2.Bakara/36

³⁵⁴ 3.Al-i İmran/133

³⁵⁵ Bilmen, a.g.e, 365

³⁵⁶ Ömer en-Nesefi, Akaid Metni, 8, İstanbul, 1973

³⁵⁷ 4.Nisa/116

³⁵⁸ 13.Ra'd/35

yanındadır. ³⁵⁹ ayet-i kerimelerine ve “Cennet’in tavanı arşu’r-Rahman’dır. Cehennem ise yedikat yerin altındadır.” Hadis-i şerifine dayanarak; “Cennet’in semavatın üstünde ve arş’ın altındadır.” görüşünde olduklarını belirtmiştir. ³⁶⁰

Bu konuya temas etmişken bu açıklamalara paralel olarak burada “Cennetin isimlerini” de vermek istiyoruz. Kur’an-ı Kerim’de müfred, tesniye, cem’i şekilleriyle 147 defa geçen Cennet kelimesi yirmibeş yerde dünyadaki bağ, bahçe, altı yerde Adem ile Havva’nın iskan edildiği mekan, bir yerde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yanında Cebrail (a.s.)’ı gördüğü Sidretü’l-Münteha’nın yanında bulunan Me’va Cenneti, diğer yerlerde de ahiret cenneti olarak kullanılmıştır. İslam literatüründe cenneti ifade etmek üzere kullanılan isimlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Cennet, cennetü’n-naim, adn, firdevs, husna, dârüsselam ... ³⁶¹

TEVBE VE DUA

Tevbe ile duanın ahirette vuku’ bulacak konulardan olmadığı bilinmektedir. Ama, bu iki kavramın bir de ahiret boyutu vardır. “Tevbe etmeden ölen günahkarın durumu ve yapılan duaların ölümlere fayda verip vermeyeceği” konusu, bunların ahirette ilgili yönlerini ortaya koymaktadır.

Gerçi tevbe de aynı zamanda bir duadır. Ama, Kelam tarihinde tevbe’nin çok ayrı bir yeri olduğundan bu kavramları kısaca kendi çatıları altında ele alabiliriz.

Tevbe lügavi yönüyle, “rücu’ etmek, geri dönmek, pişman olmak, nedamet duymak, yaptığı günahı bırakıp Allah’a yönelmek” manalarına gelir. İstilahî açıdan da “Yapılan kötülüğü, işlenen günahı veya kabahatı Allah yönünden, affedip bağışlamak, kul yönünden ise yaptığıнын kabahat veya günah olduğunu bilip, onu bırakıp terkederek Allah’a dönmek, yani O’nun emirlerine uymak ve yasak ettiği şeylerden kaçınmak suretiyle Allah’a sığınarak O’ndan affetmesini, bağışlamasını dilemek, yaptığına pişman olduğunu da belirterek yalnız O’na yalvarmak” ³⁶² şeklinde tanımlanabilir. Bu konu çok geniş bir yapıya sahip olduğu için Şârih’in temas ettiği noktayı ele alabiliyoruz:

Şârih, “tevbe eden büyük günah sahibinin affedileceğine dair ittifakın olduğunu(bkz.81.beyt), asıl önemli olanın; tevbe etmeyen büyük günah sahibi mü’minin akîbetinin ne olacağı” meselesini ele almaktadır. O, bu konuda şu görüşe yer veriyor: “Mu’tezile’ye rağmen tevbe etmeden ölen büyük günah sahibi için Allah’ın afv ve mağfireti umulur.” Bir çok konuda olduğu gibi yine burda da Mu’tezile’nin; “tevbe

³⁵⁹ 53.Necm/13-15

³⁶⁰ Subhi Salih, a.g.e, 145

³⁶¹ D.İ.A. “Cennet”md.

³⁶² Geniş bilgi için bkz.Tunç, a.g.e, 94-115

etmeyen büyük günah sahibi affedilmez” görüşüne cevap zorunluluğu doğmuştur. Şârih, yukardaki görüşünü isbatlamak için akli ve nakli delillere baş vurmuş. Ehl-i Sünnetin metodunu ve bu meseledeki görüşünü yinelemiştir. “Allah’u Teala a’fuvv ve ğafurdur, tevbe edilsin veya edilmesin dilediği günahı bağışlar” şeklinde akli delilin yanında, **“Doğrusu insanlar zulm(kötülük)ettikleri halde , Rabbin onlar için mağfiret edicidir”**³⁶³ ve **“Allah (c.c.), kendisine ortak koşanları elbette bağışlamaz. Ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar”**³⁶⁴ ayet-i kerimeleriyle, tevbe etmeyen büyük günah sahibinin bağışlanabileceğini vurgulamıştır. O, Mu’tezile’nin **“Allah, kendisine ortak koşanları elbette bağışlamaz....”** ayetini tevbe ile kayıtlandırmasının doğru olmadığını ve “tevbe ile kayıtlı bir delilin bulunmadığını” dolayısıyla büyük günah sahibini Allah’ın affedilebileceğini” belirtmiştir.

Dua: "Kulun bütün benliğiyle Yüce Yaratan'a yönelerek ondan istekte bulunması" anlamında olan dua kelimesi, “çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek” manasındaki da’vet ve da’va kelimeleri gibi masdâr olup, “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vakı’ olan talep ve niyaz” anlamındadır. Ayrıca İslam literatüründe, Allah’ın yüceliği karşısında kulun, aczini itiraf etmesini, sevgi ve ta’zim duyguları içinde lutuf ve yardımını dilemesini ifade eder. Kur’an-ı Kerim’in pek çok yerinde geçen duanın asıl amacı, insanın halini Allah’a arz etmesi ve O’na niyazda bulunması olup, kul ile Allah arasında samimi bir diyalog sağlamaktadır.

Şârihimiz burada, duanın ehemmiyetinden bahsederken, “duanın hem dirilere ve hem de ölümlere fayda vereceği” görüşü üzerinde durmaktadır. Yapılan duaların yaşayanlara ve ölümlere faydasının sabit olduğu iddiasında bulunmuştur. Ehl-i Sünnet itikadına göre Şârih, haklı olabilir ama, duanın ölümlere fayda verdiği konusunda bir delil getirmemiş, sadece faydasının olduğunu “uli’l-ebzar” sahibi insanların keşfettiğini (bildiğini) söylemekle yetinmiştir. Biz Şârih’in bu iddiasındaki tutarlılığını isbat etmek için şu hadis-i şeriflerle katkıda bulunmak istiyoruz: Hz. Aişe (r.a.), Peygamber (s.a.v.)’in Baki mezarlığına çıkıp oradaki ölümlere dua ettiğini, bunun sebebini sorduğunda da **“Onlar için dua etmekle emrolundum”** buyurduğunu haber vermektedir.³⁶⁵ Başka bir hadiste de Peygamberimiz (s.a.v.), cenazeyi defnettikten sonra; **“Kardeşiniz için istiğfar ediniz (affını dileyiniz) ve onun için tesbit (sorulara sarsılmadan cevap vermesini) isteyiniz. Çünkü o şu anda sorguya çekilmektedir”**³⁶⁶ buyurmuştur. Yine başka bir hadiste de **“kişi ölünce şu üç şey hariç her yönüyle dünya ile irtibatı kesilir.**

³⁶³ 13.Ra’d/6

³⁶⁴ 4.Nisa/116

³⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, VI, 252

³⁶⁶ Ebu Davud, Sünen, Cenaiz:72

(Bunlar): Sadaka-yı Cariye, kendisinden faydalanan ilim ve kendisine dua eden salih bir evlad”³⁶⁷ demiştir.

Duanın dirilere (yaşayanlara) fayda vermesi meselesine gelince Şârih, bu meseleye ayet ve hadislerle açıklak getirmiştir. O, Mu'tezile'nin “kaza, tebeddül etmez”(bkz.85.beyt) diyerek, Ehl-i sünnetin; “duanın fayda verir” görüşüne karşı koymasına **“Bana dua edin size icabet edeyim”³⁶⁸** ayet-i kerimesi **“dua inen, inmeyen belalara fayda verir”** ve **“ kaza ancak dua ile giderilir”³⁶⁹** şeklindeki hadis-i şerifleriyle cevap vermiştir.

Elbetteki tevbe, dua vb... konular sem'iyata ait konulardandır. Bunları sınırlı akıl ile ele alıp, muhtelif konularda kıyaslama yaparak sağlıklı bir neticeye ulaşmak mümkün değildir. Şurası unutulmamalıdır ki; bu kavramlar İslam literatüründe yer aldıklarına göre bunların mutlaka faydası vardır. Fakat şurasını da özellikle bilmemiz gerekir ki, dua ve istiğfar eden şahsın mutlaka ehl-i iman olması gerekir. Bununla birlikte yine de bunların mahiyetini en iyi bilen Yüce Allah'tır.

³⁶⁷ Ebu'l-İzz, a.g.e, 511

³⁶⁸ 40.Ğafir / 60

³⁶⁹ Tirmizi, Kader;33, Deavât:49

SONUÇ

İstanbul'un ilk kadısı ve ilk belediye başkanı ünvanına* sahip olan Hızır Bey, bu ünvanının yanısıra aynı zamanda müderrislik te yapmış olan bir ilim adamıdır. Hızır Bey "Kasîde-i Nûniyye" adıyla meşhur olan "Cevahiri'l-Akaid" adlı manzum eserinde kelami ve itikadi meseleleri hem ilmi ve hem de edebi bir şekilde izah etmiştir.

Bizim tasnifimize göre: İlahiyat, nübüvvet, mead ve muhtelif meseleler şeklinde dört bölümü havi olan bu manzum esere Arapça ve Osmanlıca birçok şerh yapılmıştır. "Tuhfetü'l-Fevaid ala Cevahiri'l Akaid" adlı bu Osmanlıca şerhte ma'lum konular özet bilgiden ziyade geniş bir şekilde ele alınmıştır. Örneğin önce manzum beyt üzerinde kelime ve i'rab (gramer) tahlili yapılmış (biz gramer kısmını ele almadık), daha sonra da beytin anlamına, açıklanmasına ve çeşitli varyantlar dikkate alınarak beytten ne anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Mesala, "Yırtıcı bir hayvanın dişleri arasında parçalanmış olsa bile hiç bir canlının eceli öne alınmaz"(bkz.39.beyt) şeklinde ecel hakkındaki kısa ve özet bilgi; ecel, maktül, tabii ecel, iftirasi ecel(ecel-i kaza) kavramlarıyla, ehli sünnet, mu'tezile ve felasifenin ortaya koymuş oldukları görüşler ve bu konuya ışık tutan ayet ve hadislerle desteklenerek izah edilmiştir. Bu çerçevede dahilinde genel olarak şu konular ele alınmıştır:

1-İlahiyat konusu başlığı altında ;Allah'ın varlığı ve varlığının isbatı, Allah'ın sıfatları, ru'yettullah, âlemin hudûsu, husûn-kubuh, teklif-i ma la yutak, rızık ve ecel meseleleri...

2-Nübüvvet konusunda; peygamberlik ve peygamberlerin gönderilmesi, peygamberlerin vasıfları, peygamberlik ve mu'cize mi'rac olayı, İslam Dini'nin diğer dinleri neshi, velayet ve keramet gibi konular.

3-Ahiret konusu kısmında;hşır, sırat, mizan, havz, kabir hayatı, mükafat ve ceza, cennet ve cehennem, büyük günah, şefa'at, amel-iman münasebeti, mukallidin imanı vb...meseleler.

4-Muhtelif meseleler kısmında ise;ictihad ve müctehidin durumu, başkalarını ve şeytanı lanetleme durumu, imamet meselesi ve dört büyük halife ili sahabenin konumu ve onlara karşı takınılması gereken tavır...

Kelam ilmi zihinlerde oluşan problemlere göğüs gerip çözmek için ortaya kesin deliller süren bir ilimdir. Kelam ilminde bu delillerle ispatı istenen üç konu vardır. Bunlar akli, nakli ve hem akli hem de nakli konulardır. Ahiret konuları sem'iiyyata (nakli

* O dönemde İstanbul kadısının aynı zamanda belediye başkanı olmasından dolayı İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey bu yönüyle de İstanbul'un ilk belediye başkanı ünvanına sahiptir.bkz.:Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umur-i Belediye, 287, 288, İstanbul.995

konulara) ait konulardandır. Fakat bunun böyle olması, bunların aklen vukuunu ortadan kaldırmaz. Çünkü bunların yani nakli konuların imkanı akıl ile de isbat edilebilir. Akli konuların sem'iyattan olması, imkanı itibarı ile değil vukuu itibarı ile.

Fıtraten ebedi olarak valığını korumak isteyen, yok olmayı hiç arzulamayan insanın bu yöndeki temennisi, her hükmünde bir hikmet bulunan Yüce Allah'ın yarattığı "Ahiret yurdu"yla ila nihaye devam edecektir. Bu yönüyle de insanlar ebediyyen kalacakları ahiret yurdundaki yerlerine varıncaya kadar; kabir hayatı, kıyamet, ba's, haşr, hesap, mizan, v.b. mertebelerden geçeceklerdir.

"KASİDE-İ NUNİYE"DE YER ALAN 105 BEYTİN TERCÜMESİ

1-Şanı ve vasfı yüce, hükmü (de her türlü) adaletsizlik izlerinden münezzeh olan Alah'a hamd olsun.

2-Selam, O'nun şeriatini (kanunlarını) bildiren, Adnan soyundan gelen Peygamberimiz (Hz.Muhammed (s.a.v.))'e olsun.

3-(Yine selam), bulutların bol yağmurlarıyla çayırıları suladığı müddetçe (Peygamberin) ailesine, ashabına sonra da, onlara tabi olanların üzerine olsun.

4-Bu (kaside), müznib çok günahkar bir kulun yazdığı İslam akaididir. Günahkar kul, bu inanç esaslarını imanla vasıflanmak isteyen herkese tavsiye etmektedir.

5-Ben (inanç esaslarını içeren) bu kasideyi, adalet ve ihsan sahibi Yüce Allah'tan azaba düşar olmamayı umarak Kıyamet gününe bir kazanç olur (düşüncesiyle) hazırladım.

6-İlahımız vacibdir (varlığı zatının gereğidir). Şayet O Vacibu'l-Vücut olmasaydı, varolabilmesi için başkasına ihtiyaç duyan varlıkların silsilesi kesilmeden sonsuza kadar devam ederdi.(Yani teselsül gerekirdi.)

7-Bütün havadis (mümkün varlıklar) ve asıl elemanlar, bu dünyayı yaratan, bina eden ve tezyin eden, kadim olan Allah'ın varlığını göstermektedir.

8-Bir taklitçinin yapması söz konusu olmadan, bir düzensizlik olmaksızın, yaratıkların yaratılması, ikinci bir yaratıcının varlığını yok eder.

9-Vucubun (zorunluluğun) hükmü (şartı) mümkünatla eşit olmadığına göre, O'nun (Allah'ın) zatının mümkün varlıklarla hiçbir benzer yönü yoktur.

10-Allah'u Teala'nın başkalarına muhtaç olmama durumu, O'nda çokluğun reddedilmesini gerektirir. Çünkü, iki cüz olan yerde küll (bütün) cüze (parçaya) muhtaçtır.

11-Allah (c.c.), ne küll, ne cüz ve ne de arazdır. O, ne arazlar ne de yaratılmışlar için bir mahaldir.

12-Cevher kelimesinden neyi kast edersen et. O'na cevher deme! O'nda eksikliği işaret ettirebilecek herhangi bir ismi O'na vermekten sakın!

13-Ashab-ı İrfan'a (ehl-i Sünnet'e) göre, (Allah'ın özü) birl eşmeyi ve hulul-ü kabul etmeksizin her şeyi kuşatmıştır.

14-Mekan ve zamanlarla Allah'ın ittisali olmayıp ve yine hiç bir şekil ve renkle de katiyyen vasıflanamaz.

15-Allah'ı Teala hayy (diri), semi'(işiten), basir(gören), alim (her şeyi bilen), dileyen, kudret sahibi, (ses ve lafza muhtaç olmadan) konuşandır.

16-Sıfatlarının isbatından kudemanın (ezelilerin) çokluğu lazım gelmez. Çünkü gözü açık bilgin insanlara göre, Allah'ın sıfatları zatından başka bir şey değildir.

17-Eşyanın ister çoğalarak, isterse peşpeşe birinin diğerini takip etmesinde teselsülün nefyi, bize, kemal sıfatlarla muttasıf olan, sağlamve nizamlı işlerin sahibi Allah'ın kudretini gösterir.

18-Yaptığı işlerin sağlam ve mükemmelliğinden dolayı, müessir sebebin ilmi hakkında erbab-i yakın (kelamcılar) akıl yürüterek hüküm çıkarmışlardır.

19-Allah'ı Teala'nın zaman ölçülerine dahil olan şeyleri bilmesi, O'nun herhangi bir zamana bağlanmasını (zamanda kayıtlanmasını) gerektirmez.

20-Hiç bir şey O'nun iradesinin dışına çıkamaz. Bununla birlikte O, küfre razı olmaz.

21-İrade ne bir emir ve ne de bir istektir. Bilakis o, yapılan şeyi tercihe tahsis eden bir vasıftır.

22-Tereccüh edemeyen vetercih sebebi olmayan herhangi bir şeyi tercih etmek caizdir (yani tercih edilebilir). Bu da (susuz kimsenin) su dolu iki kap (bardak) tan herhangi birini tercih etmesi gibidir.

23-Allah'ın yaratma sıfatı, zamana bağlı olmayıp, ezelidir. Fakat (yaratması), kendi tarafından yaratılan vakit ve zamanın içindedir.

24-Bizim konuşmamız, nefsi bir sıfattır. Biz bu sıfatla, ahraz (konuşamayan) dan veya konuşma kabiliyeti olmayan hayvanlardan ayırırız.

25-O (kelam-konuşma), ne bir şeyi bilmek ve ne de irade etmektir. Çünkü, irade ile kelam arasındaki fark aklen bilinir.

26-Dil (lisan)lerin yaratılması ve çok olması özellikleri, incil ve furkan gibi kelimelerin yaratılmış olduğunu gerektirmez.

27-Şeriat'in (Allah'ın koyduğu hükümlerin sübutu), Allah'ın kelam sıfatı için fer'i bir yön değildir. Çünkü K.Kerim'in mucizevi özelliği Din'in(şeriat'in)isbatı için yeterlidir.

28-Müminlerin (cennette) Allah'ı gözleriyle görmeleri vuku' bulacaktır. Ama O'nu, körler(kafirler) asla göremeyecektir.

29-İnsan bir şeyin cevheriyetine, araz olduğuna veya hudûsuna nüfuz etmeksizin, dış görünümünü görebilir.

30-Hakkın hakikatı (Allah'ın gerçek yönü) bizim bu âlemimizde bilinemez. Ama (bu konuda) müminlerin tereddüdü, Allah'ın hakikatını Cennette bilip bilemiyeceklerine dairdir. .

31-Kulların fiillerinin ve bu fiillerden doğduğu zannedilen her bir insan fiilinin yaratıcısı Allah'tır.

32-Hidayet ve dalalet kavramları her nekadâr mecazi olarak peygamberlere ve şeytana nisbet edilse de, gerçekte hidayet ve dalaleti yaratan Allah'tır.

33-Husûn ve kubuh (iyi ve kötü şeyler) iki kanundur. Lakin biz, (ilahi kanunla açıklanmadan önce) onları akıl ile bilmenin mümkün olduğunu söylüyoruz.

34-Kullar için kesb adı verilen, bir seçim hürriyetleri vardır. (İşte insanlar bu kesbettikleri şeye göre) itaat ve isyanla vasıflandırılırlar.

35-İlahi hükümde aklın yeri yoktur. Bununla beraber bazı ilahi hükümlerin talilinde(sebeplerinin beyanında)iki görüş vardır.

36-Kul gücünün üstünde bir şey yapmakla mükellef değildir. Lakin bu hüküm, akıl ile değil de nakil ile sabittir.

37-Şayet Allah için en uygun olan şeyi yaratmak farz olsaydı, hiçbir kimse küfür, fakirlik, bela ve üzüntülerle imtihan edilmezdi.

38-Helal veya haram olsun, canlıya verilen ve canlının yediği şey rızıktır. Bu duruma göre rızık, helal ve haram diye ikiye ayrılır.

39-Yırtıcı bir hayvanın dişleri arasında parçalanmış olsa bile hiç bir canlının eceli öne alınmaz.

40- Bütün unsûr ve felekler hadistirler (sonrada yaratılmışlardır). Bunların cüz'ünün (parçalarının) de cevher-i ferd (atom) olduğu anlaşılmıştır.

41-Yükseklerin alçakla herhangi bir sebebe bağlı olmayan bir bağı vardır. Zira, bir çember dönse de, dönenle dönülen yan yanadır.

42-Allah'u Teala bize, hidayetiyle peygamberler göndermiştir.Bupeygamberler, Allah'ın inen ve görünen ayetleriyle doğrulanmıştır.

43-İnsanların, din ilimlerinde olduğu gibi akli hükümlerde de bir tamamlayıcıya ihtiyaçları vardır.

44-Şayet insanlara Peygamberler gönderilmemiş olsaydı, dünya ve ahiret işleri tanzim idilmiyecekti. (Çünkü) herkes istediğini yapacak (bu yönüyle de) düşmenlikler artacaktı.

45-Cemadat ve vahşi hayvanların, kendisini tasdik ettiğini (yanındaki insanların) duyduğu Hz.Muhammed (s.a.v.), peygamberlerin en faziletlisidir.

46- Başından sonuna kadar Peygamber'in durumu, gözlemlemek için iki gözü (açık)olanlara apaçıktır.

47-(Hz. Peygamber'in)Hz.Osman b. Affan'ın başına gelen beladan bahsetmesi, O'nun geleceğe ait haberlerinden (mucizelerinden)dir.

48-Kisra ile sahabe arasında geçen şeyler, Kisra'nın hazinelerinin Allah yolunda infak edilmesi ve beldelerin yıkılması da (O'nun) mucizelerindendir.

49-(Yine) Birinci seferine Binti Milhan'ın katıldığı iki kere vuku' bulan deniz savaşlarını bildirmesi de (O'nun mucizelerindendir).

50-Bunlargibi, Hz.Peygamber tarafından ayın ikiye bölünmesi(şakku'l-kamer)ve mi'rac'ın ertesi günü Kureyşliler, (Şam'dan dönmekte olan) kervanlar hakkında haber sorduklarında onların durumunu keşfetmesi (de O'nun mucizelerindendir).

51-Bedir savaşında düşmanın gözüne çakıl taşı atılması ve uhud savaşında İbni Numan'ın gözünün yerine konulması da (yerleştirilmesi de Peygamber'in mu'cizelerindendir).

52-İki sahihte rivayet edildiği gibi daha bir çok sahih senedle rivayet edilmiş (Hz.Peygamber'in mu'cizelerine ait) hadisler vardır.

53-(Peygamberimizin Peygamberliği hakkında) gerçek işaretler, bu haberlerin hepsinde müşterektir. bunlar, Hassan'ın şiirleri gibi nesilden nesile ulaştırılmıştır.

54-Hz.Peygamber (s.a.v.)'in en büyük mu'cizesi K.Kerim'dir. Çünkü (bütün insanlar) zihinlerini son haddine kadar harcayarak O'nun bir benzerini getirememişlerdir.

55-Hz.Peygamber'in miracı uyanık halde iken bedenlen vuku' bulmuştur. O'nun vuku'u Kur'an'dan bir ayet ve Peygamber'in bir çok hadisiyle isbat edilmiştir.

56-(Uyku halinde vuku' bulan mi'rac olaylarından sonra büyük) Mi'rac mucizesinin tekrar vuku' bulması, bazı hadisler arasında (varmış gibi) görünen çelişkileri ortadan kaldırmak içindir.

57-Hz.Peygamber'in dini, diğer bütün dinleri nesheder. Onların neshedilmesi (İslam Dininin önceki dinleri neshetmesi), dinin bütün kurallarını koyan Allah için cehalet sayılmaz.

58-Hz.Musa bir metin (ayet)le Tevrat'ın (bir bölümünün) neshedildiğini ümmetine bildirmiştir. Ama onlar kıskançlıklarından ötürü böyle bir durumu açıklamamışlardır.

59-Peygamberlerin küfür, yalan ve ahlaka aykırı görünen şeyleri yapmaktan uzak oldukları (ümmetin) ittifakıyla sabittir.

60-Bizim çoğunluğumuza (cumhura) göre peygamberler, büyük günahlardan, eksik tartmak gibi aklığa ve düşüklüğe delalet eden küçük günahlardan da korunmuşlardır.

61-Onların (peygamberlerin) günah işlediğine dair anlatılan hikayelerdeki o günah, ya peygamberlikten önce yahutta unutulmuş işlenmiştir (şeklinde) tevil edilir.

62-Peygamberler, meleklerden üstündürler. Zira peygamberlerin meleklerle ilim öğretmeleri, meleklerin de onların önünde secde etmekle emr olunmaları bu üstünlüğe delalet eder.

63-Asaf, Ebi Derda ve Selman'dan nakledildiği gibi velilerin kerametleri vardır.

64-Hz.Ömer el-Faruk'un aralarında uzak bir mesafe olmasına rağmen (kumandanı) Sariye'ye dağdan sakınmasını söylemesi ve Sariye'nin de aşağı yukarı iki aylık bir mesafeden bunu duyması, (evliyanın kerametlerindendir).

65-Peygamberin fazileti (elbetteki) çok yücedir. Bilakis kardeşlerimize (Ehl-i Sünnet'e) göre, Peygamberin nübüvvet niteliği, velinin velilik niteliğinden üstündür.

66-Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi Hz.Ebubekir'dir. Çünkü o, peygamberi tasdik etmede akranlarından öne geçmiştir.

67-Ebubekir'den sonra (faziletli insan) Ömer el-Faruk'tur. Çünkü o, dinin tebliğ edilmesinde Hz.Peygamber'e en çok yardım edendir.

68-Hz. Ömer'den sonra meşayihimizin kararına göre Hz. Osman'ın üstünlüğü için en ufak bir şüphe yoktur.

69-Osman'dan sonra da (en faziletli insan) Ali'dir. Çünkü o, soy bakımından Peygamber'e onların en yakın olanıdır. Ayrıca Peygamber'in damadları arasında O'nun müstesna bir yeri vardır.

70-Öldükten sonra dirilme ve ilk yaratılma (arasında) ayırım ve zamanın tedahülü olmaksızın (Allah için bu ikisinin icadı) aynı şeydir.

71-Bedenlerin yeniden dirilmesi için, kaybolan parçaların varlığına gerek yoktur.

72-İade olunan kısımlar (hayatta iken var olan) asıl cüzlerdir. Bunlar yenmiş (kaybolmuş) olsalar bile başka bir varlığın vücudunu oluşturmazlar.

73-Hz.Peygamber (s.a.v.)'in Sırat, mizan gibi mümkün olan şeylerden vuku' bulacağını haber verdiği şeyler gerçekleşecektir.

74-(işte) Hesab, Kıyametin korkuları ve çevresinde billur ka'selerin bulunduğu havuz da (bunlardandır).

75-Kabir hayatın da (insanlardan) bazıları sukunet içerisinde huzur bulurken bazıları da böcekler tarafından rahatsız edilecektir.

76-Günahkarın (kötü kimselerin) cezalandırılması Allah'ı Teala için vacip olmayıp O'nun adaletinin gereğidir. Yine bunun gibi iyi insanlara mükafat vermek te O'nun ihsanındandır.

77-Bize vermiş olduğu bir anlık mutluluk (bile), O'na karşı yapacağımız bütün teşekkürlerimizi aşarken, nasıl olur da yaptığımız iyi işler için O'ndan mükafat bekleyebiliriz.

78-Akıl açısından (belki) küfür bağışlanabilir ama, (kafirin) ebedi olarak ateşte kalacağına dair nass vardır.

79-Cennetin yaratılıp, (müminler için) hazırlandığı ve Adem (a.s.)'ında orada bir müddet iskan edildikten sonra çıkarıldığı (K.Kerim'de) tekrarlanmıştır.

80-Cennetin nimetleri ebedi olup (kesinlikle) yok olmayacaktır. Orada yiyecekler devamlı olup hiçbir zaman bitmeyecektir.

81-Zemmedicilerin kıskançlıklarına rağmen tevbe etmeden (ölen) büyük günah sahipleri için bir af umudu vardır.

82-(Mu'tezileye göre) mademki tevbenin olduğu yerde Allah'ın affı söz konusudur, aften bahseden ayetler tevbenin dışında kalmaktadır (tevbeyi ihtiva etmemektedir).

83-Şefaatta ilgili hadis-i şerifler, durum ve şahıslara göre tahsis edilmeden ve genelleştirilmeden oldukları gibi alınmalıdır.

84-Peygamber ve Allah tarafından mücade edilmiş hayırlı insanlar, bazı insanlar için, Rahman'ın katında şefaatte bulunacaklardır.

85-Bazı zamanlarda, ölümler ve yaşayanlar için yapılan duaların, gerçek faydaları müşahade edilmiştir.

86-Ameller imana dahil değildir. Bilakis iman, gönülden boyun eğerek doğruyu tasdik etmektir.

87-Şeriate göre zünhar bağlamak veya putlara tapmak, küfür alâmetlerinden sayılmıştır.

88-İman ile İslam kavramları birbirinden farklı değildir. Şeriate onlar için (ayrı) iki hüküm yoktur.

89-Her nekadâr özel gayreti (çalışmayı) terkedip asi de olsa mukallidin imanı sahihtir ve o bununla mükafat ta görebilir.

90-Numan(İ.Azam)'a göre akıl sahibi bir insanın belli bir düşünme sınırına ulaştıktan sonra, Yaratıcısını bulamaması onun için özür sayılmaz.

91-Deliller ve çocuklar müstesna, kul (insan) için hiç bir mertebe de teklif kalkmaz.

92-Kişi müctehid olarak vermiş olduğu fetvada yanılabilir. Davud (a.s.)'ın, Süleyman (a.s.)'ın verdiği karar karşısındaki durum da böyledir.

93-Herhangi tehlikeli bir durumdan kurtulmak niyetiyle dahi olsa, bir kimsenin imanını şüpheye koymamak gerekir.

94-Cani ve kafir olduğu halde İblis hakkında bir kimsenin lanet okumaktan sakınması onun aleyhine azabı gerekli kılmaz.

95-Gerçekten de Yezid, şeytandan daha bozguncu değildir. O halde sus ve bir gün lanet eden ismiyle ayıplanmayı reddet.

96-Muhtemelen çıkabilecek kötülük ve zararları defetmek için şer'an imam (idâreci) seçmek bizim üzerimize vaciptir.

97-Peygamberimizin işaretine göre İmamımız Hz.Ebubekir'dir. Çünkü o, uzakta ve yakında olanları bir araya getirmeyi başarmıştır.

98-Daha sonra Hz.Ebubekir, Ömer'el-Faruk'u kendi yerine geçecek kişi olarak tayin etti. Bundan sonra da (sahabenin önde gelenleri) arasında bir şura meclisi oluşturuldu.

99-(Şura meclisinden) beş kişi, Peygamber'in arkadaşları arasından altıncı kişiyi seçtiler ve hep birlikte tam bir sadakatla ona itaat edip, biat ettiler.

100-(Şura meclisinin seçmiş olduğu) bu altıncı kişi Osman idi. Ondan sonra da yüce şahsiyetler kendi rızalarıyla Ali'ye biat ettiler.

101-Ali hakkında açık bir nass yoktur. İctihad yapılmış (ve imam tayin edilmiştir). Ama, Muaviye de Mervan gibi (ictihadında) hata etmiştir.

102-Allah'ın Rasulü'nün ashabı hakkında ancak ve ancak güzel söz söyleyip saygılı davran ve onları kötüleyen kötüleyicinin kötülemesinden sakın.

103-Onların (ashabın) hepsi, din uğrunda cömertçe (hiç çekinmeden) kanlarını verdiler ve şariat'in en iyi destekleyicisi oldular.

104-Ey Allahım! beni onların sevgisinden ebediyyen uzaklaştırma! (Buna) "Amin" deyen herkes imansızlık tehlikesinden emin olur.

105-Yeryüzü nisan yağmuruyla yeşillendiği müddetçe beni hayırla yad eden kişinin yüzünde ebediyyen sevinç parıltıları devam etsin.

Not: Beyitlerin tercüme edilmesinde büyük ölçüde m.Sait Yazıcıoğlu'nun A.Ü.İ.F.D. 26.Sayı ve 555-567 sayfaları arasında yer alan Kaside-i Nuniye tercümesinden istifade edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulgani, Muhammed Fuad, **mu'cemü'l-Müfehres li elfazı'l-Kur'an-ı'l-Kerim**, Beyrut, 1987
- Ahmed b.Hanbel, **el-Müsned**, İstanbul, 1992
- El-Aclunî, Şeyh İsmail b. Muhammed, **Keşşfü'l-Hafâ ve Muzili'l-Elbas**, Beyrut, 1985
- El-Akk, eş-Şeyh Halid Abdurrahman, **Usulu't-Tefsîr ve Kavâiduhum**, Beyrut, 1986
- Aliyyulkari, Nureddin, **Davû'l-Meali ala Manzumeti Bed'ü-Emali**, Dımaşk, 1962
- Aşık, Nevzat, **Sahabe ve Hadis Rivayeti**, İzmir, 1981
- Atay, Hüseyin, **İslam'ın İnanç ve Esasları**, Ankara, 1992
- Bağçeci, Muhittin, **Allah'ı Bilmek ve Nefesiye Göre İman**, Kayseri, 1995
- “ “ , **Kelam Ders notları**, Kayseri, (Tarihsiz)
- “ “ , **Kelam İlmine Giriş**, Kayseri, 1994
- el-Begavi, Rukneddin Ebi Muhammed el-Huseyin b. Mes'ud, **Mesabihu's-Sünne**, Beyrut, 1987
- Beyhaki, **Delailü'n-Nübüvve**, Beyrut, 1988
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Muvazzah İlmi Kelam**, İstanbul, 1923
- Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahih-i Buhari**, Beyrut, 1991
- El-Cezeri, İzzeddin İbnu'l-Esir, **el-Lübab fi Tehzibi'l Ensab**, Beyrut, 1980
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Ankar, 1993
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, (heyet) İstanbul, 1992
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, **Sünen**, Beyrut, 1988
- Ebu zehra, Muhammed, **İslamda Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, İstanbul, 1993
- Ergin, Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-i Belediyeye**, İstanbul, 1995
- Fığlalı, Ethem Ruhi , **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, İstanbul, 1991
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, **İhyau Ulumiddin**, trc.Ahmed Serdâroğlu, İstanbul, 1975
- Gölcük Şerafeddin, **Kelam**, Konya, 1991

- Hamidullah Muhammed, **İslam Peygamberi**, 1991
- el-Hanefi Ebu'l-İzz, **Şerhu Akideti't-Tahaviyye**, Beyrut, 1978
- el-Herevi el-Mekki, Aliyyu'l-Kari, **el-Masnu' fi Marifeti Hadisi'l-Mevzu**, Beyrut, 1984
- Hizmetli Sabri, **İslam Tarihçiliği Üzerine**, Akara, 1991
- İbn Kesir, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, trc.Bekir Karlığa, Bedreddin Çetiner, İstanbul, 1983
- İbni Mace, Ebu Abdillan Muhammed b.Yezid el-Kazvini, **Sünen**, İstanbul, 1982
- İslam Ansiklopedisi**, DİA, İstanbul, 1988
- İslam Ansiklopedisi**, MEB, İstanbul, 1993
- K'ab b. Zübeyr, **Kside-i Bürde**, İstanbul, 1313
- Katib Çelebi, Keşfu'z-Zunun**, İstanbul, 1943
- Kehhale, Ömer Rıza, **Mucemu'l-Müellifin**, Beyrut, 1993
- Kılavuz, Ahmet Saim, **İman-Küfür Sınırı**, İstanbul, 1990
- Koçkaplan İsa, **Açıklamalı Edebi Sanatlar**, İstanbul, 1992
- Kurtubi, **Tezkire**, Kahire, 1992
- Küçük Ali, **İzahlı İslam İlmihali**, İstanbul, 1989
- Mansûr , Ali Nasıf, **et-Tac**, İstanbul, 1962
- Manastırlı İsmail Hakkı, **Metelib-i İrfaniyye**, İstanbul, 1894
- Mecdi Efendi, **Tercüme-i Şekaik-i Numaniyye**, İstanbul, 1852
- Mehmed Tahir (Bursalı), **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, 1971
- el-Mucemu'l-Vasit**, (heyet), Kahire, 1988
- el-Münavi, Abdurrahman, **Kenzü'l-Hakaik fi Hadisi Hayri'l-Halaik**, Beyrut, 1985
- el-Müncid fi'l-Lüga ve'l-Alam**, Beyrut, 1986
- Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, **el-Camiu's-Sahih**, Beyrut, 1987
- el-Muttaki, Alaaddin Ali, **Kenzu'l-Ummal**, Beyrut, 1993
- en-Nesefi, Ebu'l-Berekat Abdullah Ahmed b. Mahmud, **Tefsiru'n-Nesefi**, İstanbul, 1984
- Özege, M.Seyfeddin, **Bağış Kitapları Kataloğu**, Erzurum, 1989

- _____, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, İstanbul, 1971
- Ramazan Efendi, **Haşiye-i Kesteli Ala Şerhi'l-Akaid**, İstanbul, 1973
- er-Razi, Fahreddin, **Mefatihü'l-Ğayb**, Kahire, 1934
- Subhi, Salih, **Ölümden Sonra Diriliş**, trc.Şerafeddin Gölcük, İstanbul, 1991
- Sami, Şemseddin, **Kamusu'l-Alam**, İstanbul, 1889
- _____, **Kamus-i Türki**, İstanbul, 1985
- es-Sehavi, Şemsüddin Ebu'l-Hayr, **el-Makasidu'l-Hasene**, Beyrut, 1986
- Şamil İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991
- eş-Şeybani, İbn Ömer, **Temyizü't-Tayyib mine'l-Habis**, Beyrut, 1983
- et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b.Cerir, **Tefsiru't-Taberi**, Beyrut, 1985
- Tahiru'l-Mevlevi, **Edebiyat Lügatı**, İstanbul, 1973
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Sünen**, Beyrut, 1991
- Topaloğlu, Bekir, **Kelam İlmi (Giriş)**, İstanbul, 1988
- Toprak, Süleyman, **Ölümden Sonraki Hayat**, Konya, 1991
- Tunç, Cihat, **Sistematik Kelam**, Kayseri, 1994
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1964
- _____, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, 1965
- Yaltkaya, M.Şerafeddin, **"Türk Kelamcıları"**, DFİFM, sy.23, s.16/75, İstanbul, 1932
- Yavuz, Salih Sabri, **Hızır Bey ve Kaside-i Nuniyesi**, (basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniv.Sos.Bil.Ens.İstanbul, 1986
- Yazıcıoğlu, M.Sait, **Hızır Bey**, Ankara, 1987
- _____, **"Hızır Bey ve Kaside-i Nuniyesi"**, AÜİFD, c.26, s.549-583
- Zirikli, Hayreddin, **el-Alam**, Beyrut 1992
- Zebidi, Zeynüddin Ahmed b.Abdillatif, **Tecrid-i Sarih**, Beyrut, 1985